

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВЕЙЦ ОЛЕКСАНДР ІГОРОВИЧ

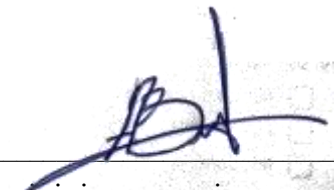
УДК 336.717:005.342:343.9.024:336.7 (043.5)1 – 047.44 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ
ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ КЛІЄНТІВ БАНКУ

Спеціальність 072 – Фінанси, банківська справа та страхування
Галузь знань «Управління та адміністрування»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник
Лебідь Олеся Вікторівна,
кандидат економічних наук, доцент

*Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації
Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.055.001
д. е. н, професор Л. М. Малярець*

Харків – 2020

АНОТАЦІЯ

Вейц О. І. Формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 072 – фінанси, банківська справа та страхування. – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2020.

Дисертацію присвячено теоретичному обґрунтуванню, удосконаленню та розвитку теоретичних положень та методичних підходів, розробленню науково-практичних рекомендацій щодо формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. У дисертації систематизовано теоретичні підходи до визначення сутності поняття «легалізація доходів», узагальнено його сутнісні характеристики, здійснено контент-аналіз, результати якого у поєднанні з нормативним визначенням поняття клієнта банку дозволили обґрунтувати, що під легалізацією доходів клієнтів банку доцільно розуміти процес вчинення фізичною або юридичною особою будь-яких дій із грошима та іншими фінансовими активами, отриманими у результаті незаконної та пов'язаної із нею діяльності, з метою приховування їх походження і перетворення в легальні активи через використання або спробу використання послуг банку. Сформоване визначення вказує на те, що особа, яка намагається легалізувати злочинні доходи, є клієнтом банку відповідно до чинного законодавства, підкреслює, що будь-які дії із незаконними доходами є процесом їх легалізації, та враховує прийняті у більшості офіційних документів морфологічну основу та ключові слова.

У роботі доведено, що основна відмінність запобігання від протидії легалізації доходів полягає у тому, що протидія виникає тільки тоді, коли є дія, спрямована на відмивання коштів, і обґрунтовано, що під запобіганням легалізації доходів клієнтів банку слід розуміти сукупність заздалегідь здійснених дій банку щодо відвернення вчинення фізичною або юридичною особою будь-яких дій із грошима та іншими фінансовими активами,

отриманими у результаті незаконної та пов'язаної із нею діяльності, з метою приховування їх походження і перетворення в легальні активи через використання або спробу використання послуг банку. Протидія легалізації доходів клієнтів банку – це сукупність дій банку що безпосередньо перешкоджають вчиненню фізичною або юридичною особою будь-яких дій із грошима та іншими фінансовими активами, отриманими у результаті незаконної та пов'язаної із нею діяльності, з метою приховування їх походження і перетворення в легальні активи через використання або спробу використання послуг банку.

Здійснений аналіз напрацювань учених і чинного законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації доходів через банки показав, що сукупність функціональних складових запобігання визначені, а щодо протидії вони відсутні. На основі результатів узагальнення та аналізу встановлено, що до структури системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку доцільно віднести такі функціональні складові: ідентифікацію, верифікацію та вивчення клієнта; виявлення, реєстрацію, моніторинг, аналіз та звітування про фінансові операції; управління ризиками; компетентність і навчання персоналу; збереження документів та інформації; внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудити; комплаєнс; управління інформаційними системами; корпоративне управління та роль органів управління банку. Об'єктами системи визначено інформацію та документи клієнтів, фінансові операції клієнтів, ризики клієнтів і їхніх фінансових операцій. Також до узагальненої схеми структури системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку увійшли: основні зовнішні фактори, що впливають на діяльність банку взагалі та на формування і функціонування його систем (на вході системи); сукупність внутрішніх факторів, до яких віднесено: компетентність і навчання персоналу, комплаєнс, управління інформаційними системами, збереження документів та інформації, внутрішній контроль і аудит та корпоративне управління банком; функціонально-процесне ядро запобігання легалізації доходів, зокрема: ідентифікація, верифікація та вивчення клієнта; виявлення,

реєстрація, моніторинг, аналіз та звітування про фінансові операції; управління ризиками (оцінювання, аналіз, контроль, моніторинг ризиків клієнтів та їхніх фінансових операцій); функціонально-процесне ядро протидії легалізації доходів, зокрема: відмова від встановлення та розірвання ділових відносин, відмова від проведення та зупинення фінансових операцій. На виході системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку передбачається досягнення мети функціонування даної системи, яке можна простежити через: зниження та мінімізацію ризиків легалізації доходів, зменшення кількості спроб і випадків відмивання коштів через банк, задоволення потреб клієнтів та зміцнення конкурентної позиції банку на ринку банківських послуг.

У роботі сформовано послідовність етапів формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, яка містить окрім загальновідомих етапів побудови систем й оцінювання діючої системи, її позаплановий аудит та планове навчання персоналу і плановий аудит.

У другому розділі роботи структуровано фактори легалізації злочинних доходів у три групи: географічні, клієнтські, операційні. Географічні фактори містять підгрупу економічних (рівень доходів населення, наявність та обсяги тіньової економіки, результати роботи системи запобігання та протидії легалізації), підгрупу політичних (якість державного управління) та підгрупу нормативно-правових факторів (ліберальне державне регулювання, недосконалість системи фінансового моніторингу). Клієнтські фактори відображають вид діяльності, бенефіціарних власників, мету відкриття рахунків у банку. Операційні фактори в межах легальної економіки дозволяють оцінити обсяги готівки в країні, обсяги готівкових операцій банків, наявність анонімних операцій у банках та операцій з криптовалютами. За кожною підгрупою факторів легалізації доходів запропоновано сукупність показників, яка дозволяє всебічно проаналізувати умови, в яких функціонують економічні суб'єкти, та визначити рівень сприйняття ними корупції, рівень нестабільності країни та ступінь верховенства права, врахувати перелік якісних та кількісних характеристики

клієнтів банків та їхні операції. За сформованим комплексом показників у роботі проаналізовані зовнішні по відношенню до банків фактори легалізації доходів.

Внутрішні фактори легалізації доходів клієнтів банку у роботі оцінено за допомогою розробленого інструментарію, що містить: анкети для оцінки компетентності і навчання персоналу, управління інформаційними системами, комплаєнсу, внутрішнього контролю і аудиту, збереження документів та інформації, корпоративного управління; шкалу оцінок можливих відповідей. Проведене оцінювання зазначених факторів за даними семи банків України виявило, що для трьох банків фактором, що найменше відповідає максимально сприятливому стану, є комплаєнс, для двох банків – компетентність і навчання персоналу, для інших банків – внутрішній контроль і аудит, корпоративне управління та роль його органів.

Проведений аналіз фінансової діяльності 32 банків України для виявлення ризику легалізації доходів показав, що банки, в діяльності яких НБУ виявив схемні операції з ознаками легалізації доходів (16 діючих банків), мають значно вищі значення коефіцієнта варіації обсягів руху готівкових коштів, коштів на рахунках на вимогу суб'єктів господарювання, коштів на вимогу на рахунках фізичних осіб у порівнянні з банками, в діяльності яких виявлені порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу (8 банків), а також у порівнянні з банками, в діяльності яких порушень не виявлено (8 банків). Це доводить, що різкі зміни обсягів операцій клієнтів є однією з ознак ризику легалізації доходів.

У третьому розділі роботи запропоновано методичне забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів, яке містить: по-перше, розрахунок часткових показників оцінювання ризику (наявність схемних операцій; кількість порушень, виявлених НБУ; обсяги застосованих штрафів за порушення; темпи приросту обсягу руху готівкових коштів; темпи приросту обсягу руху коштів на рахунках на вимогу суб'єктів господарювання; темпи приросту обсягу руху коштів на рахунках на вимогу фізичних осіб); по-друге, розрахунок інтегрального показника рівня ризику

використання послуг банку для легалізації доходів; по-третє, п'ятирівневу шкалу значень інтегрального показника, яка дозволяє якісно інтерпретувати рівень ризику та виявити банки, які є найбільш ризикованими з точки зору залучення їх до відмивання коштів. За результатами проведеного оцінювання найвищий ризик використання послуг для легалізації серед 32 аналізованих банків станом на квітень 2019 року мали Сітібанк (ризик на рівні 49,08 %), Місто Банк (ризик на рівні 40,83 %), МТБ Банк (ризик на рівні 39,27 %), що відповідає середньому рівню ризику.

Розроблений методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку містить шість етапів, реалізація яких дає змогу здійснити інтегральне оцінювання складових системи, порівняти їх та виявити вразливу та недосконалу складову, здійснити інтегральне оцінювання всієї системи за допомогою згортання інтегральних оцінок складових у один показник з урахуванням коефіцієнтів їхньої значимості, інтерпретувати отримані результати за допомогою розробленої шкали. З використанням розробленого підходу здійснено оцінювання систем запобігання та протидії легалізації семи діючих банків України. За отриманими результатами та з урахуванням поглибленого аналізу найбільш проблемних складових систем запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів для аналізованих банків розроблено відповідні рекомендації щодо їх удосконалення.

Практичне значення одержаних результатів підтверджується довідками про впровадження в діяльність ПАТ КБ «ПРАВЕКС БАНК» (довідка № 3419-НФ/02 від 14.12.2018 р.), ПАТ «МЕГАБАНК» (довідка № 112-9841 від 18.12.2018 р.) і в навчальний процес Вищого навчального закладу «Університет імені Альфреда Нобеля» (довідка № 913 від 11.12.2019 р.).

Ключові слова: доходи, легалізація доходів, ризик легалізації доходів, відмивання коштів, протидія легалізації доходів, запобігання легалізації доходів, боротьба з відмиванням коштів, фінансовий моніторинг, система запобігання та протидії легалізації.

SUMMARY

Veits O. I. Forming a System of Prevention and Counteraction of the Legalization of Bank Clients' Proceeds. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

The thesis for obtaining a Doctor of Philosophy degree (Ph.D.) in specialty 072 – Finance, Banking and Insurance. – Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, 2020.

The thesis is devoted to theoretical justification, theoretic foundations' and methodological approaches' improvement, scientific-practical recommendations' development in creating a system for preventing and counteracting the legalization of bank clients' proceeds. In the thesis, theoretical approaches to the concept of “legalization of proceeds” are systematized, its essential characteristics are summarized, and its content-analysis is made. The results of content-analysis in combination with a normative definition of “a bank's client” provided an opportunity to substantiate that the legalization of bank clients' proceeds should be understood as any criminal activities with money and other financial illegally obtained funds being committed by a legal or neutral person aiming at hiding their origins and turning them into legal assets through using bank services or attempting to do so. The formulated definition indicates that the person attempting to legalize criminal money is a bank's client according to the current legislation. It emphasizes that any actions with illegally obtained proceeds are considered to be money laundering, taking into account the morphological base and keywords accepted in a majority of official documents.

In this work, it was established that the main difference between prevention and counteraction of money laundering is that counteraction arises only when there is an action aiming at money laundering. It was also substantiated that prevention of money laundering through banks should be understood as a set of made beforehand bank's actions aiming at precluding any criminal activities with money and other financial illegally obtained funds being committed by a legal or neutral person aiming at hiding their origins and turning them into legal assets through

using bank services or attempting to do so. Counteraction of the legalization of bank clients' money is a set of bank's actions directly impeding any criminal activities with money and other financial illegally obtained funds being committed by a legal or neutral person aiming at hiding their origins and turning them into legal assets through using bank services or attempting to do so.

The analysis of current legislation in the sphere of the prevention and counteraction of money laundering through banks showed that a set of functional components of the prevention is identified, whereas a set of the counteraction components is not. Based on generalization and analysis of regulatory legal acts and leading scientists practices, it was determined the feasibility of including into the structure of a system for preventing and counteracting the legalization of bank clients' money the following functional elements: identification, verification, and scrutiny of a client; detecting, registration, monitoring, analyzing, and reporting the financial transactions; risk management; staff competencies and training; documents and information storage; internal control, internal and external auditing; compliance; information systems management; corporate governance and role of a bank's management bodies. The clients' information and documents, customers' financial transactions, clients' risks, and their financial transactions' risks were defined as the objects of a system. Into the generalized scheme of a system for preventing and counteracting the legalization of bank clients' money were also included the common external factors affecting a bank's activity in general and its systems' creating and functioning (at a system's input); a set of internal factors incorporating staff competencies and training; compliance; information system management; documents and information storage; internal control, auditing and a corporate governance of a bank; a functional-process core of the prevention of money laundering including identification, verification, and scrutiny of a client; detecting, registration, monitoring, analyzing, and reporting the financial transactions; risk management (assessment, analysis, control, monitoring of a clients' risks and their financial transactions' risks); a functional-process core of the counteraction of money laundering consisting of: refusing to establish business relationships and severance of them; refusing to financial transactions and their

stopping. At the output of a system for preventing and counteracting the legalization of bank clients' money, its goal is expected to be achieved, that can be seen in decreasing and minimizing the risk of money laundering, reducing the number of attempts and incidents of money laundering through bank institutions, satisfying the clients' needs and strengthening the bank's competitive advantages at the market of financial services.

In this work, the sequence of steps in creating a system for preventing and counteracting the legalization of bank clients' money is established, which includes not only the well-known stages of a system's building and a current system's evaluation but also unannounced audits, a planned staff training, and planned audits.

In the second section of the work, money-laundering factors are structured into three groups: geographical, client and operational. The geographical factors incorporate economic factors subgroup (population's income level; the hidden economy existence and its volumes; results of a system for preventing and counteracting the legalization of money), the political subgroup (quality of a state administration), and the subgroup of legislative factors (liberal state regulation, financial monitoring system' incompleteness). The client factors display a kind of activity, beneficial owners, and the aim of opening accounts. The operational factors in the context of the legal economy allow estimating the cash volume in a state, the cash transaction volume of banks, the presence of anonymous transactions in banks, and transactions with cryptocurrencies. For each subgroup of money-laundering factors is offered a set of indicators allowing: to analyze fully the conditions in which economic entities are operating, and identify the level of their perception of corruption, the level of a country's instability, and sufficiency in the rule of law; to take into account a list of quantitative and qualitative characteristics of bank's clients and their transactions. Using the established set of indicators, the external factors towards banks were analyzed in this work.

Internal factors of the legalization of bank clients' money are estimated with the help of developed tools including questionnaires for assessment of staff competencies and their training, compliance, information system management,

documents and information storage, internal control, auditing, and corporate governance; possible replies' scale. Assessing the indicated factors of seven Ukrainian banks identified that for three of them the least relevant to the most favorable conditions factor was compliance, for two of them they were staff competencies and their training, for other banks they were internal control, auditing, corporate governance, and role of its bodies.

The analysis of financial activity of 32 Ukrainian banks aiming at identifying the money-laundering risks, showed that banks, where National Bank of Ukraine revealed suspicious transactions with money-laundering features (16 operating banks), had much higher coefficients of variation in cash flow volume, in cash flow for on-demand accounts of economic entities, in cash flow of on-demand accounts for individuals, compared with the banks where the violations of legislation in the field of financial monitoring were disclosed (8 banks), and with the banks where violations were not found (8 banks). This proves that sudden changes in clients' transaction volume can be the signs of money-laundering risk.

In the third section of the work, the methodological supply to estimate the risk of using bank services for money laundering is offered. It includes: calculation of partial indicators for risk assessment (presence of suspicious transactions, number of violations found by NBU, volume of fines being imposed due to violations, growth rate in cash flow volume, growth rate in cash flow for on-demand accounts of economic entities, growth rate in cash flow for on-demand accounts of individuals); calculation of an integral indicator to estimate a risk level of using bank services for money laundering; five-tiered scale for an integral indicator's value allowing to interpret a risk level qualitatively and identify the banks increasingly predisposed to be involved into money laundering. According to results of the assessment for 32 banks having been analyzed in April 2019, the highest risk level of using bank services for money laundering had Citibank (the risk at the level of 49,08%), Misto Bank (the risk at the level of 40,83%), MTB Bank (the risk at the level of 39,27%), that was relevant to the medium level of risk.

The developed methodical approach to estimating a system for preventing

and counteracting the legalization of bank clients' money consists of six stages. Their implementation helps to estimate the system's elements integrally, compare them, and find its vulnerable and weak elements; to assess the whole system integrally with the help of incorporating all the integral elements' estimates into the one indicator taking into account their coefficients of significance; to interpret the results using the developed scale. Through the use of the formulated approach, the seven operating Ukrainian banks' systems for preventing and counteracting the legalization of bank clients' money were assessed. In response to results, and taking into consideration the in-depth analysis of the most challenging elements', the relevant improvement recommendations were developed.

The practical importance of the obtained results is supported by notes about implementation into the operation of "Pravex Bank" PJSC (note № 3419-NF/02 of 14.12.2018), "MEGABANK" PJSC (note № 112-9841 of 18.12.2018), and the note about implementation into the educational process of Alfred Nobel University (note № 913 of 11.12.2019).

Key words: proceeds, legalization of proceeds, money laundering risk, money laundering, counteraction of legalization of proceeds, prevention of legalization of proceeds, combating to money laundering, financial monitoring, system of prevention and counteraction of legalization.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті, у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу

1. Вейц О. І. Фактори легалізації злочинних доходів та їх врахування при здійсненні операцій клієнтів банків. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. 2018. Svazek 4, Vydání 1. С. 53–64. (Index Copernicus).

2. Вейц О. І. Система запобігання та протидії легалізації доходів

клієнтів банку в Україні: проблеми формування та структуризації. *East European Science Journal*. 2019. Vol. 10, No 5 (45). P. 13–21. (Index Copernicus).

Статті у наукових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз Web of Science та Index Copernicus

3. Пономаренко В. С., Колодізєв О. М., Лебідь О. В., Вейц О. І. Оцінювання системи запобігання та протидії легалізації сумнівних доходів клієнтів банку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Vol. 3, № 26. С. 17–28. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.143845>.

4. Lebid O. V., Chmutova I. M., Zuieva O. V., Veits O. I. Risk Assessment of The Bank's Involvement to Legalization of Questionable Income Considering the Influence of FinTech Innovations Implementation. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. Issue 2. P. 232–346. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-19>.

5. Вейц О. І. Обґрунтування поняття легалізації доходів клієнтів банку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 337–342.

Публікації за матеріалами конференцій

6. Вейц О. І. Проблеми впровадження ризик-орієнтованого підходу до запобігання та протидії відмиванню коштів. *Реформування соціально-економічної системи суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Івано-Франківськ, 22-23 грудня 2017 р.). У 2-х частинах. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 2. С. 26–29.

7. Вейц О. І. Декларування посадовцями криптовалют як спосіб легалізації корупційних доходів. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: тези доповідей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Харків, 31 травня–1 червня 2018 р.). Харків: ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2018. С. 19–20.

8. Lebid O. V., Veits O. I. Foundation of elements of a bank's system for prevention and counteraction of the money laundering. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: Conference Proceedings*. International Scientific Conference (Riga, Latvia, August 24th, 2018.). Riga, Latvia: Baltija Publishing. 2018. P. 109–113.

9. Вейц О. І. Обґрунтування синонімічності понять «системи запобігання та протидії легалізації доходів» та «система фінансового моніторингу». *Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика*: матеріали V Ювілейної міжнародної науково-практичної конференції (Мукачєво, 5–7 жовтня 2018 р.). Хмельницький, 2018. С. 82–83.

10. Вейц О. І. Виявлення ознак використання операцій банків для легалізації сумнівних доходів. *Розвиток економіки країни: можливості, проблеми, перспективи*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 15 грудня 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 101–103.

11. Вейц О. І. Формування інструментарію оцінювання внутрішньо-банківських факторів легалізації доходів клієнтів банку. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, фінансів, обліку, менеджменту та права*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 11 травня 2019 р.): у 7 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч. 3. С. 33–35.

12. Лебідь О. В., Вейц О. І. Запобігання та протидія легалізації доходів у системі фінансового моніторингу банку. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: тези доповідей*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 30–31 травня 2019 р.). Харків: ДІСА ПЛЮС, 2019. С. 89–90.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ КЛІЄНТІВ БАНКУ	25
1.1. Визначення сутності легалізації доходів клієнтів банку, понять запобігання та протидії легалізації доходів	25
1.2. Обґрунтування структури та функціональних складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку	42
1.3. Теоретична характеристика та особливості формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку	58
Висновки до розділу 1	74
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТА ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РИЗИКУ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ КЛІЄНТІВ	78
2.1. Аналіз макроекономічних факторів легалізації злочинних доходів клієнтів банків	78
2.2. Аналіз і оцінювання внутрішньобанківських факторів запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку	96
2.3. Аналіз фінансової діяльності банків для виявлення ризику легалізації доходів	118
Висновки до розділу 2	139
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ КЛІЄНТІВ БАНКУ	143
3.1. Методичне забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів	143

3.2. Формування методичного підходу до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку	159
3.3. Удосконалення діючих у банках систем запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів	178
Висновки до розділу 3	195
ВИСНОВКИ	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ	230

ВСТУП

Актуальність теми. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, є значною загрозою стабільності функціонування економіки будь-якої країни, суттєво знижує фінансову безпеку держави та підвищує ризик глобальної соціально-економічної та політичної нестабільності. Усвідомлення цієї загрози спонукає міжнародне співтовариство розробляти та впроваджувати відповідні заходи щодо обмеження та унеможливлення відмивання коштів. В Україні такі прагнення закріплені у «Стратегію розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» [143] та у плані заходів з реалізації цієї стратегії [108]. Проте стрімкий розвиток інформаційних технологій, підвищення мобільності фінансових ресурсів, віртуалізація окремих видів підприємницької діяльності вимагають постійного вдосконалення процесів та інструментарію запобігання та протидії легалізації злочинних доходів. Провідні фахівці, спеціалісти та експерти з питань легалізації доходів усвідомлюють, що розробка більшості механізмів протидії здійснюється постфактум, тобто після виявлення та визначення типологічних схем та способів легалізації, а часто й після черги спеціально проведених розслідувань та винесених відповідних судових рішень. У зв'язку з цим майже неможливо говорити про наявність дієвих та бездоганно працюючих випереджальних або попереджувальних заходів: коли широкому загалу стає відома удосконалена або нова схема чи спосіб відмивання коштів, зловмисники знаходять нові засоби виведення коштів з тіньової економіки. Ускладняється процес боротьби з відмиванням коштів ще й тим, з що схеми легалізації кримінальних доходів, як правило, налічують значну кількість учасників, підпорядкованих різним відомствам, міністерствам, а часто й державам. Тому державна система фінансового моніторингу, яка покликана протистояти відмиванню коштів, координувати діяльність різних суб'єктів,

містить у своїй структурі органи державної влади різних гілок та широкий перелік суб'єктів первинного рівня.

Одна з провідних ролей серед суб'єктів первинного фінансового моніторингу належить саме банківським установам, які здійснюють переважну більшість операцій з грошовими коштами в межах України та надають 96 % і більше інформації про підозрілі фінансові операції. Тільки у 2017-2018 роках виявлено легалізацію 33,26 млрд грн з використанням послуг банку. З цих причин питання запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банків є перманентно актуальним, і для належного виконання функцій внутрішньобанківського фінансового моніторингу необхідно створювати дієві системи запобігання та протидії легалізації доходів.

Теоретичним, методичним та практичним аспекти запобігання та протидії легалізації доходів на різних рівнях функціонування фінансової системи та у різних органах державної влади присвячені праці провідних вітчизняних та закордонних вчених, таких як: Андрійченко Ж. [4–5; 158], Бірюков Г. [15], Внукова Н. [26–28; 213; 214], Гілмор Н. [180], Глущенко О. [35], Гончаренко І. [36; 183], Джара О. [185], Дзедзик [43; 44], Дмитров С. [47–49], Долгий О. [49], Д'яконова І. [41], Єгоричева С. [45; 54], Єжов А. [55], Єфименко Т. [56], Жанг Я.-Х. [219], Клименко А. [67], Колодізєв О. [72; 74; 186], Кордік М. і Куріловська Л. [188], Користін О. [56; 79], Кузьменко О. [83; 189; 190; 195;], Куришко О. О. [84], Ксю Я.-В. [219], Лебідь О. [86; 113; 191], Леонов С. [87; 195], Москаленко Н. [95; 96], Нгуєн Ч. [200], Пономаренко В. С. [202; 113], Самородов Б. [135], Хмелюк А. [150], Чмутова І. [156; 186]. Віддаючи належне напрацюванням провідних і молодих учених, слід наголосити, що проведений аналіз їхніх праць показав, що існує низка питань, що залишаються поза увагою, а окремі питання потребують подальших досліджень. До них слід віднести питання єдності тлумачення поняття легалізації доходів, запобігання легалізації доходів, протидії легалізації доходів, співвідношення понять запобігання та протидії легалізації доходів та фінансового моніторингу; питання структуризації та оцінювання факторів легалізації доходів, питання

методичного забезпечення формування та оцінювання діяльності системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, оцінювання ризиків клієнтів, оцінювання ризику використання послуг банку для відмивання коштів. Необхідність пошуку науково обґрунтованих та практично дієвих відповідей на зазначені питання й зумовили вибір теми дисертації, її мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідних робіт Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. Окремі підрозділи дисертації є частинами фундаментальної науково-дослідної роботи за темою «Ризик-орієнтований підхід у забезпеченні протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення» (номер державної реєстрації 0118U000058), де особисто здобувачем виконано пункти: 1.2. Фактори відмивання коштів та їх врахування при формуванні ризик-орієнтованої системи протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення; 4.3. Формування методичного підходу до оцінювання системи запобігання та протидії відмиванню коштів у банку; 5.4. Ідентифікація ризику залучення банків в процеси відмивання коштів.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є подальший розвиток теоретичних засад, розроблення методичного забезпечення та практичних рекомендацій з формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Досягнення мети дослідження передбачає вирішення таких завдань:

удосконалити понятійний апарат системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку;

обґрунтувати структуру та функціональні складові системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку;

визначити послідовність етапів процесу формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку;

узагальнити та структурувати фактори легалізації злочинних доходів,

сформувати комплекс показників їхнього аналізу та інструментарій оцінювання;

проаналізувати фінансову діяльність банків України для виявлення ризику легалізації доходів;

сформувати методичне забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів;

розробити методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку та надати практичні рекомендації з удосконалення діючих у банках систем запобігання та протидії легалізації доходів.

Методи дослідження. Теоретичну і методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії, теорії фінансів, теорії систем, результати досліджень вітчизняних і зарубіжних учених з питань боротьби з відмиванням коштів, запобігання та протидії легалізації незаконних доходів, функціонування систем фінансового моніторингу, а також загальнонаукові та спеціальні методи пізнання процесів визначення, формування та оцінювання процесів і систем, пов'язаних з протидією відмиванню коштів. Зокрема, для вирішення поставлених у роботі завдань використано такі методи: *теоретичне узагальнення, групування, морфологічний та контент-аналіз* – для визначення сутності понять «легалізація доходів клієнтів банку», «запобігання легалізації доходів», «протидія легалізації доходів»; *узагальнення, структурний аналіз, групування, декомпозиція та формалізація* – для формування структури системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, для обґрунтування послідовності етапів формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, для групування факторів запобігання та протидії легалізації доходів; *методи статистичного та коефіцієнтного аналізу* – для визначення стану і динаміки макроекономічних факторів легалізації злочинних доходів клієнтів банків; *анкетування, інтерв'ю, експертне опитування* – для аналізу внутрішньобанківських факторів запобігання та протидії легалізації доходів

клієнтів банку; *узагальнення, групування, статистичний аналіз рядів динаміки, кореляційний аналіз* – для виявлення і аналізу прихованих ознак легалізації доходів клієнтів у фінансовій діяльності банку; *таксономічний аналіз* – для побудови інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів клієнтів; *математичної статистики та шкалювання* – для визначення кількісних значень рівнів ризику використання послуг банку для легалізації доходів клієнтів; *анкетування, інтерв'ю, експертне опитування, таксономічний аналіз* – для обґрунтування значимості складових, інтегрального оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку; *графічний метод* – для унаочнення отриманих результатів дослідження.

Розрахунки та економіко-математичне моделювання проведено за допомогою пакетів Microsoft Excel 2016, програмного продукту Statistica 10.0.

Інформаційну базу дослідження становили документи Групи з розробки фінансових заходів з протидії відмиванню коштів (далі FATF), законодавчі та нормативно-правові акти України, дані Державної служби фінансового моніторингу, Державної служби статистики України, Національного банку України, Міністерства фінансів України, фінансова звітність банків, матеріали з офіційних сайтів банків, матеріали фахових фінансових асоціацій, опубліковані результати наукових досліджень учених, власні спостереження автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у подальшому розвитку та удосконаленні теоретичних положень, методичного забезпечення та розробленні практичних рекомендацій з формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Основні положення наукової новизни полягають у такому:

вперше:

доведено, що коефіцієнт варіації обсягів щомісячних оборотів готівкових коштів, коштів на вимогу на рахунках суб'єктів господарювання і на рахунках фізичних осіб можна використовувати у якості індикатора ризику легалізації доходів клієнтами банку;

удосконалено:

структуру системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, відмінність якої полягає у складі елементів системи: містить два функціонально-процесних ядра, що відповідають за досягнення цілей запобігання та протидії легалізації доходів; враховує внутрішніх та зовнішніх суб'єктів, ендогенні та зекзогенні фактори; відображає основні взаємозв'язки, класифіковані на «фактор-відгук», «причина-наслідок», «ціле-частина», «система-процес», «договірні взаємовідносини», що в сукупності утворює структуру системи, дозволяє здійснити оцінювання її функціонування та визначити рівень розвитку за вказаними складовими;

методичне забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів, яке, на відміну від існуючих, враховує наявність у банку випадків здійснення схемних операцій з ознаками легалізації, кількість виявлених НБУ недоліків у роботі з питань фінансового моніторингу та обсяги сплачених за це штрафів, дозволяє розрахувати інтегральний показник рівня ризику, здійснити його якісну інтерпретацію на основі побудованої шкали, а також дає змогу з урахуванням рівня розвитку системи запобігання та протидії легалізації банку побудувати двовимірну матрицю позиціонування банків та виявити такі, що найбільше схильні до відмивання коштів;

методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, який у порівнянні з наявними розробками: передбачає врахування проранжованих в порядку зменшення значимості складових системи, до яких, окрім вже відомих, віднесено компетентність персоналу, внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудити, комплаєнс, корпоративне управління банку та роль його органів; дозволяє розрахувати інтегральний показник рівня розвитку кожної складової, побудувати профіль фактичного стану системи та загальний інтегральний показник рівня її розвитку;

інструментарій оцінювання внутрішньобанківських факторів легалізації доходів клієнтів банку, особливість якого полягає у сформованих

анкетах та розроблених шкалах оцінювання відповідей респондентів, що дає змогу кількісно інтерпретувати результати оцінки, виявити фактори найбільшого негативного впливу та розробити відповідні рекомендації щодо його обмеження або ліквідації;

дістали подальшого розвитку:

понятійний апарат запобігання та протидії легалізації доходів у частині: розвинення визначення поняття «легалізація доходів клієнтів банку», відмінність якого полягає у врахуванні використання або спроби використання послуг банку для перетворення широкого спектра фінансових активів у легальні; розмежування і визначення понять «запобігання легалізації доходів клієнтів банку» і «протидія легалізації доходів клієнтів банку», основна відмінність яких полягає у превентивному характері першого і зупиняючому – другого;

послідовність етапів формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, яка, на відміну від наявних, містить етапи планового та позапланового аудиту, етап оцінювання системи, що дозволяє своєчасно виявити та задокументувати недоліки у її роботі, розробити та реалізувати заходи з їх ліквідації, що сприятиме підвищенню ефективності запобігання та протидії легалізації доходів;

комплекс показників аналізу екзогенних факторів легалізації доходів, який, на відміну від існуючих, структуровано за такими групами факторів: географічні, у тому числі: економічні, політичні, нормативно-правові; клієнтські у розрізі фізичних осіб та юридичних осіб; операційні (у тому числі в межах легальної та тіньової економіки), та дозволяє всебічно проаналізувати рівень доходів населення, якість державного управління, рівень сприйняття корупції, рівень нестабільності країни та достатність верховенства права, врахувати перелік якісних та кількісних характеристик клієнтів банків та їхні операції.

Практичне значення одержаних результатів полягає в доведенні розробок автора до рівня практичних рекомендацій, що можуть бути

використані в діяльності банківських установ та Національного банку України у процесі формування та удосконалення систем запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банків. Так, в діяльність АТ «МЕГАБАНК» прийнятий до впровадження методичне забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації сумнівних доходів, яке дозволяє визначити джерело виникнення ризику та розробити відповідні рекомендації щодо його мінімізації (довідка № 112-9841 від 18.12.2018 р.). Запропонований у дисертації методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації сумнівних доходів клієнтів банку, а також розроблена автором процедура врахування впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища прийняті до впровадження в діяльність ПАТ КБ «ПРАВЕКС БАНК» (довідка № 3419-НФ/02 від 14.12.2018 р.) і дозволяють здійснити узагальнену оцінку складових зазначеної системи, а також інших систем банку, що тісно пов'язані з процесами запобігання відмиванню коштів. Пропозиції щодо розвинутого понятійного апарату запобігання та протидії легалізації доходів, удосконаленої структури системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку та методичного підходу до її оцінювання використовуються у навчальному процесі ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» під час викладання дисципліни «Регулювання, нагляд і контроль банківської діяльності» для підготовки фахівців за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (довідка № 19/86-37-114 від 14.05.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, всі результати якої одержані особисто здобувачем. Внесок автора у роботи, опубліковані у співавторстві, наведено у списку опублікованих праць за темою дисертації (додаток II).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації обговорювались на 7 міжнародних науково-практичних конференціях: «Реформування соціально-економічної системи суспільства» (Івано-Франківськ, 22-23 грудня 2017 р.); "Економічний розвиток і спадщина

Семена Кузнеця" (Харків, 31 травня-1 червня 2018 р.), «Від Балтики до Причорномор'я: формування сучасного економічного простору» (Рига (Латвія), 24 серпня 2018 р.); V Ювілейна міжнародна науково-практична конференція «Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія. практика» (Мукачеве, 5-7 жовтня 2018 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток економіки країни: можливості, проблеми, перспективи» (Запоріжжя, 15 грудня 2018 р.); «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, фінансів, обліку, менеджменту та права» (Полтава, 11 травня 2019 р.); "Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця" (Харків, 30-31 травня 2019 р.).

Публікації результатів дослідження. За результатами дисертації опубліковано 12 наукових праць: 2 статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу (Чеська Республіка, Республіка Польща), 3 статті в наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (2 з них у журналах, що реферуються у наукометричній базі Web of Science), 7 тез доповідей та матеріалів конференцій. Загальний обсяг опублікованих праць за темою дисертації становить 5,9 ум.-друк. арк., з них особисто здобувачеві належить 3,9 ум.-друк. арк.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг становить 372 сторінки машинописного тексту (15,50 авт. арк.). Дисертація містить 55 таблиць, з яких 16 займають 25 повних сторінок, 31 рисунок, з яких 4 – займають 4 повні сторінки. Список використаних джерел містить 220 найменувань на 28 сторінках, 9 додатків – на 143 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації – 172 сторінки (7,17 авт. арк.).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ КЛІЄНТІВ БАНКУ

1.1. Визначення сутності легалізації доходів клієнтів банку, понять запобігання та протидії легалізації доходів

Питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, є одним з ключових в контексті забезпечення економічної безпеки як України, так і світу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, зокрема сфери фінансових технологій, сприяв ускладненню злочинних схем та появі нових інструментів відмивання коштів. У процесі європейської інтеграції Україна взяла на себе низку зобов'язань щодо протидії легалізації злочинних доходів. За останні роки оновлено законодавство у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, імplementовані оновлені рекомендації ФАТФ, ухвалена Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року [135]. Однак процес формування законодавчої бази, а також методичного забезпечення протидії відмиванню злочинних доходів в Україні ще не є завершеним. Зважаючи на це, актуальною є розробка та удосконалення теоретичного підґрунтя забезпечення запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Зазначені питання піднімали у своїх роботах такі вітчизняні вчені як Андрійченко Ж. О. [5; 9; 7], Внукова Н. М. [27; 28], Глущенко О. О. [35], Дмитров С. О. [47], Дудоров О. О., Колодізєв О. М. [72], Кузьменко О. В. [189; 190; 83], Лебідь О. В. [86], Леонов С. В. [87], Меренкова О. В. [47],

Хвалінський С. О. [149], Худокормова М. І. [151], Чмутова І. В. [156] та ін. Проте, не зважаючи на значні результати наукових досліджень у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, не достатньо розробленими залишаються питання боротьби із легалізацією кримінальних доходів із урахуванням специфіки діяльності банківських установ. Так, наприклад, у Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу [128], прийнятому з метою запобігання використанню банківської системи для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, відсутнє визначення поняття легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму клієнтом банку. Відсутнє визначення поняття легалізації доходів й у головному законі – Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [123], хоча воно є центральним, головним і зустрічається у тексті закону майже 200 разів, що в середньому становить 3-4 рази на сторінку тексту.

З цього приводу виникає питання якості та дієвості розроблених заходів щодо запобігання та протидії легалізації, оскільки якщо відсутнє визначення базового поняття, то на що саме тоді спрямовані відповідні заходи, що саме утворює ядро системи фінансового моніторингу, проти чого йде боротьба.

Базовою ланкою національної системи фінансового моніторингу є суб'єкти первинного фінансового моніторингу (далі СПФМ). Згідно з діючим Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [123], стаття 5, до СПФМ віднесено: 1) «банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; 2) платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем; 3) товарні та інші

біржі, що проводять фінансові операції з товарами; 4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів); 5) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; 6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України; 7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу: а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино; г) нотаріуси, адвокати, адвокатські бюро та об'єднання, аудитори, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (крім осіб, що надають послуги в рамках трудових правовідносин); 8) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги» [123].

Аналіз статистичних даних, проведений в роботі [56], доводить, що українська банківська система є привабливою для здійснення злочинцями операцій з відмивання доходів, в той же час служби фінансового моніторингу банків до 2018 року працювали із недостатньою ефективністю. В роботі [15] підкреслена важливість підвищення ефективності систем фінансового моніторингу саме банківських установ, зважаючи на значну роль, яку банки відіграють у фінансовій системі України. В багатьох роботах [13, с. 32; 21, с. 26; 35, с. 44; 56, с. 8; 72] підкреслено, що серед усіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу банківські установи посідають особливе місце. Це підтверджують й статистичні дані щодо повідомлень про підозрілі фінансові операції (табл. 1.1).

Дані табл. 1.1 показують, що з-поміж усіх надісланих повідомлень про підозрілі фінансові операції 96-99 % – це повідомлення саме від банківських

установ [135]. Узагальнення інформації з цих повідомлень є основою для формування Державною службою фінансового моніторингу матеріалів для подальшого направлення до різних силових органів, зокрема слідчих органів, органів прокуратури, Національного антикорупційного бюро.

Таблиця 1.1

**Динаміка кількості повідомлень про фінансові операції до
Держфінмоніторингу за видами суб'єктів первинного фінансового
моніторингу**

Рік	Кількість повідомлень про фінансові операції			
	Від банків		Від небанківських установи	
	Абсолютна величина, одиниць	Питома вага у загальній кількості, %	Абсолютна величина, одиниць	Питома вага у загальній кількості,
2012	937704	96,89	30117	3,11
2013	954380	96,37	35957	3,63
2014	1259543	97,16	36855	2,84
2015	4344881	98,97	45405	1,03
2016	7560852	99,13	66725	0,87
2017	9366636	98,97	97004	1,03
2018	2840916	98,76	35669	1,24

Грунтуючись на даних табл. 1.1 можна стверджувати, що з-поміж усіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу саме банки створюють 96 % і більше інформаційного поля для здійснення запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Отже, важливим завданням подальшого удосконалення системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом на державному рівні є формування відповідної системи на рівні банку. Для виконання цього завдання необхідно визначити сутність та зміст поняття «легалізація доходів», «легалізація доходів клієнтів банку», що сприятиме уніфікації та комплексному розумінню проблеми боротьби з відмиванням коштів у контексті банківської діяльності.

Серед науковців існують дискусії щодо ототожнення або розділення понять «легалізація» та «відмивання», що пов'язані із культурою ділової української мови і правилом не використовувати жаргонізми та фразеологізми [1; 11; 35; 53; 59; 72; 79; 104; 183;]. У міжнародній практиці використовується стійкий вираз «money laundering» – відмивання коштів, в той же час в українському законодавстві використовується термін «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». Так, термін «відмивання» носить більш криміналістичний характер, водночас «легалізація» може проводитись офіційно із підтримкою влади, наприклад, під час податкової амністії [79]. Проте, зважаючи на використання у нормативно-правових актах цих термінів паралельно, навіть як таких, що є взаємозамінними, доцільно ототожнювати їх значення та використовувати в межах даної роботи у якості синонімів.

У широкому сенсі відмивання грошей – це процес, який приховує існування, незаконне джерело чи незаконне застосування доходу, щоб зробити його легітимним [208]. У науковій літературі існує багато точок зору на сутність поняття відмивання доходів. Так, на думку О. О. Глуценка та І. Б. Семеген відмивання злочинних доходів – це процес маскуванню суб'єктами нелегальної економічної діяльності дійсного (незаконного) джерела походження їхніх доходів з подальшою їх легалізацією [35, с. 26]. Визначення О. О. Глуценка та І. Б. Семеген з урахуванням того, що відмивання коштів та легалізація доходів є синонімічними поняттями, має циклічний характер, тобто поняття відмивання доходів визначено в кінцевому підсумку їхньою легалізацією.

За визначенням В. Л. Ортинського відмивання (легалізація) злочинних доходів – це приховування їх існування, незаконного походження та використання без ідентифікації доходів, одержаних незаконно [104]. У визначенні В. Л. Ортинського міститься певне протиріччя: легалізація доходів не може бути приховуванням їх існування, тому що має на меті як раз переведення грошових коштів з нелегальної економіки, де як раз вони і

приховані, до легальної.

В. П. Захаров вважає, що під поняттям легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, необхідно розуміти дії, які прямо чи опосередковано спрямовані на надання правомірності відносинам користування, володіння, розпорядження коштами, отриманими протиправним шляхом [36]. Таке визначення є лаконічним, не містить протиріч, єдиним недоліком з точки зору поставленої мети є відсутність у визначенні посилання на суб'єкта таких дій і, відповідно, відсутність зв'язку з банківською установою.

Міжнародна Асоціація Комплаєнсу (ICA) надає таке визначення поняттю «відмивання коштів» – це процес, за допомогою якого злочинці маскують оригінальну власність та контроль над доходами, отриманими злочинним шляхом, роблячи такі надходження, такими, які здаються похідними від законного джерела [184]. Недоліком такого визначення є визнання суб'єкта легалізації злочинцем, проте є види діяльності, що є нелегальними, але не є злочином, а статус злочинця будь-якому суб'єкту надається за рішенням суду.

У Кембриджському словнику бізнес-англійської надано таке визначення: «відмивання коштів – це дія переміщення незаконно зароблених коштів через банки або інший бізнес, щоб вони здавались заробленими на законних підставах» [168]. Тобто Кембриджський словник виокремлює саме банки у якості провідних установ, через які відбувається переміщення грошей з метою їх легалізації, визнаючи таким чином їхнє особливе місце серед суб'єктів фінансового моніторингу.

Зважаючи на важливість регулювання процесів запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, на державному та міжнародному рівнях важливим є трактування ключового поняття в офіційних документах. Вважається, що на офіційному рівні вперше термін «відмивання (легалізація) доходів» визначений 1984 року Президентською комісією США по боротьбі з організованою злочинністю і трактувався як процес, завдяки якому можна приховати існування, незаконне джерело або незаконне використання доходу, а потім замаскувати цей дохід,

щоб він видавався легальним [212, с. 7]. Також там зазначено, що сам термін «відмивання коштів» взято з жаргону злочинців [212, с. 84].

У сфері легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, важливими документами є рекомендації міжнародної групи ФАТФ, яку створено 1989 року для протидії «відмиванню» доходів. Слід зазначити, що в документах ФАТФ не надається визначення поняття «відмивання доходів», при цьому зазначено, що криміналізація злочину повинна проводитись країнами відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (Віденська конвенція, 1988) та Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Конвенція Палермо, 2000) [184, с. 32], але на офіційному сайті зазначено, що відмивання коштів – це обробка кримінальних доходів для приховування їхнього незаконного походження [105].

У положеннях Віденської конвенції та Конвенції Палермо злочин відмивання коштів не визначений прямо, але зазначені правопорушення, що приводять до отримання незаконних доходів, серед яких можна виділити:

конверсія або переведення майна, якщо відомо, що таке майно є доходами від злочинів, з метою приховання або маскуванню незаконного походження цього майна або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні основного правопорушення, з тим щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої діяння;

приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його приналежність, якщо відомо, що таке майно є доходами від злочинів;

За умови дотримання основних принципів своєї правової системи:

придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його отримання відомо, що таке майно є доходами від злочинів;

участь, причетність або вступ у змову з метою вчинення будь-якого із злочинів, замах на його вчинення, а також пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення [75; 211, с. 8].

У Модельному законі СНД про протидію легалізації («відмиванню») доходів, отриманих злочинним шляхом, надані такі визначення: «легалізація (відмивання) доходів, отриманих незаконним шляхом, – умисні дії по наданню правомірного вигляду користуванню або розпорядженню доходами, отриманими свідомо незаконним шляхом. Доходи, отримані свідомо незаконним шляхом, – фінансові кошти в національній або іноземній валюті, рухоме і нерухоме майно, майнові права, об'єкти інтелектуальної власності, інші об'єкти цивільних прав, отримані в результаті вчинення умисних дій, що суперечать вимогам законодавства держави» [94].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (надалі, Закон) «до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належать будь-які дії, пов'язані із вчиненням фінансової операції чи правочину з активами, одержаними внаслідок вчинення злочину, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких активів чи володіння ними, прав на такі активи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням активів, одержаних внаслідок вчинення злочину» [123].

Криміналізацію злочину легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом закріплено у ст. 209 Кримінального кодексу України як вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного

діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів [81].

На основі проведеного автором аналізу, можна виділити основні морфологічні складові поняття «легалізації доходів»:

визначається як процес або сукупність дій, способів, методів, здійснення фінансових операцій, укладення угод, тощо;

настає після здійснення «основного» (предикатного) злочину;

має на меті приховування джерел походження коштів для подальшого їх використання в процесі законної економічної діяльності.

Слід зазначити, що саме наявність предикатного злочину є підставою до визнання доходів такими, що отримані злочинним шляхом, та визначати пов'язані із ними фінансові операції як легалізацію (відмивання) коштів.

Завданням цієї дисертації є визначення поняття «легалізація доходів» відносно банківських установ, тому при визначенні дефініції легалізації доходів клієнтів банку важливим є підкреслення характерних рис поняття, які стосуються саме банківської діяльності. Відповідно до Закону [119] клієнтом банку можна вважати особу (юридичну або фізичну), яка звертається за наданням послуг або користується послугами банку.

Перша спроба надати визначення поняття легалізації злочинних доходів у контексті банківської діяльності здійснена Базельським комітетом 1988 року після прийняття Віденської конвенції ООН. У Декларації Про запобігання злочинному використанню банківської системи з метою відмивання грошових коштів поняття «відмивання коштів» описується як використання злочинцями та їхніми партнерами фінансової системи для здійснення платежів та переказу коштів з одного рахунку на інший, приховування джерела та бенефіціарного власника грошей, зберігання готівки за допомогою банківських сейфів [203]. Проте, у теперішній час, не зважаючи на значний розвиток законодавства, наукової теорії та практики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, як в офіційних документах, так і в науковій літературі не знайшло відображення поняття легалізації доходів клієнта банку. Узагальнені автором результати проведеного аналізу щодо наявності визначень поняття легалізації доходів у

нормативно правових актах та його змісту подані в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

**Визначення поняття легалізації (відмивання) доходів, надані
у основних діючих нормативно-правових актах щодо боротьби
з відмиванням коштів**

Джерело інформації	Визначення	Споріднене визначення чи поняття
Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (Віденська конвенція) [75]	Відсутнє	Перелічені злочинні дії, що ведуть до отримання кримінальних доходів
Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Палермська конвенція) [76]	Відсутнє	Зазначені правопорушення, що приводять до отримання незаконних доходів, докладно у додатку А дисертації
Рекомендації ФАТФ, у редакції 2018 р. [209]	Відсутнє	Розкрито зміст кримінального злочину відмивання грошей з посиланням на положення Віденської та Палермської конвенцій, визначено перелік правопорушень для цілей відмивання грошей, докладно у додатку А дисертації
Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму [78]	Відсутнє	Посилання на предикатні злочини, посилання на положення Палермської і Віденської конвенції
Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [77]	Відсутнє	Посилання на злочин з відмивання грошей, пов'язаний з різними предикатними злочинами, докладно у додатку А дисертації
Директива Ради Євросоюзу про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей [46]	Докладно у додатку А дисертації	Посилання на визначення Віденської Конвенції, перелічені умисні дії, що вважаються відмиванням грошей
Директива (ЄС) 2015/849 Європейського парламенту та Ради від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму [45]	Докладно у додатку А дисертації	Посилання на визначення Віденської Конвенції, перелічені умисні дії, що вважаються відмиванням грошей

Джерело інформації	Визначення	Споріднене визначення чи поняття
Сайт Міжнародної Асоціації Комплаєнсу (ICA) [215]	Процес, за допомогою якого злочинці маскують оригінальну власність та контроль над доходами, отриманими злочинним шляхом, роблячи такі надходження, такими, які здаються похідними від законного джерела [215]	
Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [123]	Відсутнє	Перелічені дії, які належать до легалізації, докладно у додатку А дисертації
Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128]	Відсутнє	Посилання на значення терміну, подане в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»

Дані табл. 1.2 свідчать, що більшість міжнародних нормативно-правових документів не містить визначення поняття легалізації доходів, а ті визначення, що існують, не повною мірою придатні для використання в діяльності банку щодо запобігання та протидії легалізації доходів. Так, рекомендації FATF перелічують основні предикатні злочини, що мають наслідком одержання незаконних доходів та подальше їх відмивання. Перелік компетентностей банківської установи не містить протидію чи запобігання злочинам [119], отже такий підхід не може бути використаний. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [77] та Директива Ради Євросоюзу про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей [46] як ключове поняття використовують майно, до якого можна віднести окрім грошових коштів чи фінансових активів рухоме та нерухоме майно, з яким безпосередньо банківські установи як суб'єкти первинного фінансового

моніторингу не працюють у більшості випадків (тільки як заставу кредитування, наприклад). Стає зрозумілим, що визначення міжнародних нормативно-правових актів охоплюють значно ширший спектр активів і використовують як основу поняття майна для того, щоб протидіяти легалізації незаконних доходів у всіх проявах та формах руху матеріальних цінностей.

Отже, проведений автором аналіз показав, що постає необхідність формулювання уточненого визначення поняття легалізації доходів у контексті діяльності банків. З метою виявлення ключових слів даного поняття на основі наведених вище визначень різних авторів проведено контент-аналіз, результати якого представлено на рис. 1.1.

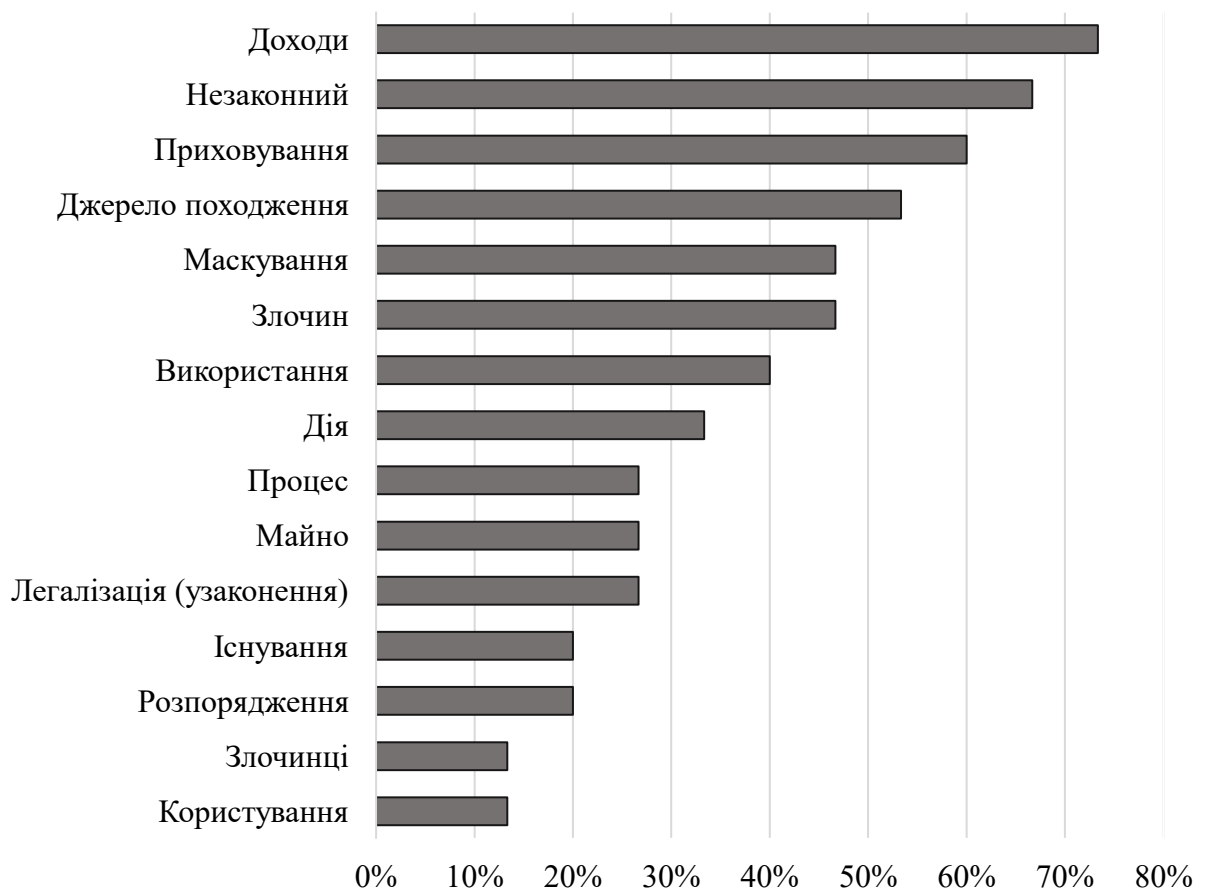

Рис. 1.1. Результати контент аналізу поняття «легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом»

Як видно з рис. 1.1, найбільш часто при визначенні поняття «відмивання доходів» використовують слова доходи, незаконний,

приховування, джерело походження, злочин та маскування. Слід зазначити, що багато трактувань містять перерахування дій, які здійснюються з доходами, отриманими злочинним шляхом, для визнання цього процесу їх легалізацією, таких як існування, походження, використання, володіння, контроль, розпорядження, тощо. Проте, слід зазначити, що будь-які дії із використанням злочинних доходів, особливо, якщо вони містять використання при цьому фінансової системи, слід вважати приховуванням їхнього злочинного походження, а відповідно легалізацією. Окрім того, з точки зору специфіки банківської діяльності не є суттєвим, які саме дії із незаконними коштами намагається здійснити злочинець, адже їх попадання у банківську систему вже є спробою надання цим коштам законного статусу. Також деякі автори [79; 80] використовують при визначенні процесу легалізації доходів такі слова як «злочинці», «суб'єкти іллегальної діяльності» тощо. Використання зазначених слів при визначенні поняття «легалізація доходів клієнта банку» не є доцільним адже вони більш притаманні юридичній термінології і можуть бути використані до особи лише за рішенням суду.

Таким чином, аналіз наукової літератури, міжнародного законодавства та законодавства України показав, що у теперішній час поняття легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, не має чіткого узгодженого визначення. В офіційних документах дане поняття формулюють через перелік злочинів, що передують йому, що не відповідає змісту банківської діяльності та не є метою функціонування системи запобігання та протидії відмиванню коштів, а отже з точки зору внутрішнього фінансового моніторингу банку перелік злочинів не є сутнісною ознакою процесу легалізації.

На основі проведеного автором аналізу ключових слів та виділення морфологічних складових, зважаючи на необхідність формування дефініції з урахуванням специфіки банківської діяльності, поняття «легалізація доходів клієнтів банку» можна визначити як процес вчинення фізичною або юридичною особою будь-яких дій із грошима та іншими фінансовими

активами, отриманими у результаті незаконної та пов'язаної із нею діяльності, з метою приховування їх походження і перетворення в легальні активи через використання або спробу використання послуг банку.

Схематично можна так представити визначення поняття «легалізація доходів клієнтів банку» (рис. 1.2).

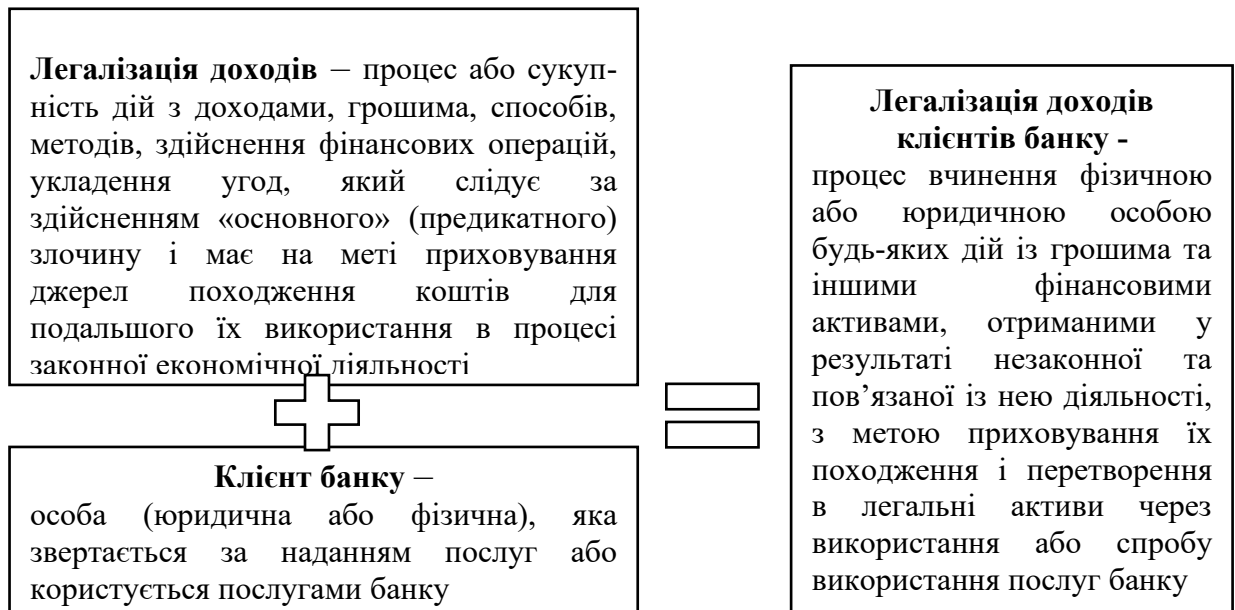

Рис. 1.2. Визначення поняття «легалізація доходів клієнтів банку»

Дані рис. 1.2 показують, що сформоване визначення вказує на те, що особа, яка намагається легалізувати злочинні доходи, є клієнтом банку відповідно до визначення у Законі [119], підкреслює, що будь-які дії із незаконними доходами є процесом їх легалізації та враховує прийняті у більшості офіційних документів морфологічну основу та ключові слова. Визначення не містить складові способів та методів здійснення фінансових операцій, тому що мова йде виключно про операції та послуги банків, які завжди супроводжуються укладанням відповідних угод. Формування обґрунтованого визначення поняття є важливою частиною теоретичної основи подальшого дослідження процесів легалізації доходів клієнтами банків і, відповідно, може бути використане в подальших дослідженнях при формуванні методичних рекомендацій для служб

внутрішнього фінансового моніторингу банків.

Окремим питанням під час визначення змісту поняття легалізації доходів є встановлення його взаємозв'язку з основним (предикатним) злочином, тобто суспільно небезпечними, протиправними діями, в результаті яких саме і виникає злочинний дохід, що потім підлягає легалізації. Узагальнюючи думки авторів [9; 26; 35; 49; 41; 53; 135; 137; 147; 150; 187; 188; 200] та положення нормативно-правових документів [81; 94; 120; 123; 124; 125; 127; 128] можна сказати, що є дві основні позиції щодо цього питання: перша – полягає у тому, що легалізацію доходів слід розглядати як окремий злочин, що вчиняється за дво-, три-, чотирифазною схемою. Проте, на кожному етапі зазначених схем відсутній зв'язок з предикатним злочином, який зумовлює спосіб та механізм відмивання злочинних доходів. Такий підхід передбачає, що відмивання грошей є окремим злочином відносно первинного злочину щодо їх одержання, і тому вказівка на «злочинний характер» походження таких грошей (доходів) обов'язково має міститися безпосередньо у самому понятті – «легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом».

Друга позиція щодо взаємозв'язку легалізації доходів з основним предикатним злочином передбачає введення до схем легалізації доходів так званої «нульової фази», що пов'язана зі здійсненням предикатного злочину. Такий підхід використовується Держфінмоніторингом України [3, с. 9–15].

За таких умов за замовченням зрозуміло, що легалізуватися будуть виключно злочинні доходи. Саме такий підхід до розуміння сутності поняття «легалізація доходів», закладений в основу даного дослідження, викладеного у дисертації.

Тобто підсумовуючи, можна сказати, що легалізація доходів клієнтів банків вже передбачає той факт, що злочин було вчинено, і маються на увазі тільки ті доходи клієнтів банку, які отримані злочинним шляхом.

Важливим аспектом подальшого формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку є обґрунтування визначень понять

«запобігання легалізації доходів клієнтів» та «протидія легалізації доходів клієнтів», оскільки попередньо цілком логічно припустити, що зазначена система складається з двох основних підсистем – підсистеми запобігання легалізації доходів і підсистеми протидії легалізації доходів.

В обґрунтуванні визначень понять «запобігання легалізації доходів клієнтів» та «протидія легалізації доходів клієнтів» передусім слід виявити та проаналізувати визначення, що використовуються на практиці та зазначаються у законах України та інших нормативно-правових актах. Так, основними документами, що регламентують діяльність банку з питань фінансового моніторингу та запобігання та протидії відмиванню коштів є: Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [123], «Положення про здійснення банками фінансового моніторингу», затверджене Постановою Правління НБУ від 26.06.2015 р. № 417 [128], Рекомендації ФАТФ: міжнародні стандарти з боротьби з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення [209].

Вивчення та аналіз зазначених нормативно-правових актів показав, що жоден з них не містить визначення ні поняття «запобігання легалізації доходів», ні поняття «протидія легалізації доходів». Для формування автором визначень цих понять використано тлумачення ключових слів «запобігання» та «протидія» та поєднано з уже сформованим автором визначенням поняттям легалізації доходів. Академічний тлумачний словник української мови надає такі визначення:

«запобігання – дія за значенням «запобігати» – не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане» [136, Том 3, 1972, С. 267];

«протидія – дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй» [136, Том 8, 1977, С. 317].

Отже, основна відмінність запобігання від протидії легалізації доходів

полягає у тому, що протидія виникає тільки тоді, коли є дія, спрямована на відмивання коштів. Таким чином, доцільно під запобіганням легалізації доходів клієнтів банку розуміти сукупність заздалегідь здійснених дій банку щодо відвернення вчинення фізичною або юридичною особою будь-яких дій із грошима та іншими фінансовими активами, отриманими у результаті незаконної та пов'язаної із нею діяльності, з метою приховування їх походження і перетворення в легальні активи через використання або спробу використання послуг банку.

Протидія легалізації доходів клієнтів банку – це сукупність дій банку що безпосередньо перешкоджають вчиненню фізичною або юридичною особою будь-яких дій із грошима та іншими фінансовими активами, отриманими у результаті незаконної та пов'язаної із нею діяльності, з метою приховування їх походження і перетворення в легальні активи через використання або спробу використання послуг банку.

Визначення, наведені вище, дозволяють встановити такі відмінності запобігання від протидії легалізації доходів клієнтів банку:

запобігання передбачає побудовану заздалегідь систему дій, заходів, функціонування якої спрямовано на попередження легалізації, в той час як протидія здійснюється в момент спроби клієнта легалізувати доходи, хоча також може і має гуртуватись на попередньо вибудованій системі дій і заходів;

запобігання має превентивний характер, в той час як протидія має характер дії, що зупиняє чи перешкоджає іншій дії.

Не зважаючи на наявність відмінностей як запобігання, так і протидія легалізації доходів повинні мати системний характер, бути складовими певної вибудованої системи, якою є система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Формування такої системи становить мету дисертації, а обґрунтування структури та функціональних складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку – наступне завдання даного дослідження.

1.2. Обґрунтування структури та функціональних складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Система запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (далі система ЗПЛД), визнана і законодавчо закріплена в Україні тільки на державному рівні. Перше згадування про функціонування цієї системи зустрічається у ст. 21 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [123]. Набагато частіше у законодавстві та у науковій літературі зустрічається поняття «система фінансового моніторингу». Критичний аналіз як нормативно-правових актів, так і наукової літератури показав, що в українській практиці ці поняття ототожнюються (рис. 1.3)

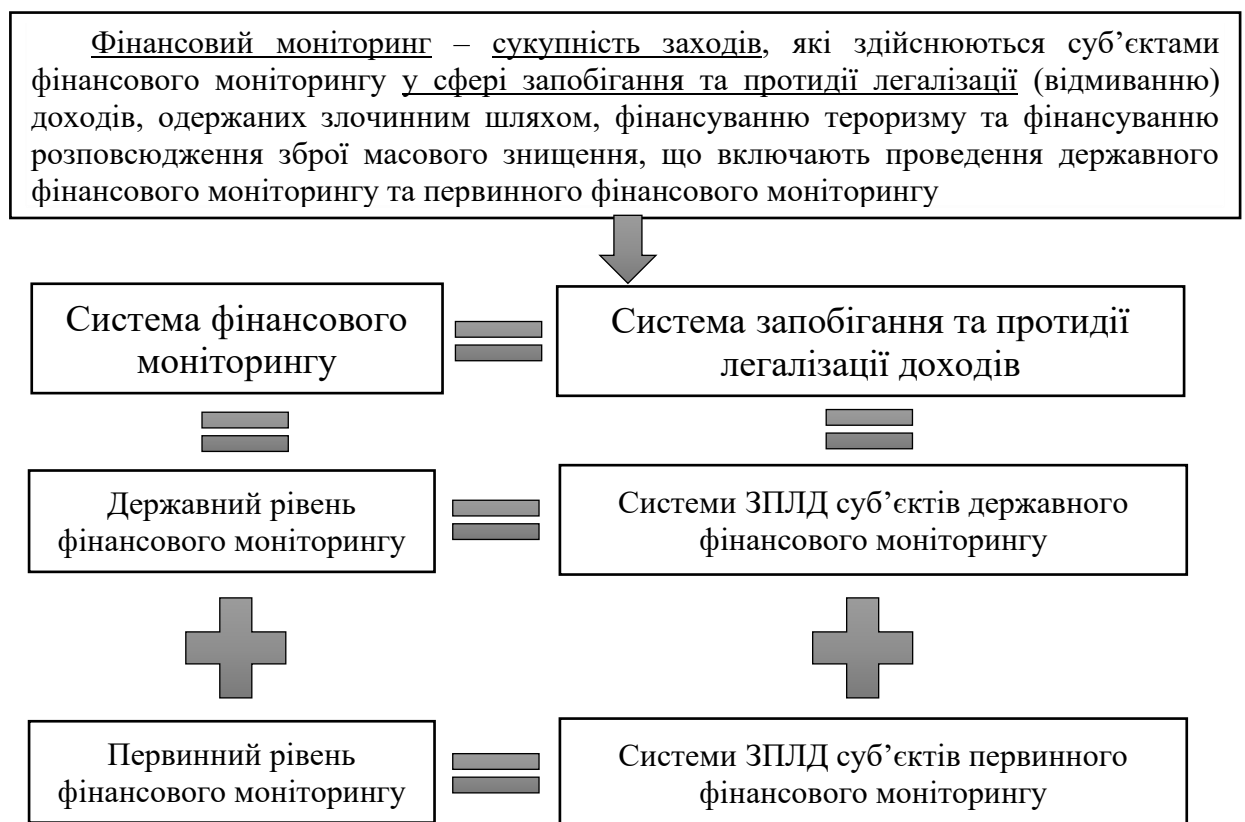

Рис. 1.3. Обґрунтування синонімічності понять «система фінансового моніторингу» і «система ЗПЛД» у національній практиці

Дані рис. 1.3. містять визначення поняття фінансового моніторингу, подане у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [123] і показують, що у вітчизняній практиці система фінансового моніторингу і система ЗПЛД є синонімічними поняттями. Проте, аналіз міжнародної практики [26] боротьби з відмивання коштів та досвіду у цій сфері розвинених країн доводить, що дані поняття ототожнювати не зовсім коректно.

У вступі до останньої редакції Рекомендацій FATF [209] зазначено, що «основним елементом в боротьбі проти відмивання грошей і фінансування тероризму є необхідність моніторингу систем країн на предмет їх відповідності вимогам міжнародних стандартів» [209, с. 2-3]. Це означає, що: по-перше, фінансовий моніторинг не є, не тотожний боротьбі з легалізацією доходів; по-друге, фінансовий моніторинг є хоча й важливим чи основним проте всього лише елементом системи запобігання та протидії відмиванню коштів; по-третє, важливо розділяти процеси формування, функціонування, розвитку та власне моніторингу системи запобігання та протидії легалізації доходів. Виявлене протиріччя доводить необхідність поглибленого аналізу існуючої та діючої в Україні системи фінансового моніторингу, виявлення її слабких місць та недоліків, їх усунення та формування на цій основі системи ЗПЛД як на рівні держави, так і на рівні банків як провідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Основним документом, що регламентує діяльність банків щодо запобігання та протидії легалізації доходів є «Положення про здійснення банками фінансового моніторингу», затверджене Постановою Правління НБУ від 26.06.2015 р. № 417 [128]. Аналіз цього положення показав, що цілісна система ЗПЛД поки що не регламентована, її побудова не вимагається від банківських установ, хоча пункт 4 Положення наголошує, що «створення та діяльності внутрішньобанківської системи запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму (у тому числі системи управління ризиками

легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму)» [128, с. 6] є частиною організації дотримання вимог законодавства України, а також застерігає, що за «неналежну організацію внутрішньобанківської системи запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму несе керівник виконавчого органу банку» [128, с. 6]. Також слід підкреслити, що діюче Положення, яким банківські установи керуються у своїй діяльності з фінансового моніторингу, зобов'язує банки створити окремий структурний підрозділ із запобігання легалізації кримінальних доходів (пункт 8 Положення), проте щодо внутрішньобанківської системи запобігання легалізації кримінальних доходів НБУ дає альтернативу, тобто банк може створювати таку систему, а може й не створювати (пункт 9 Положення), а обмежитись створенням підрозділу.

Слід зауважити, що у змісті діючого Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128] мова йде виключно про запобігання легалізації й не приділено уваги складовій протидії. Хоча аналіз заходів та окремих видів діяльності з фінансового моніторингу, проведений автором, показав, що частина з них є саме заходами протидії (табл. 1.3)

Таблиця 1.3

Функціональні складові системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Зміст діяльності	Належність до заходів запобігання або протидії
1	2
Аналіз фінансових операцій – комплекс ризик-орієнтованих заходів, які здійснюються на постійній основі та установлені внутрішніми документами банку з питань здійснення фінансового моніторингу, проведення яких дає змогу з'ясувати суть і мету фінансових операцій, зробити висновок про відповідність/невідповідність фінансових операцій фінансовому стану клієнта та/або змісту його діяльності, регулярність здійснення фінансових операцій та спрямований на виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу	Запобігання

Продовження таблиці 1.3

1	2
Ідентифікація, верифікація клієнтів (представників клієнтів), вивчення клієнтів, уточнення/додаткового уточнення інформації про клієнтів	Запобігання
Виявлення та реєстрації банками фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу або стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення	Запобігання
Вивчення фінансової діяльності клієнта – проведення порівняльного аналізу інформації, отриманої під час здійснення аналізу фінансових операцій клієнта, з інформацією, отриманою під час установалення ділових (договірних) відносин (у тому числі в процесі уточнення інформації з питань ідентифікації, змісту діяльності, фінансового стану), та з інформацією, отриманою за час обслуговування за попередній період, з метою переоцінки рівня ризику клієнта	Запобігання
Застережні заходи – визначені внутрішніми документами банку з питань фінансового моніторингу та іншими документами банку заходи, у тому числі шляхом відмови від встановлення (підтримання) ділових (договірних) відносин (зокрема шляхом розірвання ділових (договірних) відносин), зупинення/відмови від проведення фінансових операцій, для попередження, обмеження та/або зниження до прийняттого рівня ризиків легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму	Протидія
Моніторинг ризиків клієнтів – процес відстеження критеріїв ризиків клієнтів за результатами вивчення клієнтів, що проводиться з метою своєчасного виявлення змін ризику за географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передавання (отримання) активів, ризику за видом товарів, послуг, ризику за типом клієнта, у тому числі з урахуванням здійснення ними ризикових фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу та їх регулярності, для здійснення переоцінки попередньо встановлених рівнів ризиків клієнтів	Запобігання
Оцінка фінансового стану – узагальнення та аналіз банками інформації/документів з метою забезпечення встановлення достатності/недостатності реальних фінансових можливостей клієнта проводити (ініціювати) фінансові операції на відповідні суми	Запобігання
Управління ризиками легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму;	Запобігання

1	2
Зупинення, поновлення фінансових операцій та виконання рішень (доручень) спеціально уповноваженого органу	Протидія
Ведення реєстру фінансових операцій та повідомлення спеціально уповноваженому органу про фінансові операції	Запобігання
Виявлення та зупинення фінансової операції, що здійснюється на користь або за дорученням клієнта банку, якщо її учасником або вигодоодержувачем за нею є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції (якщо види та умови застосування санкцій передбачають зупинення або заборону фінансових операцій);	Протидія

Дані табл. 1.3 дають загальне уявлення про ті складові та функції, які банк має створити та виконувати відповідно до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128] для того, щоб дотримуватись вимог національного регулятора діяльності банків – НБУ. Слід наголосити на тому, що поняття протидії відмиванню коштів у «Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу» [128] зустрічається тільки у загальних фразах, його функціональні складові або окремі заходи вказаним положенням не визначені. Такий підхід основного регулятора діяльності банків – НБУ – засвідчує те, що функції протидії легалізації доходів клієнтів не є серед компетентностей банківських установ другого рівня банківської системи або про те, що це є подальшим етапом розвитку системи ЗПЛД клієнтів банків. Проте аналіз змісту основних дій банку з фінансового моніторингу (табл. 1.3) показав, що окремі заходи, що названі у положенні «застережними», чітко відповідають сутності протидії легалізації доходів клієнтів. Автором для унаочнення розподілу функцій оперативної роботи банку на такі, що відповідають запобіганню легалізації доходів, і такі, що забезпечують протидію легалізації доходів клієнтів банку, побудовано схему основних оперативних дій банку щодо ЗПЛД (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Основні функції оперативної роботи системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку згідно з Положенням про здійснення банками фінансового моніторингу

Рис. 1.4 дає змогу побачити ще одне протиріччя, яке вимагає поглибленого аналізу питання формування системи ЗПЛД та подальших розробок у цьому напрямі, підтверджує необхідність обґрунтування структури системи ЗПЛД клієнтів банку. Протиріччя полягає у тому, що за

формою відмова від встановлення ділових відносин, відмова від проведення фінансових операцій, розірвання ділових відносин та зупинення фінансових операцій є застережними заходами, в той час як сутністю є заходами протидії відмиванню коштів.

Дані рис. 1.4 показують в узагальненому вигляді, які складові має система запобігання та протидії ЛД будь-якого банку, що функціонує на території України. Якщо проаналізувати застережні заходи, які є складовою підсистеми управління ризиками відмивання коштів та фінансування тероризму (далі ВК/ФТ), то можна зробити висновок, що вони відповідають власне змісту протидії ВК/ФТ, оскільки ужиття таких заходів безпосередньо перешкоджає легалізації сумнівних коштів клієнтів.

Дані рис. 1.4 відображають лише ті функції банку, що мають безпосереднє відношення до оперативної роботи із запобігання та протидії легалізації доходів, і не враховують низку підготовчих, організаційних та комунікаційних складових системи, зокрема такі:

- облік банку як суб'єкта первинного фінансового моніторингу;
- розроблення, затвердження, використання, оновлення внутрішніх документів банку з питань фінансового моніторингу;
- комунікацію, обмін інформацією, виконання рішень уповноважених органів;
- призначення, діяльність, звільнення уповноваженого працівника банку з питань фінансового моніторингу та робота з персоналом банку [128, с. 5-6].

З метою уточнення складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку та перевірки відповідності основному закону у цій сфері [123] доцільно провести зіставлення виявлених обов'язкових складових з обов'язками суб'єкта первинного фінансового моніторингу (далі СПФМ), тобто перевірити, чи всі обов'язки враховано. Статтею 6 частина 2 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового

знищення» [123] визначено 26 загальних обов'язків СПФМ, а частинами 3-7 встановлено 5 спеціальних обов'язків СПФМ. Узагальнення та аналіз цих обов'язків дозволяють їх згрупувати таким чином:

обов'язки організаційного характеру (реєстрація у спеціально уповноваженому органі, призначення відповідального працівника, робота філій та інших відокремлених підрозділів з ФМ);

обов'язки щодо ідентифікації, верифікації, вивчення клієнта та уточнення інформації про нього;

обов'язки щодо виявлення, реєстрації, аналізу відповідності, звітування про фінансові операції, що підлягають обов'язковому, внутрішньому ФМ, та підозрілі фінансові операції;

обов'язки щодо управління ризиками, у тому числі розробка критеріїв ризиків легалізації коштів;

обов'язки комунікаційного характеру (повідомлення спеціально уповноваженому органу зазначеної у Законі інформації, відповіді на запити, забезпечення доступу до інформації представників уповноважених органів);

обов'язки щодо зберігання документів та інформації, запобігання розголошенню інформації, забезпечення доступу до інформації відповідних уповноважених органів;

обов'язки щодо зупинення проведення фінансових операцій за дорученням або за рішенням спеціально уповноваженого органу;

обов'язки контрольно-аудиторського характеру (проведення внутрішніх перевірок);

обов'язки по роботі з персоналом (інформування про функціональні обов'язки з фінансового моніторингу, забезпечення навчання та підвищення кваліфікації персоналу, проведення освітньої та практичної роботи);

обов'язки з комплаєнсу (виконання вимог законодавства та відповідних суб'єктів державного фінансового моніторингу).

Окремим пунктом у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом,

фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [123] не зазначається обов'язок щодо автоматизації функцій системи запобігання та протидії легалізації та використання нових інформаційних технологій, проте наголос на автоматизації здійснюється з-поміж інших обов'язків, зокрема щодо виявлення та реєстрації фінансових операцій, зберігання інформації, а також щодо управління ризиками. Отже, функціональна складова щодо управління інформаційними системами є важливою та має бути врахована під час формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку.

Аналіз праць учених з питань організації, оцінювання та інших аспектів фінансового моніторингу показав, що складові системи ЗПЛД, яким вони приділяють увагу також відрізняються. Так, М. Кодрік, Л. Куріловська (Marek Kordik, Lucia Kurilovska, 2018) у роботі [188] звертають увагу на такі аспекти функціонування фінансового моніторингу банку: порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта; моніторинг та звітування про фінансові операції; внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудити; комплаєнс; навчання та підбір персоналу (або компетентність персоналу), а також загально-національні фактори: законодавче забезпечення, інституційне забезпечення та інфраструктуру попередження та запобігання [188, с. 246-248; 252-259].

Дж. Лестер і Дж. Рот у роботі [193] проаналізували практику банків США і виявили найбільш уразливі місця протидії відмиванню коштів, а отже ці складові системи ЗПЛД існують та функціонують у банках США: внутрішні політика, процедури та контроль; комплаєнс [193, с. 55]; збереження документів та інформації [193, с. 60]; співпраця щодо розслідувань [193, с. 62]; наявність та дієвість програми щодо протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму і розповсюдження зброї масового знищення (далі ПВК/ФТ) [193, с. 63]; управління ризиками [193, с. 65–66]; ідентифікація та верифікація клієнтів [193, с. 65–66]; аудит [193, с. 65]; моніторинг та звітування про операції [193, с. 66]; постійне навчання та збільшення знань [193, с. 68-69].

Ж. О. Андрійченко у роботі [9] серед важливих складових системи запобігання та протидії відмивання коштів виокремила: нормативно-правове, технологічне, інформаційне та кадрове забезпечення, управління ризиками.

О. В. Лисенок, О. Г. Мелоян [88] присвятили свою працю одному з елементів системи запобігання та протидії ВК/ФТ – управлінню ризиками, проте у роботі чітко простежується тісний взаємозв'язок управління ризиками з іншими складовими частинами системи: корпоративне управління та управління інформаційними системами; ідентифікація клієнтів, моніторинг та звітування за операціями; навчання та підвищення кваліфікації персоналу; збереження документів та інформації та взаємодія з відповідними органами [88, с. 149].

Єгоричева С. Б. [53] у структурі здійснення фінансового моніторингу у банку запропонувала такі складові: управління ризиками, ідентифікація та вивчення клієнтів, розробка внутрішніх документів, навчання, проведення фінансових операцій та здійснення їх моніторингу, відстеження (моніторинг) операцій, зупинення фінансової операції, надання інформації на запити спеціально уповноваженого органу і цілий список різноманітних повідомлень до різних органів [53, с. 139].

Оскільки законодавчо встановлених вимог щодо змісту та структури системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку немає доцільно здійснити їхнє узагальнення, ґрунтуючись на аналізі доступних нормативно-правових та наукових джерел. Результати цього аналізу представлені у табл. 1.4.

Дані табл. 1.4 показують, що вчені по-різному оцінюють важливість елементів системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Критичний аналіз показав, що окремі складові або характеристики мають бути виключені з розгляду в контексті даного дослідження. Так, складова «інституційне забезпечення» не має сенсу, якщо розглядати рівень однієї установи, тому її виключено з оцінювання.

Таблиця 1.4

Узагальнення інформації щодо складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Складові	ФАТФ (2018) [199]	Держ- фін- моні- торинг [61]	НБУ (2015) [99]	Кодрік М., Курілов- ська Л. (2018) [188] (Marek Kordik, Lucia Kurilovska)	Андрій- ченко Ж. О. [9]	Береж- ний О. М. [48]	Смагло О. В. [122]	Joseph Lester, John Roth (2007)	Лисенок О. В., Мелоян О. Г. [88]	Хмелюк А. А. (2017) [144]	Глущенко О. О. (2014) [35]	Jaara, O. O., Kadomi, A. M. (2017) [185]	Nguyen C. L. (2018) [200]	Разом
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта (превентивні заходи)	+	+	+	+			+	+	+		+	+	+	10
Моніторинг та звітування про фінансові операції	+		+	+	+		+	+	+	+	+		+	10
Управління ризиками		+	+		+	+	+	+	+		+	+		9
Компетентність персоналу		+	+	+	+			+	+		+		+	8

Продовження таблиці 1.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Збереження документів та інформації	+		+		+			+	+		+		+	7
Внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудити			+	+		+		+			+	+	+	7
Комплаєнс			+	+		+		+				+	+	6
Законодавче забезпечення	+	+		+	+						+		+	6
Корпоративне управління та роль органів управління банку			+		+			+	+			+		5
Управління інформаційними системами	+		+		+				+			+		5
Взаємодія з відповідними органами	+							+	+		+			4
Інституційне забезпечення	+	+		+										3
Інфраструктура запобігання та протидії		+		+										2

Складова «законодавче забезпечення» є однаковою для всіх банків, що здійснюють свою діяльність в Україні, тому також не має оцінюватись у межах одного банку. Більш важливим з цієї точки зору є комплаєнс – відповідність як національному законодавству, так і внутрішнім положенням і розпорядженням. Складова інфраструктура запобігання ЛД розподілена між іншими, а саме: управління інформаційними системами; моніторинг та звітування; збереження документів та інформації; внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудит, тому задля уникнення подвійного згадування функцій та елементів системи запобігання та протидії легалізації із загального переліку її також виключено.

Отже, найбільш значимими складовими системи ЗПЛД клієнтів банку є: порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта; моніторинг та звітування про фінансові операції; управління ризиками; компетентність і навчання персоналу; збереження документів та інформації; внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудити; комплаєнс; управління інформаційними системами; корпоративне управління та роль органів управління банку (див. табл. 1.4).

У табл. 1.4 складові мають узагальнені назви, які передбачають більш повне функціональне наповнення. Зокрема, складова «порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта» також передбачає виконання верифікації інформації щодо клієнтів та їх вивчення; складова «аналіз фінансових операцій» також передбачає виявлення, реєстрацію, моніторинг операцій та звітування про них, формування відповідного реєстру для повідомлення уповноваженому органу.

Структура системи – це не лише перелік найбільш важливих її елементів, але й зв'язки між ними. Тому, для обґрунтування структури системи ЗПЛД клієнтів банку доцільно описати, якими чином пов'язані найбільш важливі складові цієї системи. Для цього в роботі автором використано такі типи зв'язків:

по-перше, зв'язок «фактор – відгук», що характеризує, як правило, зв'язки системи із зовнішнім середовищем і показує, які з елементів системи, яким чином відповідають на вплив зовнішніх факторів;

по-друге, зв'язок «причина – наслідок», що існує між системою та

елементами, що виникають на виході цієї системи;

по-третє, зв'язок «ціле – частина», що існує, наприклад між групою об'єктів, об'єднаних функціональним призначенням або організаційно, та кожним об'єктом цієї групи;

по-четверте, зв'язок «система – процес», що показує основні процеси, які протікають в системі;

по-п'яте, зв'язок на основі договірних відносин.

Елементи системи ЗПЛД, обґрунтовані на основі виявленої автором частоти згадувань провідними ученими та закріплені нормативно-правовими актами щодо боротьби з відмиванням коштів, проаналізованими у роботі, а також визначені вище п'ять типів зв'язків між елементами, дозволяють формалізувати структуру системи ЗПЛД клієнтів банку, яка подана на рис. 1.5.

На рис. 1.5 наведена розроблена автором узагальнена структура системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку з урахуванням проведеного аналізу та зазначених типів зв'язків між її складовими. Дані рис. 1.5 показують основні зовнішні фактори, що впливають на діяльність банку взагалі та на формування і функціонування його системи ЗПЛД клієнтів. До таких факторів віднесено: макроекономічні умови функціонування банку (наприклад, рівень інфляції, облікова ставка НБУ, курс гривні, динаміка ВВП тощо); нормативно-правове забезпечення діяльності банків; інформаційно-програмне забезпечення діяльності банків (та частина, що є однаковою і обов'язковою для всіх банківських установ, а також пропозиція різноманітних розробок на ринку ІТ технологій); конкуренція на ринку банківських послуг; потребі клієнтів у обслуговуванні. Ці фактори є основною вхідною інформацією системи ЗПЛД.

Також, структура системи ЗПЛД клієнтів банку (рис. 1.5) містить суб'єктів системи ЗПЛД клієнтів банків, які об'єднані у дві групи: внутрішні (тобто банк, що володіє системою ЗПЛД) та зовнішні, з якими банк взаємодіє щодо ЗПЛД і до яких віднесено: клієнтів банку, НБУ, Державну службу фінансового моніторингу України, зовнішніх аудиторів, правоохоронні органи та інших суб'єктів.

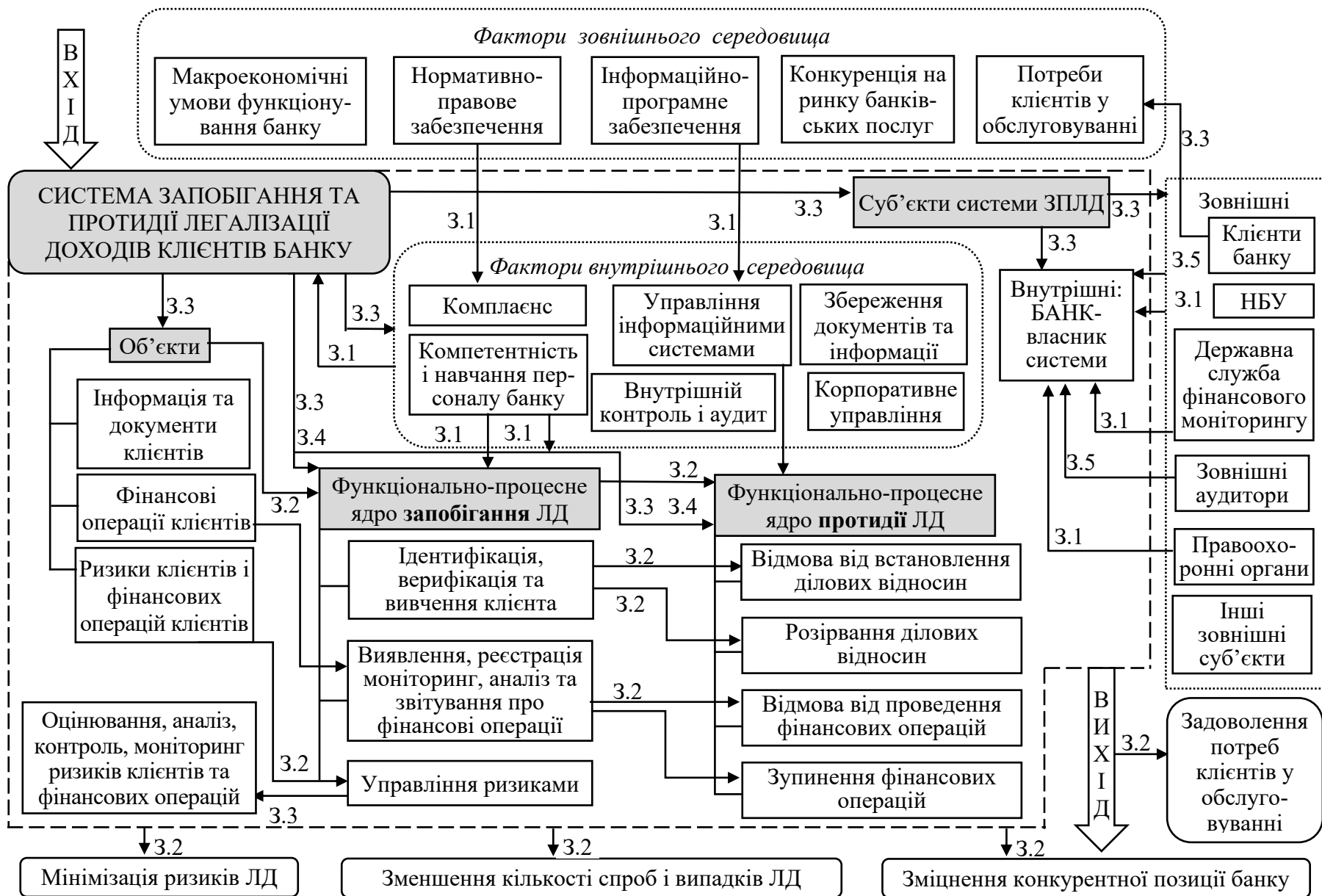

Рис. 1.5. Структура системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Умовні позначення до рис. 1.5:

— — — — — межі системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку;

..... — група об'єктів, об'єднаних за певною ознакою;

3.1 — зв'язок «фактор — відгук»;

3.2 — зв'язок «причина — наслідок»;

3.3 — зв'язок «ціле — частина»;

3.4 — зв'язок «система — процес»;

3.5 — зв'язок на основі договірних відносин.

Ключовими складовими системи ЗПЛД клієнтів банку є: об'єкти цієї системи (інформація про клієнтів, їхні фінансові операції та ризики клієнтів і фінансових операцій); функціонально-процесне ядро запобігання легалізації доходів, зокрема: ідентифікація, верифікація та вивчення клієнта; виявлення, реєстрація, моніторинг, аналіз та звітування про фінансові операції; управління ризиками (оцінювання, аналіз, контроль, моніторинг ризиків клієнтів та їхніх фінансових операцій); функціонально-процесне ядро протидії легалізації доходів, зокрема: відмова від встановлення та розірвання ділових відносин, відмова від проведення та зупинення фінансових операцій. До складу основних елементів системи ЗПЛД також віднесено сукупність внутрішніх факторів і виділено фактори, що найбільше впливають на процеси запобігання та протидії: компетентність і навчання персоналу, комплаєнс, управління інформаційними системами, збереження документів та інформації, внутрішній контроль і аудит та корпоративне управління банком.

На виході системи ЗПЛД доходів клієнтів банку передбачається досягнення мети функціонування даної системи, яке можна простежити через: зниження та мінімізацію ризиків легалізації доходів, зменшення кількості спроб і випадків відмивання коштів через банк, задоволення потреб клієнтів та зміцнення конкурентної позиції банку на ринку банківських послуг.

Обґрунтована у підрозділі структура системи ЗПЛД клієнтів банку створює підґрунтя для подальшого оцінювання її функціонування в банках України та розроблення відповідного методичного забезпечення.

1.3. Теоретична характеристика та особливості формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Формування системи запобігання та протидії легалізації доходів є складним та багаторівневим процесом. У цілому можна виокремити три основні рівні: міждержавний або міжнародний рівень, державний або національний та рівень суб'єктів первинного фінансового моніторингу. На кожному з цих рівнів вирішуються певні завдання, що відрізняються складністю та масштабами впливу результатів на функціонування, розвиток та ефективність запобігання та протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

З урахування практики України цілком справедливо стверджувати, що міжнародний рівень вирішення проблем легалізації доходів та формування відповідної системи запобігання та протидії є початковим та ініціативним з точки зору становлення державного фінансового моніторингу та розбудови національної системи запобігання та протидії відмиванню коштів. Виникнення та розвиток міжнародної системи ЗПЛД є природними, хоча і вимушеними, продиктовані необхідністю протидіяти масштабному розповсюдженню та обертанню грошових коштів, отриманих внаслідок злочинної діяльності, пов'язаної з торгівлею наркотиками, людьми, зброєю, терористичною діяльністю та іншими видами протиправної діяльності, що загрожувала безпеці як окремих країни, так і міжнародній спільноті.

Система запобігання та протидії відмиванню коштів України з'явилась під впливом і тиском більш розвинених країн, у результаті подолання спрямованих проти України санкцій, а також для виконання вимог, висунутих ЄС, МВФ, країнами-членами НАТО. Ці вимоги Україна мала виконати, щоб підтвердити свій намір вступу до ЄС та НАТО, запевнити МВФ та FATF, що створює необхідні внутрішньодержавні умови для подолання корупції, протидії іншим незаконним способам збагачення та обігу фінансового капіталу.

Еволюція становлення та розвитку системи фінансового моніторингу, узагальнені автором за працями вчених [6; 26; 53; 80; 145] в Україні відображено на рис. 1.6.

Рис. 1.6. Еволюція системи ЗПЛД в Україні

Результати уважного аналізу еволюції становлення системи (рис. 1.6)

фінансового моніторингу в Україні, дають змогу дійти висновку, що суттєві зрушення відбувались як відповідь на дії FATF. Так, перший Закон України, пов'язаний з протидією відмиванню коштів, Верховна Рада України прийняла у січні 2002 року. Це відбулося тільки після того, як FATF визнали та заявили у вересні 2001 року про необхідність суттєвого вдосконалення системи протидії легалізації доходів України. Також помітно, що упродовж 2006-2009 років після припинення FATF процедури активного моніторингу системи ЗПЛД України жодних суттєвих зрушень не відбулося (рис. 1.6).

Усі суттєві зміни (рис. 1.6) до першої редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» також відбувались тільки після певних рішень FATF, наприклад після внесення України до «сірого» списку країн, що потребують суттєвого удосконалення системи ЗПЛД.

Відмивання коштів становить значну загрозу зниження України у рейтингах країн, зниження репутації та сприяє відтоку капіталу та зниженню міжнародної інвестиційної позиції України. Усвідомлюючи це, Кабінет міністрів України 30.12.2015 р. ухвалив «Стратегію розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» [143], а півтора роки потому – 30 серпня 2017 року – розпорядженням КМУ затверджено План заходів з реалізації зазначеної стратегії [108]. Серед запланованих у цих документах заходів важливе місце посідають й такі, що безпосередньо стосуються діяльності банків: удосконалення засобів моніторингу фінансових потоків; удосконалення засобів моніторингу проведення операцій з готівкою, зокрема щодо її зняття з рахунків у фінансових установах, переміщення через державний кордон; збільшення частки безготівкових розрахунків та звуження сфери використання готівки; удосконалення форм та методів ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу.

Формування системи ЗПЛД будь-якого банку також у переважній більшості випадків є наслідком зовнішніх впливів, зокрема прийняття та впровадження в дію Постанов НБУ, що стосуються фінансового моніторингу. Також суттєвим важелем, що сприяє удосконаленню діючих систем фінансового моніторингу банків, є перевірки та заходи впливу НБУ. Так, після прийняття оновленого Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128] та низки перевірок упродовж 2015-2016 років НБУ через порушення законодавства з питань ЗПЛД відкликав ліцензії: АТ «Банк Велес» (перевірка виявила, що близько 90% операцій банку здійснювалися з метою виведення капіталу); ПАТ «Грін Банк»; КБ «Експобанк»; ПАТ «Прайм-Банк»; ПАТ «АКТАБАНК» [60].

Отже, система запобігання та протидії легалізації доходів банку є об'єктом нагляду з боку НБУ, недоліки функціонування цієї системи та суттєві порушення законодавства можуть стати причиною відкликання банківської ліцензії та припинення діяльності банку. Це підтверджує та підкреслює важливість процесів формування та розвитку системи ЗПЛД на рівні кожного окремого банку. Місце цих процесів у системі фінансового моніторингу України визначено автором і відображено на рис. 1.7.

Дані рис. 1.7 показують, що під час формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку доцільно враховувати чотири основні підходи: системний, процесний, функціональний та інституційний. Процесний підхід показує, що формування є одним з трьох найважливіших процесів, що відбуваються з системою. Функціональний підхід відображає низку функцій, покладених на систему ЗПЛД, ці функції в сукупності забезпечують виконання системою покладених на неї завдань та досягнення мети її функціонування – мінімізація ризиків відмивання коштів, зменшення випадків і спроб легалізації коштів через використання операцій банку, зміцнення у тому числі й на цій основі конкурентної позиції банку та задоволення потреб клієнтів через виконання високоякісних операцій та надання високоякісних фінансових послуг.

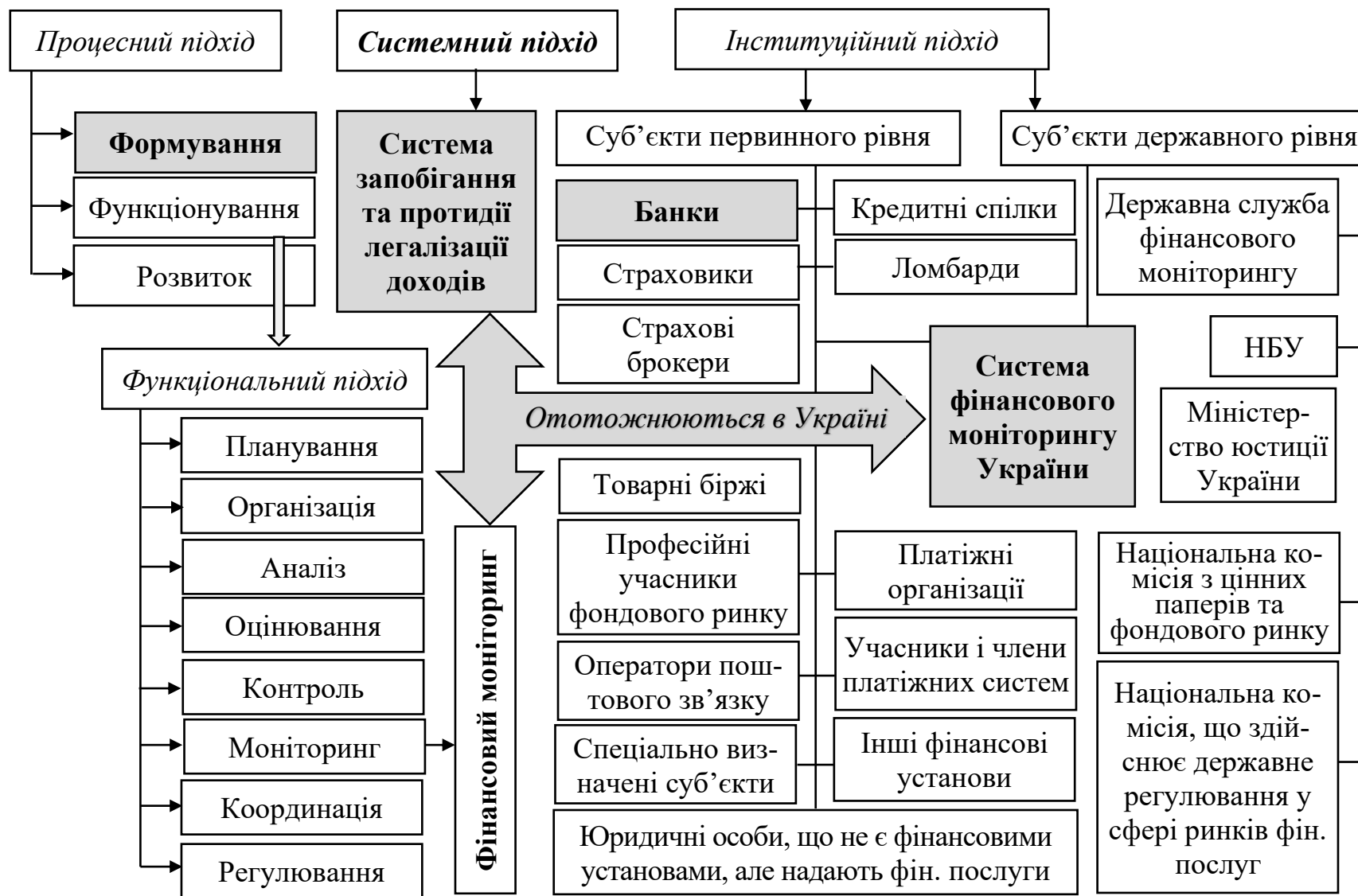

Рис. 1.7. Місце формування системи ЗПЛД клієнтів банку в системі фінансового моніторингу України

Інституційний підхід (рис. 1.7) відображає, що система ЗПЛД не функціонує відокремлено від організацій, установ та інших економічних суб'єктів. Більшість суб'єктів системи ЗПЛД по відношенню до системи ЗПЛД клієнтів банку є зовнішніми. Банки є на даний момент найбільш важливими суб'єктами первинного рівня фінансового моніторингу, оскільки надають 95 % і більше інформації про підозрілі фінансові операції. Також про це свідчить й кількість ухвалених та впроваджених нормативно-правових актів, що регулюють фінансовий моніторинг на рівні банку.

Системний підхід (рис. 1.7) є ключовим, оскільки формування системи ЗПЛД клієнтів банку має відбуватися з урахуванням усіх вимог та правил теорії систем та системного аналізу

Системний підхід [32, с. 23; 90, с. 15] передбачає вивчення: утворення системи, її будову, функціонування, зростання та розвитку, відносини між об'єктом та родовою системою (метасистемою), відносини між об'єктом та системами інших метасистем [32, с. 23; 90, с. 15].

Основні події щодо утворення системи ЗПЛД на рівні держави проаналізовано в дисертації раніше (рис. 1.6). Що стосується утворення системи на рівні окремого банку – відстежити та проаналізувати цей процес можуть виключно інсайдери. Загальні ж особливості формування систем ЗПЛД банків в Україні полягають у такому:

для більшості банків України створення системи запобігання та протидії відмиванню коштів спричинене вимогами національного регулятора і датується 2003-2004 роками (виняток становлять тільки банки, що на той час були дочірніми компаніями європейських та інших міжнародних банків, де цей процес розпочався значно раніше);

початковий етап формування системи ЗПЛД банку був спрямований на виконання обов'язкових вимог НБУ;

активізація розбудови системи пов'язана, як правило, зі змінами у законодавстві або зі зміною головного власника (акціонера) банку, як це сталося, наприклад, 2005 року з УкрСиббанком, Райффайзен Банк Аваль,

2008 року з Укрсоцбанком;

переважна більшість функцій систем ЗПЛД банків спрямована на забезпечення запобігання легалізації доходів, і в меншому ступені реалізує функції протидії.

Формування (побудова) будь-якої системи підпорядковується певним законам, що визначені в теорії систем. До них віднесено: закон функціональної повноти, закон провідності, закон динамічності та закон параметричного порогу [32; 57; 89; 90; 93]. Усі зазначені закони мають бути виконані у процесі формування системи ЗПЛД банку. Частково перевірити дотримання законів побудови систем можливо через виявлення та доведення наявності певних властивостей системи.

Відповідність системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку основним властивостям системи [32; 57; 90, с. 21]. перевірено та обґрунтовано автором (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

**Властивості системи запобігання та протидії легалізації доходів
клієнтів банку**

Властивість системи	Пояснення
1	2
Багатофункціональність	Система ЗПЛД клієнтів банку, по-перше, виконує дві основні функції, що зумовили її створення, – це запобігання та протидія відмиванню коштів; по-друге, виконання зазначених ключових функцій зумовлює здійснення оцінювання, аналізу, контролю, моніторингу, координації та інших управлінських функцій
Відокремленість	Система ЗПЛД клієнтів банку має власні межі, що у контексті зовнішнього світу збігаються з організаційними межами банку, у контексті меж системи ЗПЛД всередині банку обмежуються функціями запобігання та протидії відмиванню коштів та повноваженнями з цих питань
Відкритість	Безперечно Система ЗПЛД має зв'язки із зовнішнім середовищем та суго суб'єктами
Динамічність	Стан системи ЗПЛД змінюється у часі під впливом вимог зовнішніх суб'єктів, а також під впливом стратегії розвитку банку

1	2
Емерджентність	Система ЗПЛД має низку властивостей, що не притаманні її окремим елементам, у тому числі багатофункціональність, динамічність (відсутня у окремих елементів), ієрархічність
Ієрархічність	Система ЗПЛД має декілька рівнів, оскільки є загально-банківська система запобігання та протидії легалізації доходів, а є такі її складові, що відносяться до відокремлених підрозділів банку, також система в структурі містить забезпечувальний базис та елементи, що від нього залежать та є похідними
Підпорядкованість	Створення та функціонування системи ЗПЛД клієнтів банку підпорядковано єдиній меті та сукупності завдань, що цій меті відповідають
Структурованість	Наявність певної структури системи ЗПЛД зумовлена її багато-елементністю, різними типами зав'язків між цими елементами

Дані табл. 1.5 містять основні властивості системи ЗПЛД банків. Також до їх переліку можна додати й більш прості та очевидні властивості, зокрема:

властивість складності передбачає наявність у системи більше ніж одного елемента;

властивість функціональної та елементної повноти вимагає наявності достатньої для виконання покладених на систему завдань кількості функцій та елементів;

множинність опису забезпечує більш глибоке пізнання системи і передбачає необхідність побудови різних моделей системи (ієрархічних, мережових, матричних тощо), які висвітлюють різні аспекти функціонування та будови системи.

Серед описів системи загальновідомими й прийняти є:

предметний (або морфологічний) передбачає відображення елементного складу системи та її структури (цьому присвячено підрозділ 1.2 дисертації, узагальнені результати представлено на рис. 1.5.);

функціональний опис системи передбачає визначення та опис внутрішніх та зовнішніх функцій системи (інформація про внутрішні і зовнішні функції системи представлена на рис. 1.5 та 1.7);

історичний опис системи містить генетичну (ретроспективну) характеристику системи, опис її походження, та перспективну характеристику системи, опис того, якою вона має бути, опис подальшого розвитку системи;

інформаційний опис надає уявлення про уявлення та організацію системи, показує інформаційні потоки та процеси всередині системи, а також всі інформаційні зв'язки із зовнішнім середовищем [90, с. 23-25].

Технологією, що поєднує елементи функціонального та інформаційного опису систем, є IDEF моделювання.

Процес формування (побудови) системи різні дослідники та вчені структурують по-різному: від узагальнених етапів – аналіз призначення, розробка, реалізація та супроводження системи, до більш детальних описів. Узагальнення інформації щодо змісту та послідовності етапів процесу формування (побудови) систем здійснено автором і подано в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Узагальнення етапів формування (побудови) систем, запропонованих різними вченими

Зміст етапу побудови системи	Вчені, чий праці проаналізовано													Кількість згадувань про етап
	Герман І. [31]	Гіт Дж. [32]	Денисов А. [42]	Єгоршин О. [51]	Єфименко Т. [56]	Жаріков О. [57]	Колесніков А. [71]	Лямець В. [90]	Мельник Л. [93]	Пономаренко В. [114]	Чакі Ф. [152]	Чернишов В. [155]	Чернілевський Д. [154]	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Аналіз діючої системи			1		1				1	1				4
Оцінювання діючої системи			2						2	2				3
Оцінювання факторів та обмежень функціонування та розвитку системи	1		3	1	2	1	1		3	3	1		1	10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Аналіз (призначення, елементів, структури, функцій, організації системи)	3	2				3	3	1	5	4	3	1	3	10
Вивчення вимог та стандартів		3	4	2	3								4	5
Формування робочої групи			5	3									5	3
Оцінювання процесів і діяльності суб'єкта – власника системи		4	6		4	5	4		6	5	4			8
Формування плану розроблення та впровадження системи	4		7	4						6	5		6	6
Проектування (розроблення)		5			5	6	5	2	7		6	2	7	9
Підготовка регламентуючих документів			8	5	6					7	7		8	6
Інтеграція з метасистемою	5	6				7	6	3	8	8	8	3		9
Тестування	6	7				8	7	4			9	4		7
Реалізація плану/Впровадження	7	8	9	6	7	9	8	5	9	9	10	5	9	13
Супровід	8	9				10	9	6	10		11	6		8
Проведення аудиту/Моніторинг			10	7	8					10	12		10	6
Загальна кількість етапів, запропонована вченим	8	9	10	7	8	10	9	6	10	10	12	6	10	

Дані табл. 1.6 містять етапи формування як технічних систем, інформаційних, так і соціально-економічних, оскільки загальна теорія систем застосовується в будь-яких випадках, а також у зв'язку із тим, що система ЗПЛД банку містить як суто технічні підсистеми – автоматизації та зберігання інформації, так і підсистеми, що не функціонують без персоналу банку. Окремі етапи, подані в табл. 1.6, мають схожі завдання, наприклад, супровід системи передбачає виявлення помилок, їх виправлення шляхом внесення певних змін, аудит системи також передбачає виявлення слабких місць (або помилок) та звітування про них з метою подальшого виправлення.

Оскільки діюче законодавство передбачає обов'язкове створення в банку підрозділу із запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму (пункт 8 діючого Положення про здійснення банками фінансового

моніторингу) і не передбачає обов'язкове створення внутрішньобанківської системи (пункт 9 діючого Положення) [128], то у теперішній час окремі банки мають вже діючу систему ЗПЛД, а окремі банки такої системи не мають. Така ситуація спонукає автора розширити процес формування системи ЗПЛД клієнтів банків до послідовності дій щодо формування та розвитку системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. І формування системи, і її розвиток передбачають певні спільні процедури, а саме: оцінювання факторів та обмежень функціонування та розвитку системи; визначення і аналіз призначення, елементів, структури, функцій, організації системи (для формування – щоб визначити з тим, як має бути; для розвитку – щоб виявити недоліки та слабкі місця з метою їх ліквідації); вивчення, аналіз вимог і стандартів (для формування – щоб майбутня система відповідала усім вимогам; для розвитку – щоб відстежувати зміни у законодавстві та враховувати їх у процесі вдосконалення системи). Проте у межах удосконалення системи ці етапи доцільно віднести до позапланового аудиту.

Узагальнені автором етапи формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку представлені на рис. 1.8.

Згідно з даними рис. 1.8 формування системи слід розпочинати з питання «Чи функціонує система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку?». Якщо керівництво банку відповідає на це запитання позитивно, то наступним кроком слід оцінювати діючу систему ЗПЛД клієнтів банку (рис. 1.8). Оцінювання системи ЗПЛД клієнтів банку (рис. 1.8) може бути спрямоване на виявлення фактичного стану системи, перевірку функціональної повноти системи та якості виконання нею функцій, визначення рівня розвитку системи і необхідності подальших удосконалень. У будь-якому випадку результати оцінювання слід порівнювати з певними плановими показниками (якщо такі показники встановлені в банку) або з найвищими стандартами, що в сукупності можна назвати очікуваним результатом. Тобто отримані результати оцінювання системи ЗПЛД клієнтів банку порівнюють з певними очікуваннями.

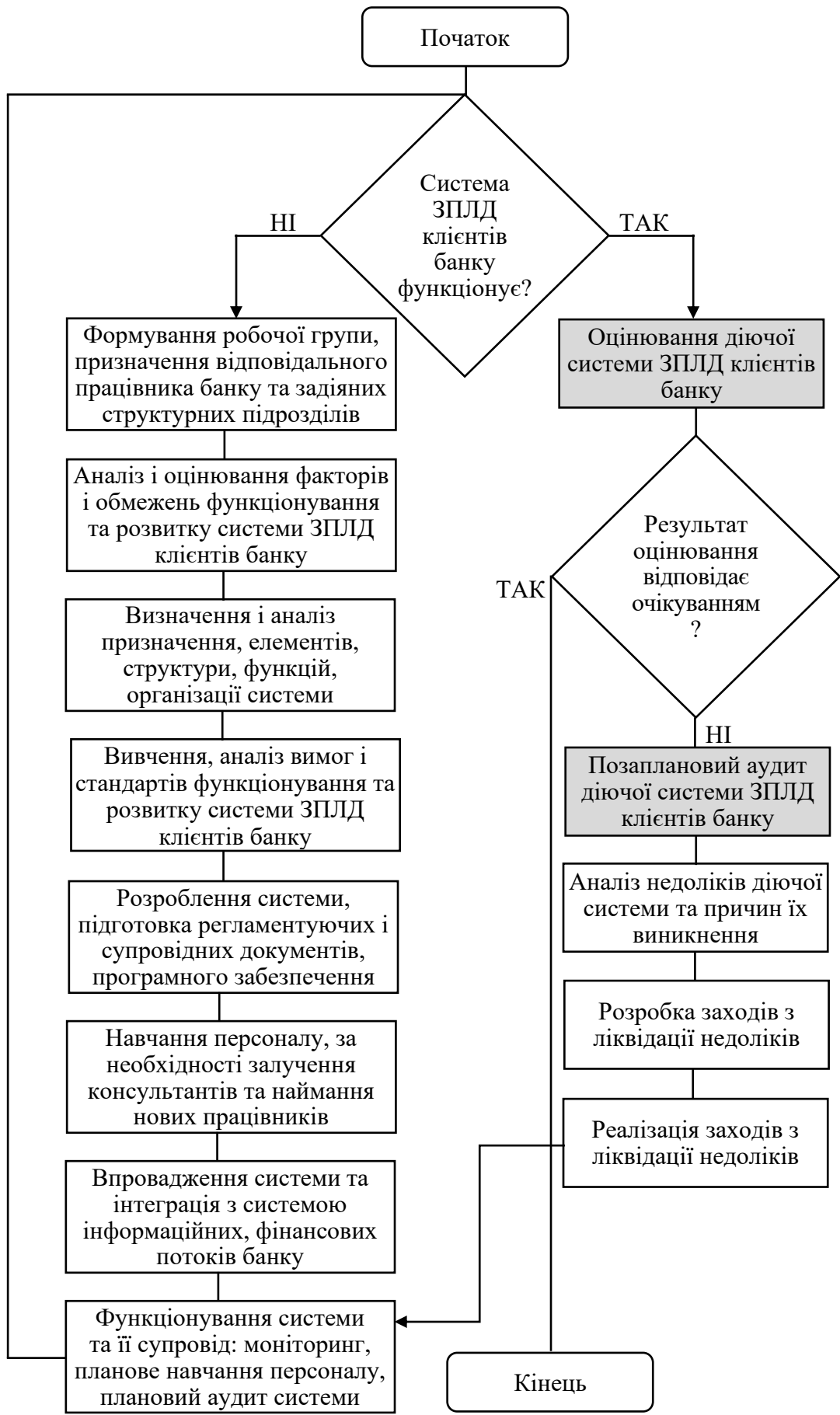

Рис. 1.8. Послідовність етапів формування системи ЗПЛД клієнтів банку

Згідно з даними рис. 1.8 формування системи слід розпочинати з питання «Чи функціонує система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку?». Якщо керівництво банку відповідає на це запитання позитивно, то наступним кроком слід оцінювати діючу систему ЗПЛД клієнтів банку (рис. 1.8).

Якщо система ЗПЛД функціонує не достатньо якісно, і отримані результати не відповідають очікуванням, то слід проводити позаплановий аудит. І тут є певні варіанти, які не відображені на рис. 1.8.

Позаплановий аудит системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку може здійснюватися внутрішньою службою аудиту або бути зовнішнім. Остаточне рішення щодо вибору аудитору має ухвалювати відповідальний працівник з питань фінансового моніторингу банку разом з керівництвом. В цілому випадку передбачається, що позаплановий аудит системи має надати комплексну її характеристику і виявити недоліки у функціонування. Світова практика аудиту [53] в загальному розумінні спрямовує дії аудитора на детальний аналіз корпоративного управління, управління ризиками, контролю за дотриманням регулятивних вимог з питань фінансового моніторингу. Як правило, в банківських установах досить розвинена служба внутрішнього аудиту, тому результати її діяльності можна вважати достовірними та такими, що сприяють подальшому розвитку і удосконаленню система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Існує практика, особливо в банках, які належить до міжнародних фінансових груп, наприклад УкрСиббанк та Альфа-Банк, коли функції внутрішнього аудитора з питань фінансового моніторингу виконує комплаєнс офіцер, основною метою діяльності якого є дотримання антикорупційних програм банку, дотримання усіх нормативно-правових рекомендацій у цій сфері, забезпечення відповідності стандартам корпоративного управління та забезпечення належного виконання функцій всієї служби фінансового моніторингу банку. Ефективність роботи комплаєнс офіцера забезпечується незалежністю його діяльності. Як правило, комплаєнс офіцер звітує найвищому керівному органу управління банком,

наприклад, його спостережній раді.

Залучення зовнішнього аудитора для перевірки системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку є більш витратним, має вищий ризик витоку інформації з банку і, зазвичай, тривалішим за часом. Незалежно від того, зовнішній чи внутрішній аудит виявляє проблеми та недоліки діючої системи запобігання та протидії легалізації доходів, наступним кроком є їх детальний аналіз та розроблення заходів з ліквідації. Після реалізації запланованих заходів, впровадження змін та нововведень система продовжує функціонувати, і наступні зміни можуть бути пов'язані тільки з плановим аудитом. Згідно з діючим законодавством (пункт 7 Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128]) перевірка службою внутрішнього аудиту «дотримання банком усіх вимог законодавства у сфері запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму» здійснюється не рідше 1-го разу на рік.

Якщо система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку не існує, ще не створена в банку, то процес її формування слід розпочинати з формування робочої групи, яку має очолювати відповідальний працівник банку [128], та окреслити коло підрозділів, які братимуть безпосередню участь у процесі формування майбутньої системи ЗПЛД клієнтів банку. Призначення відповідального з питань фінансового моніторингу працівника є обов'язковою умовою и вимогою діючого законодавства. Більш детальна інформація щодо обов'язків відповідального працівника міститься у сьомому і восьмому розділах Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128], а вимоги до його кваліфікації, досвіду тощо та інформація щодо особливостей призначення на посаду та звільнення – у розділі дев'ять зазначеного положення.

Після погодження кадрових питань та формування робочої групи з формування системи ЗПЛД клієнтів банку мають бути здійснений аналіз і оцінювання зовнішніх і внутрішніх факторів, виявлення і оцінювання обмежень функціонування системи ЗПЛД клієнтів банку. Ці питання більш

детально будуть розглянуті у другому розділі дисертації.

Наступним етапом формування системи ЗПЛД клієнтів банку слід визначити призначення системи, сукупність її елементів, підсистем, створити зв'язки між ними, тобто сформуванню певну структуру, встановити та закріпити перелік функцій, що детально описано у підрозділі 1.2.

Робоча група на чолі з відповідальним працівником здійснює вивчення, аналіз вимог і стандартів функціонування та розвитку системи ЗПЛД клієнтів банку, а також відповідає за розроблення системи, підготовку регламентуючих і супровідних документів, замовлення (або самостійне розроблення) програмного забезпечення. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128] визначає, що «Внутрішні документи банку з питань фінансового моніторингу є документами з обмеженим доступом». Серед основних документів, які має розробити робоча група найбільш важливими є такі:

- Правила фінансового моніторингу банку;

- Програма ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів банку;

- Програма управління комплаєнс-ризиком фінансового моніторингу;

- Програми здійснення фінансового моніторингу за напрямками діяльності банку;

- Програми здійснення фінансового моніторингу фінансових операцій з переказу коштів за допомогою платіжних систем;

- Програма навчання та підвищення кваліфікації працівників банку [128].

Наступним, шостим етапом, формування системи ЗПЛД клієнтів банку є навчання персоналу та наймання за необхідності нових працівників. Оскільки на попередньому етапі розроблено та затверджено Програму навчання та підвищення кваліфікації працівників банку, то цей процес має бути чітко впорядкованим, хоча й розтягнутим у часі.

Важливим етапом і найбільш трудомістким, на думку окремих експертів [6; 27; 53; 85; 156; 185; 186], є впровадження системи та її інтеграція з системою інформаційних і фінансових потоків банку. Цей етап

пов'язаний з виявленням неочікуваних збоїв та недоліків системи, які не враховані на етапі її проектування, і необхідністю їх оперативного усунення. Особливо це стосується інформаційних систем банку, які мають забезпечувати автоматизоване виконання згідно з діючими вимогами НБУ 11 обов'язкових задач (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

**Обов'язкові автоматизовані процеси з питань фінансового моніторингу
в системі ЗПЛД клієнтів банку**

Зміст процесу	Наявність у банках до появи обов'язкового фінансового моніторингу
1	2
Виявлення та зупинення фінансової операції на користь або за дорученням клієнта банку, якщо її учасником або вигодоодержувачем за нею є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції (якщо види та умови застосування санкцій передбачають зупинення або заборону фінансових операцій)	—
Ведення анкет клієнтів банку в електронному вигляді	+
Ведення реєстру (зведеного реєстру) фінансових операцій	+
Унеможливлення виключення інформації з реєстру фінансових операцій	—
Ведення інформації про облік суб'єкта первинного фінансового моніторингу	—
Обмін інформацією зі спеціально уповноваженим органом	—
Ведення протоколу роботи кожного з користувачів, захищеного від модифікації. У протоколі мають відображатися початок та завершення роботи кожного з користувачів із зазначенням часу з точністю до секунди;	+
Реалізація вимог законодавства України, у тому числі вимог нормативно-правових актів НБУ, Мінфіну	+
Реалізація вимог внутрішніх документів банку з питань фінансового моніторингу	—
Наявність системи захисту інформації, що відповідає вимогам законодавства України у сфері захисту інформації	+
Наявність системи резервного копіювання та зберігання інформації	+

Дані табл. 1.7 сформовані на основі даних Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128] та аналізу автоматизованих систем банку до 2004 року і показують, що більшість, а саме 6 з 11 процесів були автоматизовані в банківських установах до впровадження обов'язкового фінансового моніторингу. І тільки 5 процесів потребували автоматизації. Хоча цей процес неможливо вважати повністю завершеним, оскільки Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [128] вимагає постійного оновлення документів з питань фінансового моніторингу і управління ризиками, що є предметом пильної уваги органів перевірки.

Завершальним етапом формування системи ЗПЛД клієнтів банку є функціонування системи та її супровід, у тому числі моніторинг, оцінювання, планове навчання персоналу та плановий аудит. Завершується процес формування згідно із запропонованою послідовністю (рис. 1.8) після проведення оцінювання та виявлення, що його результати відповідають очікуванню, а отже система не має суттєвих вад і недоліків, і не потребує удосконалення у найближчій перспективі.

Важливим аспектом належного функціонування сформованої системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку є інструментарій та відповідне методичне забезпечення, на основі якого виконують основні функції системи, у тому числі аналіз і оцінювання зовнішніх і внутрішніх факторів, оцінювання ризиків відмивання коштів, оцінювання системи. Цим питанням будуть присвячені наступні розділи дисертації.

Висновки до розділу 1

1. Становлення та розвиток системи запобігання та протидії легалізації доходів в Україні розпочалися значно пізніше, ніж у розвинених країнах, що позначилося на якості її функціонування та результатах боротьби з

відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Цей факт має як позитивні наслідки, так і негативні. До останніх, в першу чергу, віднесено підміну базового поняття боротьби з відмиванням коштів, запобігання та протидії легалізації доходів на поняття фінансовий моніторинг. Моніторинг є лише однією з управлінських функцій, що забезпечують запобігання та протидію відмиванню коштів, хоча й відіграє головну роль у цих процесах. На основі проведеного структурно-логічного аналізу та узагальнення визначень поняття легалізації доходів та відмивання коштів, що у даному дослідженні використано як синоніми, встановлено, що основні морфологічні складові поняття «легалізації доходів» полягають у такому: визначається як процес або сукупність дій, способів, методів, здійснення фінансових операцій, укладення угод, тощо; настає після здійснення «основного» (предикатного) злочину; має на меті приховування джерел походження коштів для подальшого їх використання в процесі законної економічної діяльності. Спираючись на процесний підхід, результати проведеного морфологічного і контент-аналізу, обґрунтовано, що під легалізацією доходів клієнтів банку доцільно розуміти процес вчинення фізичною або юридичною особою будь-яких дій із грошима та іншими фінансовими активами, отриманими у результаті незаконної та пов'язаної із нею діяльності, з метою приховування їх походження і перетворення в легальні активи через використання або спробу використання послуг банку.

2. Запобігання та протидія легалізації доходів клієнтів банку є важливими напрямками боротьби з відмиванням коштів на рівні суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Запобігання має превентивний характер і становить сукупність заздалегідь здійснених дій банку щодо відвернення вчинення фізичною або юридичною особою будь-яких дій із грошима та іншими фінансовими активами, отриманими у результаті незаконної та пов'язаної із нею діяльності, з метою приховування їх походження і перетворення в легальні активи через використання або спробу використання послуг банку. Протидія легалізації доходів клієнтів банку – це

сукупність дій банку, що безпосередньо перешкоджають вчиненню фізичною або юридичною зазначених вище дій.

3. Система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку в українській практиці ототожнюється з системою фінансового моніторингу банку, хоча остання за своїм змістом є значно вужчим поняттям зі значно меншою кількістю структурних складових. Структура системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку в роботі обґрунтована з урахуванням системно-елементного, системно-структурного, системно-функціонального і системно-цільового підходів, а також враховує п'ять типів зв'язків між складовими частинами, це зв'язки типу «фактор – відгук», «причина – наслідок», «частина – ціле», «система – процес» і договірні відносини. На вході системи містяться зовнішні фактори, що впливають на діяльність банку взагалі та на формування і функціонування його систем, а на виході – цільові індикатори: мінімізація ризиків легалізації доходів, зменшення кількості спроб і випадків легалізації, задоволення потреб клієнтів банку і зміцнення його конкурентної позиції. Ключовими складовими системи ЗПЛД клієнтів банку є: об'єкти цієї системи (інформація про клієнтів, їхні фінансові операції та ризики клієнтів і фінансових операцій); функціонально-процесне ядро запобігання легалізації доходів, зокрема: ідентифікація, верифікація та вивчення клієнта; виявлення, реєстрація, моніторинг, аналіз та звітування про фінансові операції; управління ризиками; функціонально-процесне ядро протидії легалізації доходів, зокрема: відмова від встановлення та розірвання ділових відносин, відмова від проведення та зупинення фінансових операцій; внутрішні фактори, що найбільше впливають на процеси запобігання та протидії: компетентність і навчання персоналу, комплаєнс, управління інформаційними системами, збереження документів та інформації, внутрішній контроль і аудит та корпоративне управління банком.

4. Формування системи запобігання та протидії легалізації доходів згідно з чинним законодавством здійснюється банком на власний розсуд і не

є обов'язковим, на відміну від створення структурного підрозділу із запобігання легалізації кримінальних доходів і фінансуванню тероризму. Послідовність ключових дій з формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку в роботі доповнена етапами оцінювання системи і її позапланового аудиту, представлена у алгоритмічній формі, яка передбачає початок процесу у вигляді запитання щодо функціонування системи, і завершення – у випадку, коли результати оцінювання системи відповідають очікуванням керівництва банку.

5. Розвинений понятійно-категоріальний апарат, удосконалена структура системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку та доповнена послідовність етапів її формування становлять теоретичне підґрунтя подальшого дослідження проблем протидії відмиванню коштів через банки та є основою формування методичного забезпечення.

Висновки та результати досліджень, подані у першому розділі, оприлюднені у таких публікаціях [19; 20; 22; 86; 192].

Список використаних джерел [1; 3; 4; 5; 6; 9; 11; 13; 15; 17; 26–28; 32; 35; 36; 41; 43; 44; 45–53; 54; 55; 56; 58; 59; 60; 61; 65; 67; 72; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 83; 84; 85; 86; 87; 88; 89; 90; 93; 94; 95; 96; 99; 104; 105; 108; 113; 119; 120; 122; 123; 124; 125; 127; 128; 135; 136; 137; 143; 144; 145; 147; 149; 150; 151; 156; 158; 168; 170; 180; 183; 184; 185; 186; 188; 189; 190; 191; 193; 195; 199; 200; 202; 203; 205; 208; 209; 211; 212; 213; 214; 215; 219].

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТА ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РИЗИКУ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ КЛІЄНТІВ

2.1. Аналіз макроекономічних факторів легалізації злочинних доходів клієнтів банків

Сучасні стандарти боротьби з легалізацією кримінальних доходів, поширювані Міжнародною групою з протидії відмиванню брудних грошей (англійською Financial Action Task Force, скорочено FATF; далі ФАТФ) в основному зосереджені на оцінці ризиків відмивання коштів та їх врахуванні під час аналізу та проведення міжнародних та внутрішніх операцій різних суб'єктів. У Типологічному звіті ФАТФ 2012 року «Конкретні фактори ризику, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів від корупції» зазначено «фактори, що впливають на рівень ризику відмивання грошей, містять клієнтський ризик, ризик країни або географічний ризик, а також ризики, пов'язані з продуктами чи фінансовими інструментами. Розуміння цих ризиків та пов'язаних з ними факторів дає можливість застосовувати більш ефективні та дієві заходи для захисту від відмивання корупційних доходів» [178, с. 13]. Це дає підстави стверджувати, що важливими є не тільки ризики відмивання коштів, а й врахування факторів, які на ці ризики впливають.

Аналіз праць, присвячених вирішенню проблем протидії відмиванню грошей, показав, що питанням ризиків, критеріїв ризиків, їх класифікації та оцінки, моделювання присвячено багато досліджень учених [4; 27; 49; 54; 63; 87; 88; 102; 103; 137; 156; 149; 189; 190; 200; 205; 186; 195; 213; 219; 220], і вони досить широко опрацьовані та розроблені, а питання факторів легалізації злочинних доходів залишається поза увагою вчених, хоча власне фактори і є тими визначальними умовами, а іноді й причинами, що сприяють

або стримують відмивання злочинних доходів. Завданням, вирішення якого викладено у цьому підрозділі, є визначення та аналіз факторів легалізації злочинних доходів, пошук релевантних показників, на основі яких ці фактори можна виміряти або оцінити, та розроблення пропозицій щодо врахування їх впливу при здійсненні операцій клієнтів банків.

Як зазначено у Рекомендаціях та Звітах ФАТФ [11; 35; 53; 106; 145; 175; 178; 176; 177; 195; 209], існують три основні групи ризиків відмивання коштів – географічний, клієнтський та операційний (рівень конкретної послуги). Оскільки цей підхід визнають більшість країн та науковців світу [194; 177; 185; 188; 200; 183], фактори легалізації злочинних доходів також доцільно згрупувати аналогічним чином. Три групи факторів – географічний, клієнтський, операційний – відповідають рівням протікання процесів відмивання коштів. Тобто географічні фактори, пов'язані з країною здійснення операції, і відповідають макроекономічному рівню, а також рівню взаємодії різних держав та юрисдикцій. Клієнтські – це фактори, пов'язані з ідентифікаційними даними клієнта, його соціально-політичним статусом, компетенціями, – відповідають рівню економічного суб'єкта, наприклад, це може бути клієнт банку, страхової компанії, нотаріуса тощо, і всі ці суб'єкти мають резидентність, тобто є особами, що зареєстровані на території певної держави, мають дотримуватись вимог та правил нормативно-правового регулювання діяльності, і пов'язують таким чином макроекономічний рівень з мікроекономічним. І останній рівень факторів – це операційний – такий, що відповідає певному фінансовому інструменту, який використовує клієнт для здійснення певних операцій, отримання послуг, кінцевою метою яких є відмивання коштів.

Географічні фактори (або фактори країни) відмивання коштів відображають соціально-економічні, політичні, нормативно-правові умови, що склалися у певній державі та є умовами функціонування всіх суб'єктів цієї держави. Узагальнення та структуризація інформації з різних джерел щодо чинників країни легалізації злочинних доходів дозволяє сформувати такий

перелік основних груп факторів: економічні, політичні, нормативно-правові.

До групи економічних факторів належать: рівень офіційних доходів населення, наявність та обсяги неофіційних доходів або рівень тіньової економіки. Так, рівень офіційних доходів населення країни є дестимулятором процесів відмивання коштів: чим вищі офіційні доходи, тим нижчими є обсяги (наміри) відмивання коштів. Наявність та обсяги неофіційних доходів населення, кримінальних доходів злочинних угруповань. Цей фактор є стимулятором відмивання коштів: чим вищий рівень тіньової економіки країни, тим вищими є ризики відмивання грошей.

Виміряти рівень офіційних доходів населення можна за відповідними статистичними показниками, наприклад, середньомісячна або середня річна заробітна плата громадян, валовий внутрішній продукт на душу населення. Дані щодо цих показників в Україні за 2011-2016 роки наведені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка показників, що відображають основні економічні фактори легалізації злочинних доходів за даними України у 2011-2018 рр.

Показник	Значення показника за відповідний рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП на душу населення, грн. на 1 особу	28397	30781	32165	34934	46321	55733	70233	84190
ВВП на душу населення, доларів США на 1 особу	3563	3853	4025,62	2940,57	2120,94	2181	2641	3095
Середньомісячна заробітна плата, грн.	2648	3041	3282	3480	4195	5419	7104	8865
Середня річна заробітна плата, грн.	31776	36492	39384	41760	50340	65028	85245	106375
Рівень тіньової економіки: відсоток від ВВП	34	34	35	43	40	34	32	32
Обсяги тіньової економіки, млн. грн.	441997	477587	512819	682373	795418	810282	954842	1138785
Кількість повідомлень про операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, одиниць	1095883	975399	990337	1299324	4357117	6383147	9463640	2876585

Для перевірки наявності впливу показників, поданих в табл. 2.1 на процеси відмивання коштів, скористаємось коефіцієнтами парної кореляції. Наприклад, значення коефіцієнта парної кореляції між обсягами тіньової економіки та кількістю повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу, становить 0,86, що статистично значимим показником.

З точки зору вимірювання та оцінювання факторів країни на міжнародному рівні доцільно звернутися до порівняльного підходу та використати міжнародні офіційні рейтинги, що будуються визнаними міжнародними організаціями, об'єднаннями, асоціаціями або групами вчених. Так, якщо скористатись даними журналу Форбс [185] щодо рівня тіньової економіки окремих країн у 2017 році та порівняти його з даними щодо України, то стане зрозумілим, що українська економіка має значно вищий рівень тінізації: у 6,3 рази більший за рівень тінізації економіки США, у 5,7 разів більший у порівнянні з економікою Швейцарії та у 1,6 разів вищий - ніж у Греції (рис. 2.1).

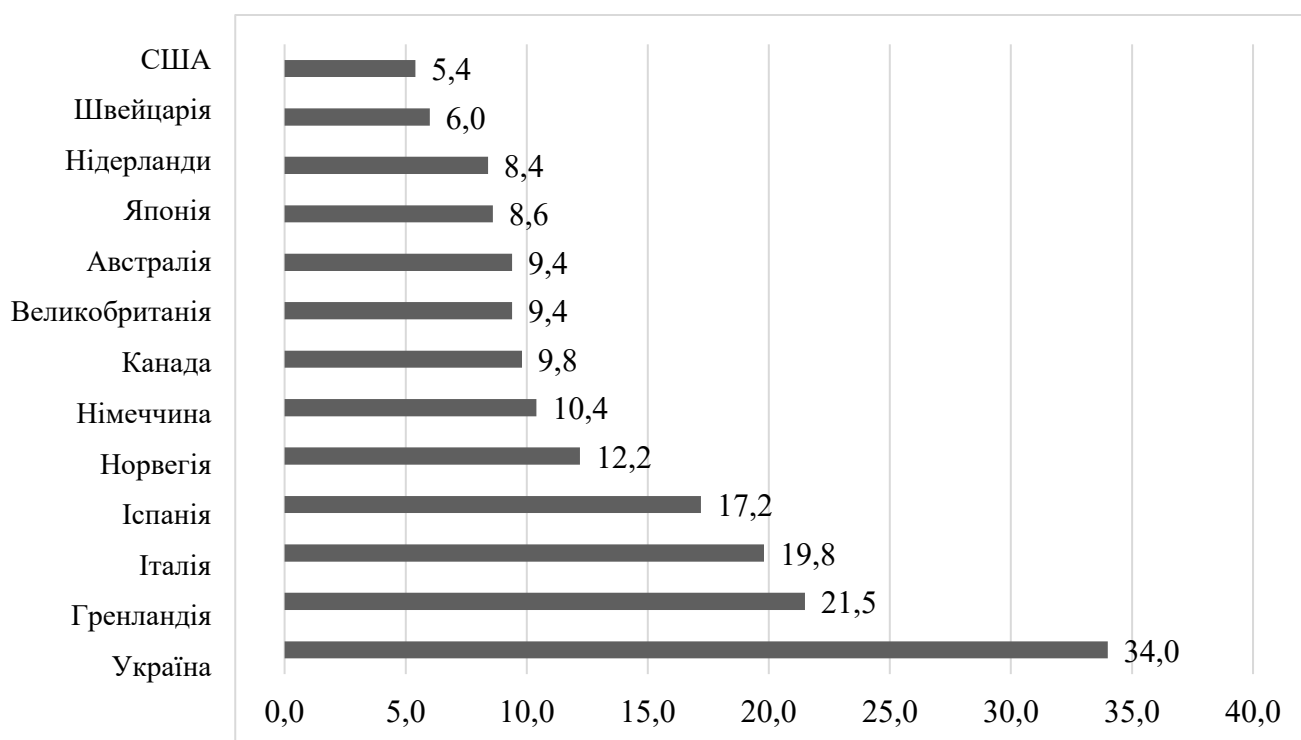

Рис. 2.1. Рівень тіньової економіки окремих країн світу в 2017 році

Результати роботи дослідницької групи Ф. Шнейдера, Б. Адреаса, К. Монтенегро (Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro, 2017) показують динаміку зменшення тіньової економіки окремих країн світу за 2017 рік у порівнянні з 2007 роком (рис. 2.2, детально у додатку Б).

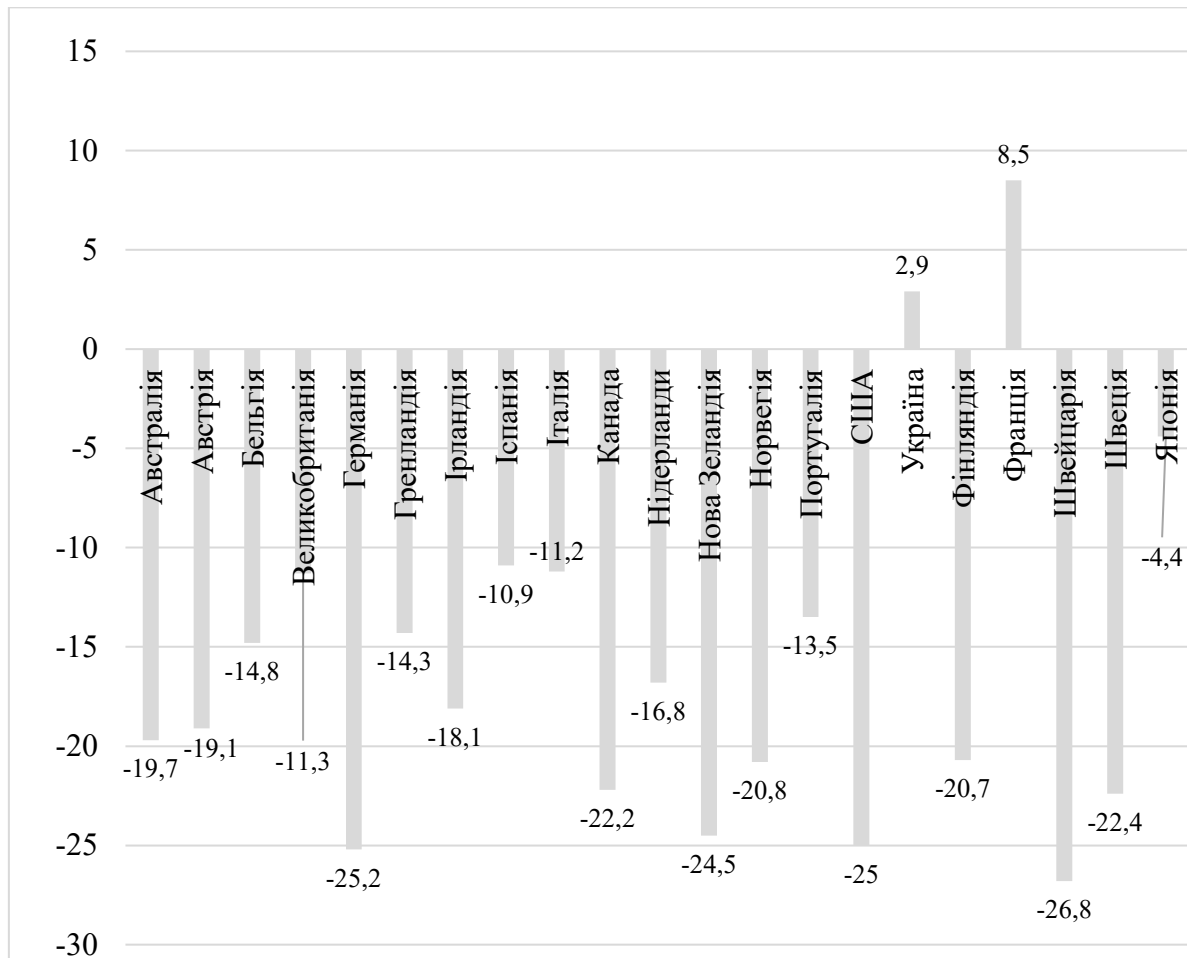

Рис. 2.2. Зміни рівня тіньової економіки окремих країн світу в 2017 р. порівняно з 2007 р.

Дані рис. 2.2 показують, що упродовж 10 років провідні країни світу докладали значних зусиль у боротьбі з відмиванням коштів, що позитивно вплинуло на рівень тіньової економіки. У Канаді, Германії, Швейцарії, США та Новій Зеландії рівень тіньової економіки з 2007 р. до 2017 р. знизився більш ніж на 22 %. Австралія, Австрія, Ірландія, Норвегія та Фінляндія домоглися зменшення тіньового сектору економіки майже на 20 % ВВП:

19,7 %; 19,1; 18,1%; 20,8%; 20,7% відповідно.

Не мали значного успіху заходи щодо боротьби з відмиванням коштів, а отже мають приріст обсягів тіньової економіки серед аналізованих країн тільки Франція та Україна: 8,5% та 2,9% становить приріст рівня тінізації економіки відповідно.

Другою вагомою групою факторів у розрізі географічних є політичні фактори, до яких віднесено: якість державного управління, у тому числі наявність чи відсутність свавілля та зловживань з боку чиновників та можновладців, обсяги корупційної діяльності, а також відкрита відмова від співпраці щодо протидії ВК/ФТ на міжнародному рівні.

Фактор якості державного управління є дестимулятором процесів легалізації злочинних доходів, оскільки чим вище якість державного управління, тим меншими є зловживання владою, а отже й менше рівень корупції та доходів від корупційної діяльності. Відмова керівництва країни від ратифікації міжнародних конвенцій, спрямованих на боротьбу з ПВК/ФТ, від визнання та впровадження рекомендацій та стандартів ФАТФ тощо значно сприяє процесам легалізації незаконних доходів.

Показниками, що кількісно відображають зазначені політичні фактори, є: індекс якості державного управління, індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index), індекс нестабільності країни (Failed States Index), який об'єднує інформацію щодо політичної ситуації та державного управління.

Індекс сприйняття корупції розраховується щороку організацією Трансперенсі Інтернешнл (Transparency International) і вимірюється від 0 до 100 [169; 170; 171], де 0 означає тотальну корумпованість, а 100 – відсутність корупції (табл. 2.2).

З даних табл. 2.2 видно, що Україна належить до найбільш корумпованих країн світу. У другій третині рейтингу такі країни як Єгипет, Панама, Білорусь, Туреччина, Італія і навіть Кіпр. Найменш корумпованими країнами світу є Данія (індекс 90), Нова Зеландія (90) та Фінляндія (індекс 89). Упродовж останніх семи років суттєвих змін у рейтингу країн за

Індексом сприйняття корупції не відбулося (табл. 2.2, більш детально у додатку В).

Таблиця 2.2

Динаміка Індексу сприйняття корупції окремих країн упродовж 2012-2018 років за методологією Трансперенсі Інтернешнл

Країна	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сомалі (мінімальне значення)	8	8	8	8	10	9	10
Ірак	18	16	16	16	17	18	18
Нігерія	27	25	27	26	28	27	27
Україна	26	25	26	27	29	30	32
Росія	28	28	27	29	29	29	28
Єгипет	32	32	37	36	34	32	35
Панама	38	35	37	39	38	37	37
Білорусь	31	29	31	32	40	44	44
Туреччина	49	50	45	42	41	40	41
Італія	42	43	43	44	47	50	52
Кіпр	66	63	63	61	55	57	59
Словенія	61	57	58	60	61	61	60
Естонія	64	68	69	70	70	71	73
Німеччина	79	78	79	81	81	81	81
Канада	84	81	81	83	82	82	83
Нідерланди	84	83	83	84	83	82	82
Фінляндія	90	89	89	90	89	85	85
Данія (максимальне значення)	90	91	92	91	90	88*	88

* у 2017 році найвище значення Індексу мала Нова Зеландія 89 балів

Індекс нестабільності країн є комплексним, оскільки в основі його розрахунку 12 складових, у тому числі: апарат безпеки; визнана еліта (наявність олігархів); група претензій; стан економіки; економічна нерівність; людська міграція і відтік мізків; державна легітимність; громадські послуги; права людини; демографічний тиск; біженці та переселенці; зовнішнє втручання. Вимірюється Індекс нестабільності країни від 0 до 120 (по 10 балів на кожен складову оцінювання). Дані щодо динаміки Індексу нестабільності окремих країн подано в табл. 2.3.

**Динаміка Індексу нестабільності країни та рейтинг окремих країн за
2012 та 2017 роки**

Країна	2012		2017		Зміни у нестабільності країни	
	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	кількісні, %	якісні
Південний Судан	3	108,4	1	113,9	4,83	Нестабільність зросла
Сомалі	1	114,9	2	113,4	-1,32	Нестабільність зменшилась
Ірак	9	104,3	10	105,4	1,04	Нестабільність зросла
Єгипет	31	90,4	36	89,8	-0,67	Нестабільність зменшилась
Туреччина	85	76,6	64	80,8	5,20	Нестабільність зросла
Росія	83	77,1	67	79,2	2,65	Нестабільність зросла
Грузія	51	84,8	79	76,5	-10,85	Нестабільність зросла
Україна	113	67,2	90	74,0	9,19	Нестабільність зросла
Білорусь	85	76,6	95	72,4	-5,80	Нестабільність зменшилась
Кіпр	115	66,8	121	62,6	-6,71	Нестабільність зменшилась
Італія	145	45,8	142	45,2	-1,33	Нестабільність зменшилась
Естонія	143	47,5	143	44,7	-6,26	Нестабільність зменшилась
Польща	158	44,3	151	40,8	-8,58	Нестабільність зменшилась
Іспанія	153	42,8	155	37,9	-12,93	Нестабільність зменшилась
Японія	151	43,5	156	37,4	-16,31	Нестабільність зменшилась
Великобританія	158	35,3	160	33,2	-6,33	Нестабільність зменшилась
Німеччина	164	29,2	165	28,1	-3,91	Нестабільність зменшилась
Канада	169	26,8	169	22,6	-18,58	Нестабільність зменшилась
Данія	175	23,0	175	21,5	-6,98	Нестабільність зменшилась
Швейцарія	174	23,3	176	21,1	-10,43	Нестабільність зменшилась
Норвегія	173	23,9	177	20,5	-16,59	Нестабільність зменшилась
Фінляндія	177	20,0	178	18,7	-6,95	Нестабільність зменшилась

Дані табл. 2.3 показують, що упродовж 5 років найбільш стабільною залишається Фінляндія, і якщо порівняти дані таблиць 2.2 і 2.3, то видно, що й корупція в цій країні знаходиться на найнижчому з можливих рівнів. Поперемінно очолюють рейтинг найбільш нестабільних країн світу Сомалі та Південний Судан (табл. 2.3). Україна згідно з даними табл. 2.3 упродовж 2012-2017 років значно втратила позиції: рейтинг нестабільності підвищився на 23 пункти, а індекс нестабільності зріс на 9,19 %.

Третьою групою факторів країни або чинників легалізації злочинних доходів є нормативно-правові, до яких віднесено ліберальне державне регулювання та недосконалість системи фінансового моніторингу. Ліберальне державне регулювання економіки, у тому числі наявність всередині країни зон вільної торгівлі або регіонів спрощеного оподаткування, вільний (або недостатньо обмежений) доступ фінансових інститутів та інших суб'єктів до міжнародних ринків капіталу, поширення операцій з офшорними компаніями банків, підприємств та інших суб'єктів, можливість анонімних операцій, вільний обіг анонімних фінансових інструментів, неналежне валютне регулювання – все це значно сприяє різноманітним операціям і схемам, пов'язаним з відмиванням коштів. Недосконалість системи фінансового контролю та моніторингу діяльності як суб'єктів фінансової діяльності, так і інших економічних суб'єктів, у тому числі неможливість обміну інформацією щодо відповідних злочинів з міжнародними органами правопорядку та фінансовими розвідками інших країни також є фактором-стимулятором активізації процесів легалізації злочинних доходів.

Узагальненим кількісним вимірником нормативно-правових факторів може слугувати Індекс верховенства права (Rule of Law Index), що вимірюється завдяки незалежній міжнародній ініціативі Проект світової справедливості (World Justice Project) [216; 217; 218]. Індекс верховенства права вимірюється від 0 до 1 і чим ближче значення індексу до 1, тим більш дієвими, раціональними та певною мірою справедливими вважається нормативно-правова система держави (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Індекс верховенства права (Rule of Law Index) окремих країн світу
у 2016-2018 р.**

Країна	2016		2017-2018		Зміни упродовж 2016-2018 років	
	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг		
	індексу	рейтингу				
1	2	3	4	5	6	7
Данія	0,89 (max)	1	0,89	1	Відсутні	Відсутні
Норвегія	0,88	2	0,89	2	+ 0,01	Відсутні

1	2	3	4	5	6	7
Фінляндія	0,87	3	0,87	3	Відсутні	Відсутні
Німеччина	0,86	6	0,83	6	– 0,03	Відсутні
Великобританія	0,81	10	0,81	11	Відсутні	– 1
Франція	0,72	21	0,74	18	+ 0,03	+ 3
Грузія	0,65	34	0,61	38	– 0,04	– 4
Угорщина	0,57	49	0,55	50	– 0,02	– 1
Молдова	0,49	77	0,49	78	Відсутні	– 1
Україна	0,49	78	0,50	77	+ 0,01	+ 1
Туреччина	0,43	99	0,42	101	– 0,01	– 2
Камбоджі	0,33	112	0,32	112	– 0,01	Відсутні
Венесуела	0,28 (min)	113	0,29	113	+ 0,01	Відсутні

Дані табл. 2.4 показують, що Україна в рейтингу країн світу за Індексом верховенства права посідає 78 місце, що значно ближче до кінця рейтингу, ніж до його початку.

Окрім індексів, що відображають складові показники географічних факторів відмивання коштів, описаних вище (табл. 2.2–2.4), також існує комплексний індекс – Базельський індекс протидії відмивання грошей (Basel Anti-Money Laundering Index), який містить 14 складових, що об'єднані у 5 груп [166]: 1) відмивання коштів та фінансування тероризму; 2) корупція; 3) фінансова прозорість та стандарти; 4) суспільна прозорість та відкритість бюджетів; 5) політичне та юридичне середовище. Базельський індекс протидії відмивання грошей агрегує інформацію з різних відкритих джерел, щоб кількісно оцінити процеси протидії легалізації злочинних доходів, вимірюється від 0 до 1, де 0 означає низький ризик відмивання коштів, а 1 – високий. Кожна група складових Індексу має власний ваговий коефіцієнт участі загальному підсумковому значенні. 65 % Базельського індексу протидії відмивання грошей становить група показників щодо відмивання коштів та фінансування тероризму. Розробники методології побудови Базельського індексу протидії відмивання грошей застерігають, що хоча індекс і забезпечує певне кількісне вимірювання діяльності з відмивання

коштів та фінансування тероризму, його неможна розглядати як відповідний пункт для формування рекомендацій. Для цього необхідно скористатися складовими – суб-індикаторами та провести більш детальний аналіз ситуації у кожній окремій країні. Проте слід зауважити, що аналогів Базельського індексу протидії відмиванню грошей поки що не існує. Навіть Звіти ФАТФ щодо взаємного оцінювання діяльності країн з протидії відмиванню коштів не випускаються щорічно. Дані щодо Базельського індексу протидії відмивання грошей у окремих країнах світу подано в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Базельський індекс протидії відмиванню грошей (Basel Anti-Money Laundering Index) та рейтинг за цим індексом окремих країн світу у 2012 та 2017 роках

Країна	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Темп приросту індексу за 5 років, %
	2012		2017		
Іран	8,57 (max)	1	8,60	1	0,35
Афганістан	Немає даних		8,38	2	–
Гвінея Бісау	Немає даних		8,35	3	–
Таджикистан	Немає даних		8,28	4	–
Гаїті	8,16	4	7,50	17	-8,09
В'єтнам	6,83	22	7,44	18	8,93
Ємен	7,32	14	6,80	37	-7,10
Туреччина	5,99	58	6,65	43	11,02
Україна	6,62	36	6,52	52	-1,51
Росія	5,66	79	6,22	64	9,89
Молдова	5,93	63	5,43	92	-8,43
Швейцарія	5,78	71	5,15	102	-10,90
Польща	4,74	119	4,50	130	-5,06
Канада	5,00	110	5,14	103	2,80
Ізраїль	Немає даних		4,25	137	–
Швеція	3,50	141	4,25	138	21,43
Нова Зеландія	3,82	139	3,91	142	2,36
Болгарія	4,24	131	3,87	143	-8,73
Естонія	3,28	143	3,83	144	16,77
Литва	Немає даних		3,67	145	–
Фінляндія	3,59	140	3,04 (min)	146	-15,32
Норвегія	2,36 (min)	144	Немає даних		–

Дані табл. 2.5 показують, що Україна 2017 року посідає 52 місце серед 146 країн, представлених у рейтингу Базельського індексу протидії відмиванню грошей. До країн з найменш сприятливими умовами для легалізації злочинних доходів 2017 року віднесено ті, індекс яких не перевищує відмітки 4,0. За даними 2018 року позиція України погіршилась, хоча значення індексу становить 6,06, Україна посіла 39 місце, тобто опустилася у рейтингу на 13 позицій [166; 167].

Інформацію щодо факторів географічного ризику відмивання злочинних доходів можна і слід використовувати при здійсненні банком операцій клієнтів. По-перше, на законодавчому рівні можна закріпити перелік країн, які мають критичний (найвищий) рівень географічного ризику щодо відмивання коштів та заборонити на певний час здійснення будь-яких банківських транзакцій з ними або класифікувати операцію як таку, що має високий ступінь ризику та ініціювати її поглиблений аналіз. Так, якщо скористатись даними 2017 року щодо Базельського індексу протидії відмивання грошей (табл. 5), то такими країнами можуть бути: Іран (значення індексу 8,6), Афганістан (8,38), Гвінея-Бісау (8,35), Таджикистан (8,28), Лаос (2,28), Мозамбік (8,08), Малі (7,07), а також Уганда, Камбоджі, Танзанія, Кенія, Ліберія, М'янма, Непал, Буркіна Фасо, Парагвай та Гаїті, індекс протидії відмивання коштів яких перевищує 7,5. Такий жорсткий підхід пропонується оскільки, ще у Звіті 2012 року ФАТФ зазначено, що «одна третина з усіх банків, включених у контрольну групу, готові йти на дуже високий ризик ймовірності відмивання грошей за умови невеликого ризику безпосередньо для їх репутації, наприклад, якщо майно нібито корумпованого діяча здавалося цілком надійним і безпечним» [178, с. 18]. Отже, щоб скоротити час на ухвалення рішення щодо операції, доцільно, ґрунтуючись на рейтингах згідно з відповідними індексами, запровадити розширений перелік країн, з якими операції просто заборонені.

Другим напрямком визначення та аналізу факторів легалізації злочинних доходів є клієнтські фактори, тобто характеристики клієнта, що можуть

вказувати на здійснення ним такої протиправної діяльності. Звіти та Рекомендації ФАТФ [178; 209] виокремлюють такі основні фактори: вид діяльності для юридичної особи та сфера основної зайнятості фізичної; мета відкриття рахунків; бенефіціарні власники юридичної особи. Окрім цього дослідники М. Кордік та Л. Куріловська (2017) з Університету імені Я. А. Коменського у Братиславі [188] виокремлюють такий фактор як профіль клієнтської бази споживача банківських послуг. Дійсно, якщо основні клієнти є нерезидентами, політичними діячами резидентами або нерезидентами, походять з країн, що не здійснюють регулювання процесів відмивання грошей, то й діяльність такого споживача банківських послуг хоча і може не відноситись до високоризикованих, проте все ж таки бути спрямованою на відмивання грошей.

Щодо виду діяльності юридичних осіб, то у сфері підвищеного ризику клієнти банків, що функціонують у сфері приватизації майна, державних закупівель, масштабних інфраструктурних проектів, добування корисних копалин, охорони здоров'я, здійснення допомоги з метою розвитку, а також діяльність у секторі безпеки, оборони та військових операцій. Також більш високий ризик мають ті види діяльності, що не ліцензуються державою.

Щодо фізичних осіб, то особлива увага має бути приділена операціям, що здійснюються публічними та політичними діячами, у тому числі іноземних держав та чиновниками, а також близькими родичами таких осіб. ФАТФ рекомендує операції зазначених клієнтів кваліфікувати як такі, що мають високий рівень ризику, спрямовувати їх на поглиблений аналіз та обов'язково повідомляти відповідні органи (для України – це Державна служба фінансового моніторингу).

Україна має всесвітньо відомий факт і приклад зловживання владою та здійснення на цій основі відмивання коштів на найвищому рівні влади: справа прем'єр-міністра П. І. Лазаренко щодо вивезення капіталу з України набула всесвітнього розголосу, виявлені схеми відмивання ним коштів слугують прикладом у Звіті ФАТФ 2012 року [178, с. 10]. П. І. Лазаренко обіймаючи посаду прем'єр міністра України упродовж 14 місяців (з травня 1996 року по

липень 1997 року) викрав за оцінкою експертів ООН і Світового банку близько 200 млн., а за оцінкою українських експертів 320 млн. доларів США, незаконно переказав їх до Сполучених Штатів. Федеральний суд штату Каліфорнія визнав П. І. Лазаренка винним, проте доведено викрадення суми 114 млн. доларів, які влада США змогла повернути до України.

Високий ризик мають операції юридичних осіб, у складі власників яких є політичні діячі, чиновники (хоча у більшості країн це суворо заборонено), близькі родичі зазначених категорій клієнтів, або їх довірені особи (представники інтересів, компанії-розпорядники статків, родичі, що є резидентами інших країн). Осіб, що кінець-кінцем насправді володіють та керують підприємством прийнято називати бенефіціарними власниками юридичної особи. Ознаками таких юридичних осіб ФАТФ [178, с. 22] визначив:

корпоративні підприємства з багаторівневою, заплутаною або необґрунтовано складною організаційною структурою, наприклад, підприємства, право володіння та управління якими належить іншим підприємствам, особливо, якщо власник зареєстрований у іншій країні;

наявність істотної участі у володінні осіб, що згідно з чинним законодавством не зобов'язані застосовувати заходи щодо ПВК/ФТ;

участь підставних осіб, які мають зв'язок з клієнтами підвищеного ризику (кримінальні особи, урядовці, політичні діячі).

Бенефіціарні власники обов'язково мають бути встановлені, а операції таких клієнтів банків мають підлягати поглибленому аналізу.

Мета відкриття рахунків (або їх функціональне призначення) публічних та політичних діячів та осіб, що з ними пов'язані має важливе значення у разі відкриття рахунків за межами резидентості (юрисдикції) країни. У зв'язку із цим 10-ті Рекомендації ФАТФ [209] наполягають на тому, щоб банки не відкривали рахунки зазначеним клієнтам без наявності законної підстави та належного пояснення їх призначення.

Третьою групою факторів легалізації злочинних доходів, що зазначена у документах ФАТФ [178, с. 33-38; 209], є сукупність факторів, пов'язаних

безпосередньо з операціями банків та використовуваними фінансовими інструментами. Особливої уваги потребують анонімні операції (в Україні заборонені законодавством); операції з готівкою та банківські електронні перекази, а також операцій з криптовалютами, оскільки вони поєднують ознаки анонімності, неконтрольованості, високої швидкості переміщення цінностей.

Показниками, що можуть відображати наявність та суттєвість впливу продуктових факторів на процеси протидії відмиванню коштів, можуть бути: обсяги грошової маси в готівковій формі; питома вага готівкової грошової маси у ВВП; частка готівкової грошової маси у загальному обсязі грошей країни; обсяги готівкових банківських транзакцій; частка готівкових банківських транзакцій у загальному обсязі транзакцій; задекларовані фізичними особами залишки коштів у гаманцях криптовалют. Ґрунтуючись на даних сайту Державної служби статистики України [142], сайту НБУ [140] та власних розрахунках зазначені показники узагальнено (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка показників обігу готівки в Україні

Рік	Готівкові кошти, випущені в обіг, млн. грн.	Частка готівкових коштів у грошовій базі, %	Частка готівкових коштів у ВВП, %	Обсяг готівки в банках, млн. грн.	Обсяг грошової маси в банках України, млн. грн.	Частка готівкових операцій банків, в загальному обсязі операцій, %
2006	82 133	84,49	15,09	н/д	н/д	н/д
2007	122 470	86,31	16,99	н/д	н/д	н/д
2008	167 538	89,75	17,67	154 759	515 727	30,01
2009	170 536	87,47	18,67	157 029	487 298	32,22
2010	200 092	88,66	18,54	182 990	597 872	30,61
2011	209 565	87,36	16,12	192 665	685 515	28,11
2012	222 786	87,27	15,86	203 245	773 199	26,29
2013	261 870	85,26	17,87	237 777	908 994	26,16
2014	304 811	91,48	19,21	282 947	956 728	29,57
2015	308 237	91,74	15,50	282 673	994 062	28,44
2016	341 059	89,38	14,31	314 392	1 102 700	28,51
2017	361 544	90,60	12,12	332 546	1 208 859	27,51
2018	400 119	91,81	11,24	363 629	1 277 635	28,46

Дані табл. 2.6 показують, що в Україні обсяг готівки в обігу впродовж 2006-2018 років перевищує 84 %, що є надвисоким показником порівняно з провідними Європейськими країнами. За 2017-2018 роки частка готівкових коштів у грошовій базі зросла до 92 %. Станом на початок 2014 року шоста частина ВВП перебувала в готівковій формі, а за підсумками 2018 року питома вага готівки у обсягах ВВП знизилась до 11,24 %. Третина операцій банків здійснюється з готівкою або в готівковій формі, що не змінюються упродовж десяти останніх років, що може сприяти як тінізації економіки, так і процесам відмивання злочинних доходів. Щодо обсягів готівкових операцій поза банківською системою і так званої нелегальної готівки, то за даними в.о. голови НБУ станом на липень 2017 року обсяги її сягали 300 млрд. грн., що становить 87 % від загального обсягу готівки випущеної у обіг [56].

Узагальнення отриманих автором результатів дослідження щодо визначення факторів легалізації злочинних доходів, показників, на основі яких ці фактори можна виміряти, оцінити та проаналізувати, подані в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Фактори легалізації злочинних доходів та показники, що їх характеризують

Група факторів	Підгрупа факторів	Фактор	Показники вимірювання	
1	2	3	4	
Географічні	Економічні	Рівень доходів населення країни	Середньомісячна заробітна плата Середньорічна заробітна плата ВВП на душу населення	Базельський індекс протидії відмиванню грошей
		Наявність та обсяги неофіційних доходів або наявність та обсяги тіньової економіки	Середньомісячна заробітна плата «у конвертах» Рівень тіньової економіки: відсоток від ВВП Обсяги тіньової економіки, млн. грн.	
		Результати роботи системи запобігання та протидії ЛД	Кількість повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу	
	Політичні	Якість державного управління, у тому числі наявність та обсяги корупції	Індекс якості державного управління Індекс сприйняття корупції Індекс нестабільності країни	

Продовження таблиці 2.7

1	2	3	4	
Географічні	Нормативно-правові	Ліберальне державне регулювання	Індекс верховенства права	Базельський індекс протидії відмиванню грошей
		Недосконалість системи фінансового моніторингу	Рівень фінансової прозорості	
		Відмова керівництва країни від співпраці щодо протидії відмиванню коштів	Якісна характеристика (країна або ратифікувала документи ФАТФ, виконує стандарти і рекомендації та бере участь у протидії відмиванню коштів, або ні)	
Клієнтські	Фактори юридичних осіб	Вид діяльності	Якісний показник: юридичні особи, що працюють у сфері приватизації майна, державних закупівель, масштабних інфраструктурних проєктів, добування корисних копалин, охорони здоров'я, здійснення допомоги з метою розвитку секторі безпеки, оборони та військових операцій	
		Бенефіціарні власники	Якісний показник: юридичні особи, у складі власників яких є політичні діячі, чиновники, близькі родичі зазначених категорій клієнтів, їх довірені особи (представники інтересів, компанії-розпорядники статків, родичі, що є резидентами інших країни)	
	Фактори фізичних осіб	Сфера основної зайнятості	Якісний показник: публічні та політичні діячі, у т. ч. іноземних держав, чиновники, їх близькі родичі Кількість чиновників в державі Кількість клієнтів банків з особливим статусом	
		Мета відкриття рахунків	Якісний показник: має бути законодавчо дозволена та підтверджена відповідним дозвільним документом, наприклад, індивідуальною ліцензією, причина відкриття рахунків за межами країни	
	Операційні або продуктові	Операції в межах легальної економіки	Обсяги обігу готівки в країні	Готівкові кошти, випущені в обіг Частка готівкових коштів у грошовій базі Частка готівкових коштів у ВВП
Обсяги готівкових операцій банків			Обсяг готівки в банках Частка готівкових операцій банків в загальному обсязі	
Наявність анонімних операцій в банках			Заборонені в Україні	
Наявність операцій з криптовалютами			Задекларовані громадянами залишки коштів у гаманцях криптовалют	

Продовження таблиці 2.7

1	2	3	4
Операційні або продуктові	Операції поза межами легальної економіки	Обсяги обігу нелегальних готівкових коштів в країні	Обсяги нелегальних готівкових коштів Частка нелегальних готівкових коштів у грошовій базі Частка нелегальних готівкових коштів у ВВП
		Обсяги готівкових операцій з нелегальними коштами в країні	Співвідношення операцій з нелегальними готівковими коштами та обсягів готівки в банках Співвідношення операцій з нелегальними готівковими коштами та обсягів грошової бази країни Співвідношення операцій з нелегальними готівковими коштами, про які відомо контролюючим органам, та ВВП
		Наявність операцій з криптовалютами	Задекларовані громадянами обсяги коштів у криптовалютах Незадекларовані громадянами залишки коштів у гаманцях криптовалют

Дані табл. 2.7 показують, що три групи факторів відмивання коштів та фінансування тероризму, визначені звітами і стандартами ФАТФ, доцільно доповнити такими підгрупами: економічні, політичні та нормативно-правові у групі факторів країни; фактори, пов'язані з юридичними особами, і фактори, пов'язані з фізичними особами у складі клієнтських факторів; операції в межах легальної економіки та операції поза її межами. Серед показників, за яким можна оцінити та проаналізувати фактори легалізації злочинних доходів, запропонованими у роботі, є як узагальнені індикатори (індекси) – Індекс якості державного управління, Індекс сприйняття корупції, Індекс нестабільності країни, Індекс верховенства права, Індекс фінансової прозорості, Базельський індекс протидії відмиванню грошей, так і часткові абсолютні й відносні показники, як то: готівкові кошти, випущені в обіг, частка готівкових коштів у грошовій базі, частка готівкових коштів у ВВП, обсяги тіньової економіки, середньомісячна заробітна плата «у конвертах», рівень тіньової економіки: частка ВВП тощо.

Аналіз фактичних даних показників, зазначених у табл. 2.7 показників показав, що Україна належить до групи країн з підвищеним ризиком

відмивання коштів та фінансування тероризму: економіка характеризується високим рівнем тінізації, дуже високим відсотком готівки в обігу та готівкових операцій банків, низьким рівнем доходів населення, значною кількістю і участю чиновників в економічних процесах. Основними рекомендаціями, що доцільно впровадити в Україні для зниження рівня ризику ВК/ФТ є: заборона здійснення транзакцій з країнами та резидентами країн, Базельський індекс протидії відмиванню грошей яких має найвищі значення (понад 7,5 з максимально можливих 10); встановити високі штрафи для банків у разі виявлення здійснення ними операцій з клієнтів, які за визначеними ознаками, слід віднести до високоризикованих з точки зору легалізації доходів, законодавчо закріпити застосування заходу відкликання ліцензії банків у разі систематичного порушення банківської установою діючого законодавства щодо фінансового моніторингу.

2.2. Аналіз і оцінювання внутрішньобанківських факторів запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Фактори зовнішнього середовища, описані у підрозділі 2.1 роботи, відображають вплив економічних процесів та умов функціонування, що в цілому є однаковими для всіх банків України. З точки зору забезпечення запобігання та протидії легалізації сумнівних і злочинних доходів на рівні окремого банку більш важливу роль відіграють внутрішньобанківські фактори, тобто умови, в яких формується та функціонує система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів певного банку. До найбільш важливих факторів за результатами узагальнення та обґрунтування, які описані у першому розділі дисертації, віднесено: компетентність і навчання персоналу; управління інформаційними системами; внутрішній контроль і аудит; комплаєнс; збереження документів та інформації; корпоративне управління.

Відсутність публічного, доступного і загальноживаного інструментарію здійснення аналізу та/або оцінювання зазначених внутрішньобанківських факторів зумовлює необхідність його формування.

Аналіз і оцінювання компетентності персоналу банку і його навчання необхідно здійснені не взагалі, а щодо запобігання та протидії відмиванню коштів. Беззаперечним є, що компетентність персоналу є похідною від систематичності навчання та навчання взагалі, а також від досвіду роботи у сфері фінансового моніторингу. Для аналізу і оцінювання компетентності персоналу та його навчання автором розроблено анкету, яка містить 10 питань. Якщо аналіз можна провести за результатами відповідей на запитання, оцінювання потребує кількісної інтерпретації відповідей. У зв'язку із цим запропоновано кожній відповіді привласнювати певний бал, що дозволить у подальшому порівняти різні внутрішні фактори та виявити такі, що потребують найбільшого корегування. Розроблена автором анкета оцінювання компетентності і навчання персоналу банку в контексті запобігання та протидії легалізації доходів (ЗПЛД) з варіантами відповідей подана в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

**Анкета та шкала оцінювання відповідей щодо внутрішнього фактору
ЗПЛД клієнтів банку «Компетентність і навчання персоналу»**

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	2	3
1	Який порядок проведення навчання передбачає затверджена в банку програма навчання з питань ЗПЛД	Постійне, систематичне – 1 Періодичне, несистематичне – 0,5 Немає порядку – 0,1 Немає інформації – 0
2	Частота проведення навчань з питань ЗПЛД	Частіше ніж 1 раз у 3 місяці – 1 1 раз у 9 місяців – 0,5 Рідше ніж 1 раз у 9 місяців – 0,1 Немає інформації – 0
3	Який відсоток працівників банку зобов'язаний брати участь у навчанні з питань ЗПЛД	100 % – 1 76 – 99 % – 0,8 50 – 75 % – 0,6 26 – 49 % – 0,4 0 – 25 % – 0,2 Немає інформації – 0

1	2	3
4	Чи брали участь у навчаннях з питань ЗПЛД голова та члени правління банку	Так – 1 Ні – 0,1
5	Наявність спеціальних навчальних програм з питань ЗПЛД, розроблених та проведених відповідно до посадових обов’язків працівників	Так – 1 Ні – 0,1
6	Форми проведення навчання з питань ЗПЛД: тренінги; семінари та практичні заняття; заняття на комп’ютерах; самостійні заняття	навчання у всіх формах – 1 навчання тільки у формах тренінгів та занять на комп’ютерах – 0,8 навчання тільки у формах семінарів, практичних занять – 0,6 навчання проводиться тільки у формі самостійних занять – 0,4 Немає інформації – 0
7	Чи здійснює банк документування та фіксування результатів навчання з питань ЗПЛД	Так – 1 Ні – 0,1
8	Чи перевіряє внутрішній аудит банку якість навчальних програм та чи оцінює їх ефективність	Так – 1 Ні – 0,1
9	Чи наявна в банку внутрішня кадрова політика та процедури, що контролюють ділову репутацію фахівців/працівників банку	Так – 1 Ні – 0,1
10	Чи здійснює банк перевірку осіб, які претендують на працевлаштування в банку (наприклад, на наявність/відсутність відповідного досвіду, судимості тощо)	Так – 1 Ні – 0,1

Дані табл. 2.8 показують, що компетентність персоналу запропоновано оцінювати через запитання щодо навчання та підбору персоналу, оскільки саме навчання сприяє підвищенню кваліфікації працівників, які вже працюють в банку, а підбір спрямований на залучення нових спеціалістів із заданим рівнем компетентності.

Питання щодо компетентності персоналу (табл. 2.8) охоплюють порядок та частоту здійснення навчання, дають змогу оцінити кількість персоналу, що навчається протидіяти ВК/ФТ, форми проведення навчання та їх документування, якість відбору персоналу під час наймання. Максимальна оцінка складової «Компетентність персоналу» становить 10 балів, а мінімальна – 0,6.

Для отримання відповідей на запитання анкет, що розроблені для кожного фактору, проведено опитування з використанням інструменту Google Форми. Анкети з посиланнями на відповідну Google Форму розіслані топ-менеджерам і відповідальним працівникам банків, чий контактні дані щодо електронної адреси для листування розміщені на офіційних сайтах діючих банків. В опитуванні взяли участь працівники 7 банків. Респонденти з відомих причин (згідно з чинним законодавством інформація з питань фінансового моніторингу банку є інформацією з обмеженим доступом) побажали відповідати на запитання анкет анонімно. У подальшому для ілюстрації та аналізу відповідей використано позначення Респондент 1, якому відповідає банк 1, респондент 2, якому відповідає банк 2 і так далі.

Серед респондентів, які погодились взяти участь у опитуванні (рис. 2.3), 3 топ-менеджери, 2 працівника служби фінансового моніторингу, 2 менеджери середньої ланки (зокрема, начальники відокремлених відділень банку).

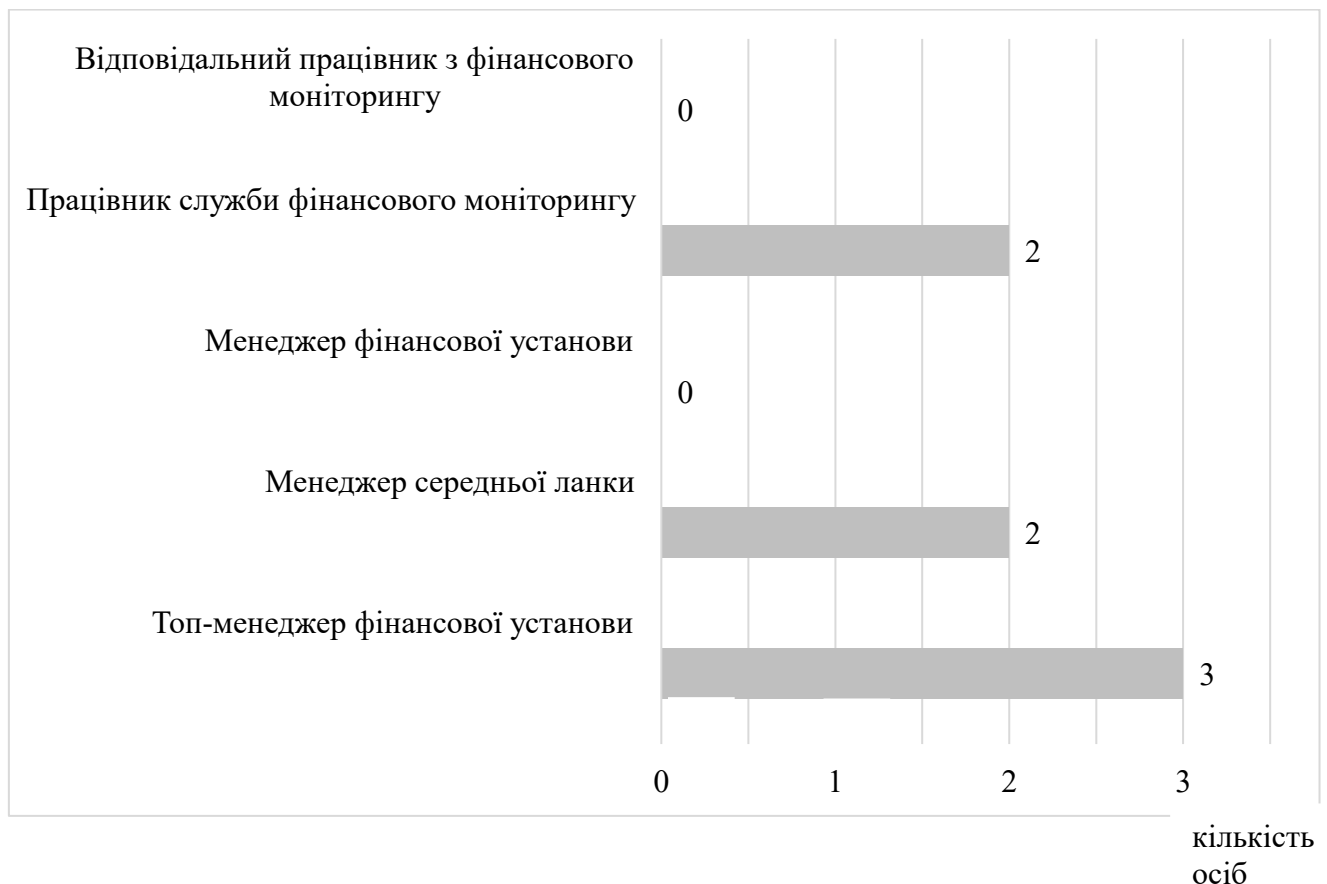

Рис. 2.3. Відповіді респондентів щодо посади, яку вони обіймають у банку

Відповіді на перші п'ять запитань анкети розподілились таким чином, що 5 з 7 банків мають порядок, що закріплює постійне систематичне навчання персоналу, в одному банку здійснюється періодичне несистематичне навчання, один з респондентів не дав відповіді на запитання (рис. 2.4).

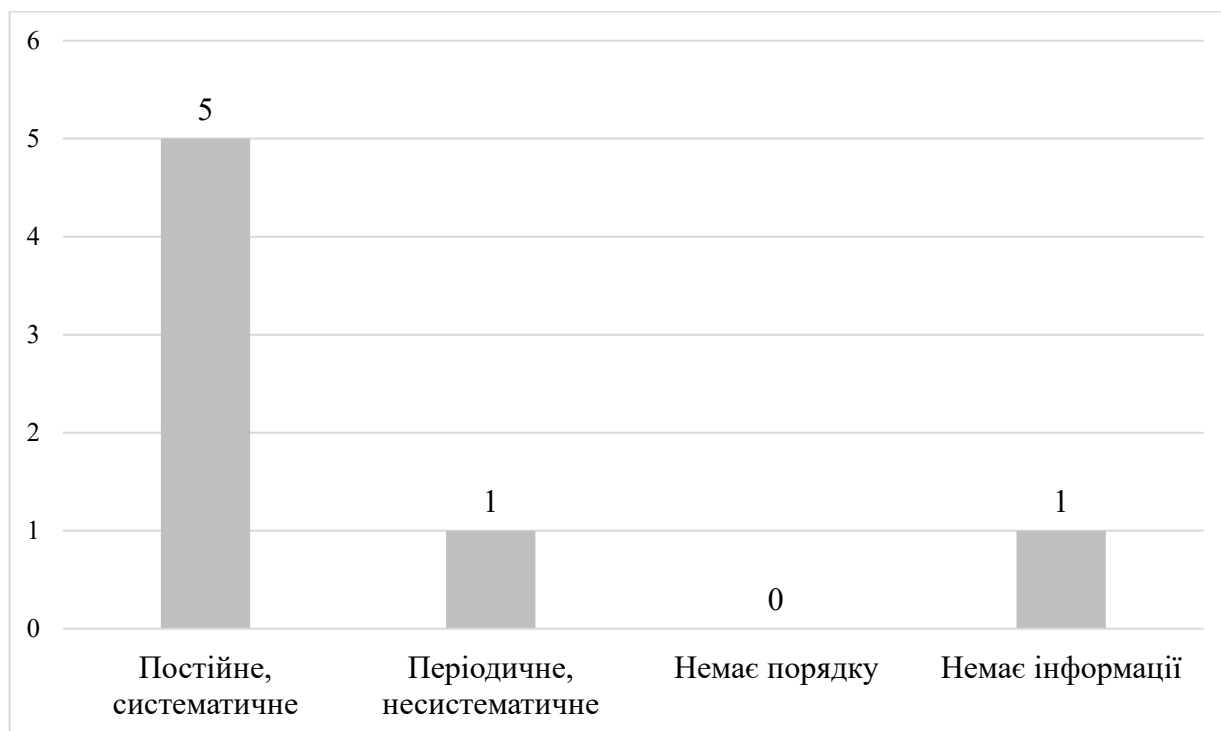

Рис. 2.4. Відповіді респондентів на запитання щодо порядку проведення навчання, який передбачає затвердження в банку програма навчання з питань ЗПЛД

За даними рис. 2.4 один з діючих банків України не має затвердженого порядку проведення навчання з питань ЗПЛД, що потенційно суттєво знижує як результати навчання персоналу, так і його компетентність з питань протидії відмиванню коштів.

Дані рис. 2.5 показують, що всі аналізовані банки здійснюють перевірку осіб, які претендують на працевлаштування, кожен з аналізованих банків має кадрову політику, яка контролює ділову репутацію працівників, у аналізованих банках здійснюється документування та фіксування результатів

навчання, є спеціальні навчальні програми з питань запобігання та протидії легалізації доходів, у кожному з аналізованих банків вище керівництво, зокрема голова правління та члени правління, беру участь у навчанні.

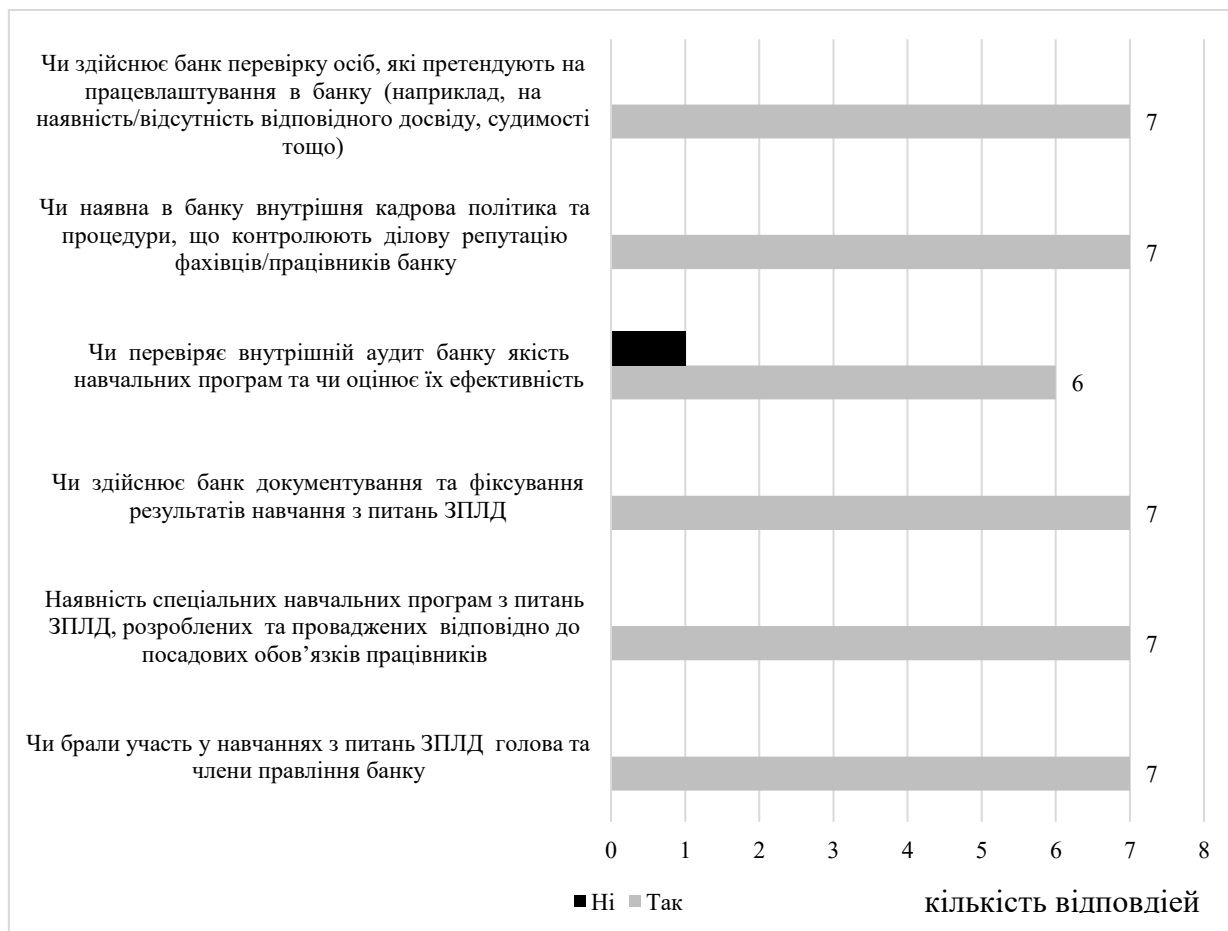
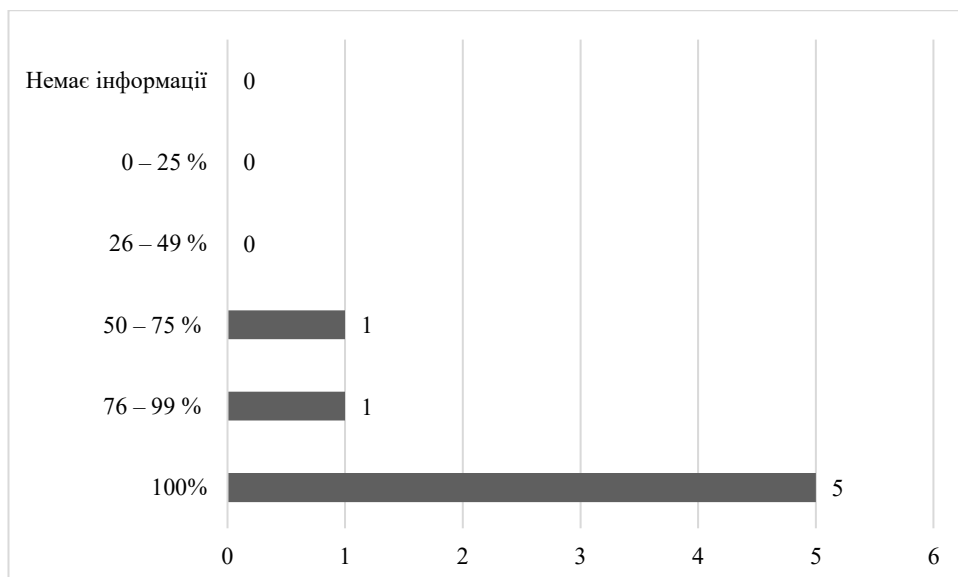

Рис. 2.5. Відповіді респондентів на окремі запитання щодо компетентності та навчання персоналу з питань ЗПЛД

За даними рис. 2.5 тільки в одному з аналізованих банків внутрішній аудит не здійснює перевірку якості навчальних програм та не здійснює оцінювання їхньої ефективності. Такий підхід може позначитись на якості навчання і негативно впливати на його ефективність.

Частка працівників банку, які зобов'язані брати участь у навчанні з питань ЗПЛД у всіх аналізованих банках більше за 50 % (рис. 2.6), а от форми навчання різні (рис. 2.6).

Який відсоток
працівників банку
зобов'язаний
брати участь у
навчанні з питань
ЗПЛД

Форми
проведення
навчання з питань
ЗПЛД, які
використовуються
в банку

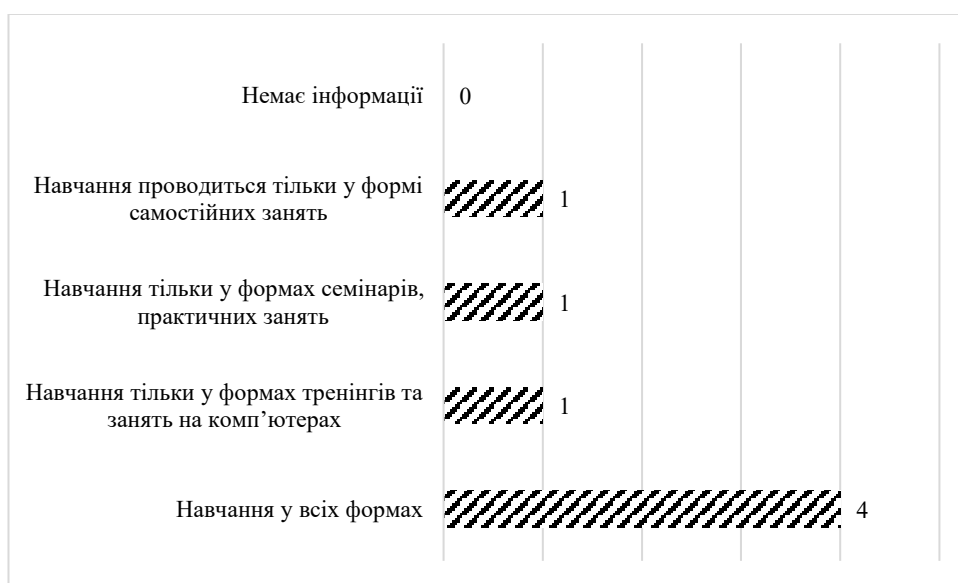

Рис. 2.6. Відповіді респондентів на окремі запитання щодо кількості персоналу, який проходить навчання, та форм навчання з питань ЗПЛД

Дані рис. 2.6 показують, що 4 банки застосовують різні форми навчання, а всі інші використовують або тільки навчання у формі самостійних занять, або навчання у формах семінарів і практичних занять, або тільки навчання у формах тренінгів та занять на комп'ютерах.

У цілому можна стверджувати, що фактор компетентності та навчання персоналу сприяє підвищенню результативності ЗПЛД, тобто здійснює позитивний вплив на систему ЗПЛД. Узагальнені результати щодо оцінювання компетентності та навчання персоналу у розрізі банків подано в табл. 2.9.

Результати оцінювання внутрішнього фактору ЗПЛД клієнтів банку
«Компетентність та навчання персоналу»

№ пи- тання	Зміст питання	Результат за порядковим номером банку						
		1	2	3	4	5	6	7
1	Який порядок проведення навчання передбачає затверджена в банку програма навчання з питань ЗПЛД	1	0,5	1	1	1	1	1
2	Частота проведення навчань з питань ЗПЛД	0,5	0,1	0,1	1	1	1	0,1
3	Який відсоток працівників банку зобов'язаний брати участь у навчанні з питань ЗПЛД	0,6	0,4	1	1	0,6	0,8	0,6
4	Чи брали участь у навчаннях з питань ЗПЛД голова та члени правління банку	1	1	1	1	1	1	0,8
5	Наявність спеціальних навчальних програм з питань ЗПЛД, розроблених та проведених відповідно до посадових обов'язків працівників	1	1	1	1	1	1	0,1
6	Форми проведення навчання з питань ЗПЛД: тренінги; семінари та практичні заняття; заняття на комп'ютерах; самостійні заняття	0,6	0,6	0,4	0,8	1	0,8	0,6
7	Чи здійснює банк документування та фіксування результатів навчання з питань ЗПЛД	1	0,1	1	1	1	1	1
8	Чи перевіряє внутрішній аудит банку якість навчальних програм та чи оцінює їх ефективність	0,1	0,1	1	1	1	1	0,1
9	Чи наявна в банку внутрішня кадрова політика та процедури, що контролюють ділову репутацію фахівців/працівників банку	1	1	1	1	1	1	1
10	Чи здійснює банк перевірку осіб, які претендують на працевлаштування в банку (наприклад, на наявність/відсутність відповідного досвіду, судимості тощо)	1	1	1	1	1	1	1
Загальний бал оцінювання фактору		7,8	5,8	7,6	9,8	9,6	9,6	6,3
Частка від максимуму, %		78,0	58,0	76,0	98,0	96,0	96,0	63,0

Дані табл. 2.9 показують, що три банки з аналізованих мають наближену до максимальної оцінку – 9,6-9,8 балів – компетентності і навчання персоналу. Найнижчу оцінку – 5,8 балів, має Банк 2. Його слабкими

місцями є частка працівників банку, які зобов'язані брати участь у навчанні, частота проведення занять і відсутність перевірок внутрішнім аудитом якості навчальних програм та результативності навчання.

Інформаційні системи і технології становлять функціональне ядро банківської діяльності, полегшують та суттєво прискорюють виконання окремих функцій і операцій. Якщо елементи запобігання та протидії враховано та містяться в автоматизованій системі банку, то мінімізується ризик, пов'язаний зі зловживанням чи недбалістю персоналу банку. Актуальність інформаційних систем значно зросла через збільшення попиту на Інтернет-банкінг, коли власне персонал банку не має безпосереднього контакту з клієнтом, і всі наявні для аналізу характеристики операції у цифровому форматі містяться у повідомленні від клієнта. Банки щодня здійснюють мільйони таких операцій, і їхня частка у загальній кількості операцій з року в рік зростає. У зв'язку із цим окремою важливою складовою системи і фактором ЗПЛД є «Управління інформаційними системами» (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Анкета та шкала оцінювання відповідей щодо оцінювання внутрішнього фактору ЗПЛД клієнтів банку «Управління інформаційними системами»

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	2	3
1	Чи закріплені в програмах та процедурах банку вимоги до інформаційних систем щодо управління ризиками використання послуг банку для легалізації доходів	Так – 1 Ні – 0,1
2	Чи містять програми та процедури банку такі вимоги до інформаційних систем (відповідь надається у відсотках):	
2.1	фіксацію відповідної інформації щодо всіх клієнтів, у тому числі інформації про встановлені їм рівні ризики	100 % – 1 76 – 99 % – 0,8 50 – 75 % – 0,6 26 – 49 % – 0,4 0 – 25 % – 0,2
2.2	фіксацію встановлення нових відносин з клієнтами	
2.3	фіксацію випадків розірвання відносин з клієнтами	
2.4	фіксацію випадків завершення відносин з клієнтами	
2.5	фіксацію випадків, коли відносини з клієнтом не були встановлені або були розірвані на підставі вимог, установлених законодавством з питань фінансового моніторингу	

Продовження таблиці 2.10

1	2	3
2	Чи включають програми та процедури банку такі вимоги до інформаційних систем (відповідь надається у відсотках):	
2.6	перевірку клієнтів за наявними в банку базами даних (базами даних, доступ до яких банк має відповідно до укладених угод), що містить інформацію відносно ризиків ВК/ФТ клієнтів, а також з використанням інших джерел, якщо така інформація є публічною	100 % – 1 76 – 99 % – 0,8 50 – 75 % – 0,6 26 – 49 % – 0,4 0 – 25 % – 0,2
2.7	визначення випадків відсутності (необхідності уточнення) інформації щодо ідентифікації та вивчення клієнтів	
2.8	збереження інформації в такий спосіб, що легко дозволяє відновлювати її та відслідковувати всі фінансові операції	
2.9	здійснення аналізу фінансових операцій клієнта, що дозволяє визначати незвичайну діяльність	
2.10	інформування в разі здійснення незвичної або підозрілої діяльності	
2.11	інформування, якщо фінансова операція здійснюється на значну суму	

Максимальна оцінка складової «Управління інформаційними системами банку» згідно з даними табл. 2.10 становить 12 балів, а мінімальна – 2,3 бали. Узагальнені результати оцінювання, здійсненого на основі відповідей респондентів, подано в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

**Результати оцінювання внутрішнього фактору ЗПЛД клієнтів банку
«Управління інформаційними системами банку»**

№ питання	Зміст питання	Порядковий номер банку						
		1	2	3	4	5	6	7
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Чи закріплені в програмах та процедурах банку вимоги до інформаційних систем щодо управління ризиками використання послуг банку для легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму	1	1	1	1	1	1	1

Продовження таблиці 2.11

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	Чи містять програми та процедури банку такі вимоги до інформаційних систем (відповідь надається у відсотках):							
2.1	фіксацію відповідної інформації щодо всіх клієнтів, у тому числі інформації про встановлені їм рівні ризику	0,8	1	0,8	0,8	1	0,8	0,8
2.2	фіксацію встановлення нових відносин з клієнтами	0,2	1	0,8	0,8	1	1	1
2.3	фіксацію випадків розірвання відносин з клієнтами	0,2	0,2	0,8	0,8	1	1	1
2.4	фіксацію випадків завершення відносин з клієнтами	1	1	0,8	0,8	1	1	1
2.5	фіксацію випадків, коли відносини з клієнтом не були встановлені або були розірвані на підставі вимог, установлених законодавством	0,2	0,2	0,8	0,8	1	1	0,4
2.6	перевірку клієнтів за наявними в банку базами даних, що містить інформацію відносно ризиків ВК/ФТ клієнтів, а також з використанням інших джерел	0,8	1	0,8	0,8	1	1	0,8
2.7	визначення випадків відсутності (необхідності уточнення) інформації щодо ідентифікації та вивчення клієнтів	0,8	0,2	0,8	0,8	1	1	0,4
2.8	збереження інформації в такий спосіб, що легко дозволяє відновлювати її та відслідковувати всі фінансові операції	1	1	0,8	0,8	1	0,8	1
2.9	здійснення аналізу фінансових операцій клієнта, що дозволяє визначати незвичайну діяльність	0,6	0,8	0,8	0,8	1	1	0,6
2.10	інформування в разі здійснення незвичної або підозрілої діяльності	1	1	0,8	1	1	1	0,8
2.11	інформування, якщо фінансова операція здійснюється на значну суму	1	1	0,8	1	1	1	1
Загальний бал оцінювання фактору		8,6	9,4	9,8	10,2	12	11,6	9,8
Частка від максимуму, %		71,7	78,3	81,7	85,0	100,0	96,7	81,7

Фактор управління інформаційними системами банку згідно з даними табл. 2.11 найбільш повно враховано в діяльності Банку 5, який і щодо компетентності і навчання персоналу мав максимальну оцінку. Банк 1 потребує суттєвого удосконалення налаштувань та функцій інформаційних

систем. Банк 3, Банк 4 і Банк 7 більш ніж на 80 % врахували та використовують можливості власних інформаційних систем. Банк 6 має 96,7 % від максимально можливої оцінки управління інформаційними системами, недоліками яких є недостатньо повна фіксація факту відмови від встановлення відносин з клієнтами, недостатньо повна фіксація відповідної інформації щодо всіх клієнтів, у тому числі інформації про встановлені їм рівні ризики. В цілому фактор управління інформаційними системами в аналізованих банках враховано на 80 % і більше, винятком є тільки Банки 1 і 2, де неврахованих можливостей інформаційних систем близько 30 %.

Фактор внутрішнього контролю і аудиту є важливим, оскільки спрямований на виявлення недоліків у ЗПЛД клієнтів банку, спонукає до виправлення цих недоліків і вдосконалення процесів і систем. Питання, що дозволяють виявити та проаналізувати внутрішній контроль і аудит, а також можливі відповіді і оцінки, які привласнюють за кожну відповідь подані в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Анкета та шкала оцінювання відповідей щодо оцінювання внутрішнього фактору ЗПЛД клієнтів банку «Внутрішній контроль та аудит»

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	2	3
1	Періодичність проведення в банку внутрішніх аудиторських перевірок з питань дотримання вимог законодавства з питань ЗПЛД	Частіше ніж 1 раз на рік – 1 Не рідше одного разу на рік – 0,7 Не рідше 1 разу на 2 роки – 0,4 За необхідністю – 0,1 Немає інформації – 0
2	Наявність недоліків виявлених НБУ у діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку за останні три роки	Так – 0,1 Ні – 1
3	Наявність функції внутрішнього аудиту з урахуванням рівня виявлених ризиків легалізації доходів (сумнівних та/або злочинних)	Так – 1 Ні – 0,1
4	Наявність аудиторських перевірок відповідності дій банку щодо клієнтів, продуктів/ послуг та географічних регіонів, яким призначений високий ризик, внутрішнім документам	Так – 1 Ні – 0,1

Продовження таблиці 2.12

1	2	3
5	Чи містять звіти аудиторських перевірок питання ЗПЛД ?	Так – 1 Ні – 0,1
6	Чи здійснюються відповідальним працівником банку перевірки підрозділів банку та його працівників щодо виконання ними внутрішніх документів	Частіше ніж 1 раз на рік – 1 Не рідше одного разу на рік – 0,7 Не рідше 1 разу на 2 роки – 0,4 За необхідністю – 0,1 Немає інформації – 0
7	Чи були вжиті заходи за результатами виявлених останньою аудиторською перевіркою банку порушень з питань ЗПЛД (відповідь надається у відсотках)	100 % – 1 76 – 99 % – 0,8 50 – 75 % – 0,6 26 – 49 % – 0,4 0 – 25 % – 0,2
8	Наявність відповідних механізмів для розподілу функцій та уникнення конфлікту інтересів відносно управління ризиків легалізації доходів	Так – 1 Ні – 0,1
9	Чи включала остання перевірка банку, яку здійснювали зовнішні аудитори, аналіз внутрішньобанківської системи з питань ЗПЛД	Так – 1 Ні – 0,1
10	Чи були встановлені під час здійснення НБУ останньої перевірки банку порушення вимог законодавства з питань ЗПЛД	Порушення не виявлені – 1 За виявлені порушення заходи впливу НБУ не застосовувались – 0,8 За виявлені порушення НБУ надіслав письмову вимогу – 0,6 За виявлені порушення НБУ надіслав письмове застереження – 0,4 За виявлені порушення НБУ застосував штраф – 0,2 Немає інформації – 0

За результатами оцінювання складової «Внутрішній контроль, внутрішній так зовнішні аудити» максимальна оцінка може становити 10 балів, а мінімальна – 0,8. Щодо балів, які привласнюються відповідям: відповіді на запитання 6 є нерівномірно розподіленими, тому за правилами кваліметрії їхні оцінки мають відрізняти більш суттєво, ніж оцінки на запитання з рівномірно розподіленими відповідями, як, на запитання 7 (табл. 2.12).

Банки самостійно встановлюють кількість внутрішніх перевірок та аудитів. Відповіді на запитання щодо періодичності перевірок внутрішнім аудитом і відповідальним працівником відображені на рис. 2.7.

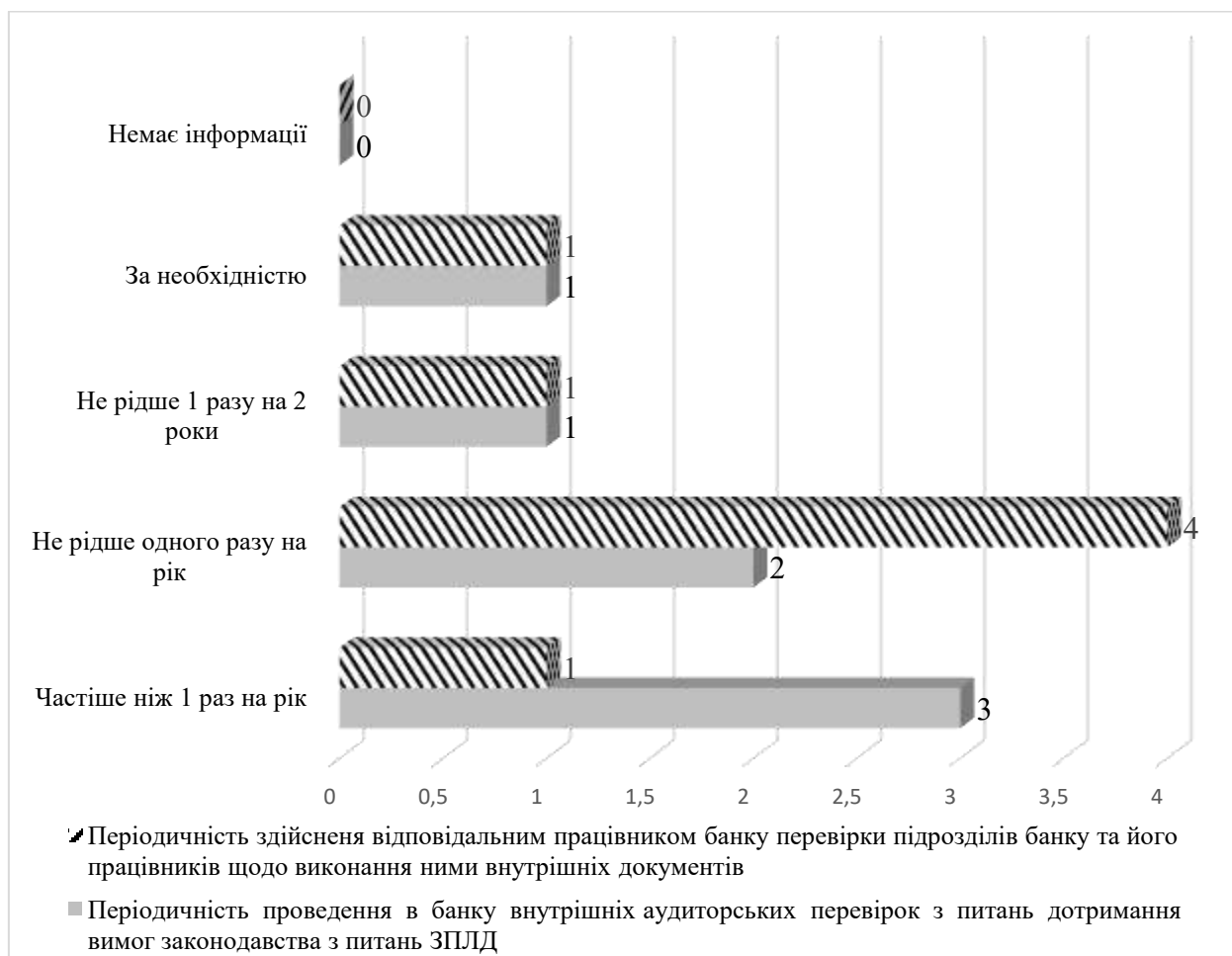

Рис. 2.7. Відповіді на запитання щодо періодичності перевірок банку внутрішнім аудитом і відповідальним працівником

Серед аналізованих семи банків за даними рис. 2.7 тільки 3 здійснюють внутрішні аудиторські перевірки частіше ніж 1 раз на рік, 2 банки – 1 раз на рік, 1 банк – не рідше 1 разу на 2 роки, і 1 банк – за необхідністю. Схожі результати щодо здійснення перевірок відповідальним працівником на предмет виконання внутрішніх документів: 5 банків – точно здійснюють таку перевірку 1 раз на рік.

Під час перевірок НБУ за останні 3 роки Банк 1 отримав письмове застереження, в діяльності та документах Банка 2 і Банка 3 виявлені незначні порушення, за якими заходи впливу не застосовувались. У діяльності Банка 4

і Банку 5 порушення не виявлені. Респондент банку 6 не володіє інформацією щодо результатів перевірок НБУ. До Банку 7 за результатами перевірок НБУ надіслана письмова вимога щодо ліквідації виявлених недоліків. Під час порівняння результатів комплексного оцінювання фактору «Внутрішній контроль та аудит» за усіма запитаннями анкети, то найкраща ситуація в Банку 5, який має максимальну сумарну оцінку фактору – 10 балів (рис. 2.8).

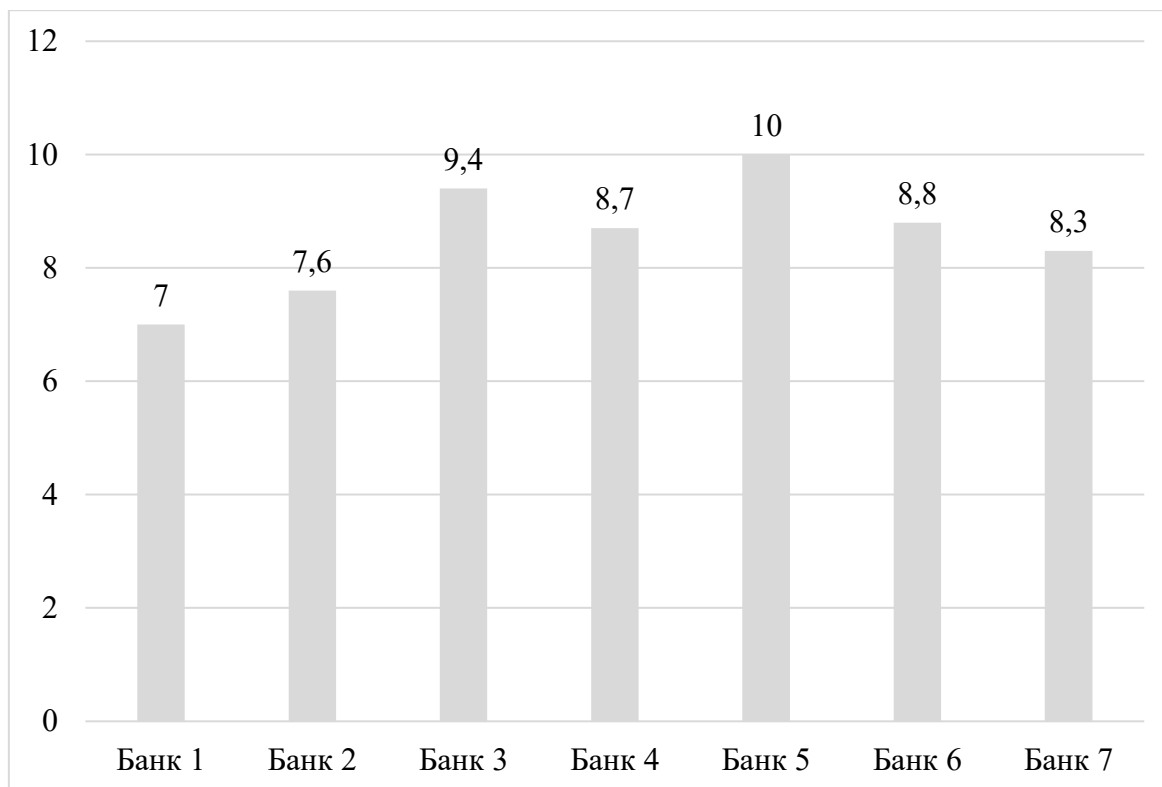

Рис. 2.8. Розподіл балів оцінювання складової «Внутрішній контроль та аудит» (максимальна оцінка – 10 балів, а мінімальна – 0,8)

Дані рис. 2.8 показують, найбільш уразливим фактор внутрішнього контролю і аудиту є у Банку 1, який сумарно має 7 балів з 10 можливих (рис. 2.8). Для виправлення ситуації і посилення цієї складової системи ЗПЛД клієнтів банку необхідно виправити недоліки, виявлені НБУ та дозволити зовнішнім аудиторам здійснювати аналіз внутрішньобанківської системи ЗПЛД клієнтів банку.

Відповідність елементів системи ЗПЛД законодавчо встановленим нормам гарантує належне виконання покладених на систему функцій, тому наступним важливим фактором її формування є «Комплаєнс» (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Анкета та шкала оцінювання відповідей щодо внутрішнього фактору
«Комплаєнс»**

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	Чи передбачає внутрішньобанківська система банку з питань ЗПЛД ефективну взаємодію відповідального працівника із структурними підрозділами в процесі управління ризиками	Так – 1 Ні – 0,1
2	Чи погоджений НБУ відповідальний працівник банку	Так – 1 Ні – 0,1
3	Досвід роботи відповідального працівника у сфері ЗПЛД	Більш 5 років – 1 5 – 3 роки – 0,8 1 – 3 роки – 0,4 До 1 року – 0,2 Немає інформації – 0
4	Надайте відомості щодо останньої дати навчання відповідального працівника	До 1 року – 1 1 – 2 роки – 0,8 2 – 3 роки – 0,4 Більше ніж 3 роки – 0,2 Немає інформації – 0
5	Наявність у банку механізму відстеження змін у законодавстві з питань ЗПЛД та їх впровадження до внутрішніх документів	Так – 1 Ні – 0,1
6	Чи є відповідальний працівник у кожному відокремленому підрозділі банку	Так – 1 Ні – 0,1
7	Чи виконує відповідальний працівник інші функції, крім ЗПЛД ?	Так – 0,1 Ні – 1
8	Частка робочого часу відповідального працівника, який він приділяє питанням ЗПЛД, у загальному обсязі робочого часу (відповідь надається у відсотках)	76 – 100 % – 1 50 – 75 % – 0,8 25 – 49 % – 0,4 0 – 24 % – 0,2 Немає інформації – 0

Питання для оцінювання (табл. 2.13) відповідності системи запобігання та протидії ВК/ФТ окремого банку законодавству дозволяють встановити, чи

відстежує та проваджує банк зміни у законодавстві, чи погоджено з НБУ відповідального працівника, як часто відповідальний працівник банку з питань фінансового моніторингу проходить навчання, як взаємодіє з іншими підрозділами банку, чи є у нього додаткові функції. Результати опитування фахівців банків щодо фактору «Комплаєнс» містяться у табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Результати оцінювання внутрішнього фактору «Комплаєнс» у системі запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

№ питання	Відповідь респондента відповідного банку						
	Банк 1	Банк 2	Банк 3	Банк 4	Банк 5	Банк 6	Банк 7
1	1	1	1	1	1	1	1
2	1	1	1	1	1	1	1
3	1	0,8	0,4	0	1	0	0,8
4	0,8	0,8	1	1	1	0	0,8
5	1	1	1	1	1	1	1
6	1	1	1	0,1	1	0,1	1
7	1	1	1	0,1	1	0,1	0,1
8	0,8	0,4	0	0	0,4	0	0,4
Сума балів	7,6	7	6,4	4,2	7,4	3,2	6,1
Частка від максимуму, %	95,0	87,5	80,0	52,5	92,5	40,0	76,3

Дані табл. 2.14 показують, що фактор комплаєнсу в Банку 6 є найслабшим серед усіх аналізованих банків. Це пояснюється, по-перше, тим, що не кожен відокремлений підрозділ банку має офіційно призначеного відповідального працівника, а у тих підрозділах, де відповідальний працівник є, він виконує й інші функції, а по-друге, респондент, що відповідав на запитання анкети, не мав відповіді на 3 запитання.

У Банку 7 загальний бал оцінювання фактору «Комплаєнс» вище, проте є напрями для подальшого удосконалення, а саме: необхідно відповідальним працівникам відокремлених підрозділів вивільнити більше часу для

виконання функцій, пов'язаних із ЗПЛД. У Банку 1 та Банку 6 на 95,0 і 92,5 % відповідно комплаєнс відповідає максимально сприятливому стану.

Збереження документів та інформації (табл. 2.15) є важливою складовою системи ЗПЛД клієнтів банку, оскільки документи відіграють важливу роль підчас проведення розслідувань. Особливо це стосується минулих подій, тому що, як правило, минає певний проміжок часу між поданням інформації про підозрілі операції та доведенням справи до правозахисних органів.

Таблиця 2.15

**Анкета та шкала оцінювання відповідей щодо внутрішнього фактору
«Збереження документів та інформації»**

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	Чи наявні в банку процедури, які передбачають фіксацію отримання документів та збереження інформації	Так – 1 Ні – 0,1
2	Який термін зберігання документів та інформації щодо ідентифікації клієнта, його фінансових операцій, звітів про підозрілі фінансові операції/незвичну діяльність	7 і більше років – 1 5 – 7 років – 0,7 5 років – 0,4 Менше 5 років – 0,1 Немає інформації – 0
3	Форма збереження інформації: на папері, в електронному вигляді, у приміщенні банку чи зовнішніх зберігачів	Електронна і паперова – 1 У первісному вигляді – 0,5 Інформація частково втрачена – 0,1 Немає інформації – 0
4	Наявність вимог до записів про те, що вони мають бути вичерпними, детальними та зберігатися з можливістю відновлення інформації про фінансові операції	Так – 1 Ні – 0,1
5	Наявність проведення процедури отримання інформації та/або документів щодо конкретного клієнта п'ятирічної давнини	Так – 1 Ні – 0,1
6	Наявність запитів від правоохоронних органів щодо інформації про клієнта протягом звітного періоду	Так – 1 Ні – 0,1

Згідно з даними табл. 2.15, які враховують рекомендації правоохоронних органів та положення НБУ, важливо щоб інформація про

підозрілі фінансові операції зберігалася в банку понад 7 років, як на паперових носіях, так і в електронному вигляді. Також оцінювання враховує наявність процедури щодо отримання інформації та фактичні запити від МВС та прокуратури. Проте проведене опитування (табл. 2.16) показало, що 3 банки зберігають інформацію 5 – 7 років, 2 банки – тільки 5 років, і щодо 2-х інших банків інформація про термін зберігання документів відсутня.

Таблиця 2.16

Результати оцінювання внутрішнього фактору «Збереження документів та інформації» у системі запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

№ питання	Відповідь респондента відповідного банку						
	Банк 1	Банк 2	Банк 3	Банк 4	Банк 5	Банк 6	Банк 7
1	1	1	1	1	1	1	1
2	0,7	0,4	0	0,7	0,7	0	0,4
3	1	1	1	1	1	1	1
4	1	1	1	1	1	1	1
5	1	1	1	1	1	1	1
6	1	1	1	1	1	1	1
Сума балів	5,7	5,4	5	5,7	5,7	5	5,4
Частка від максимуму, %	95,0	90,0	83,3	95,0	95,0	83,3	90,0

У цілому дані табл. 2.16 показують, що продовження внутрішніми розпорядженнями банку строку зберігання інформації до 7 і більше років створить максимально сприятливі умови для запобігання протидії відмиванню коштів у частині фактору «Збереження документів та інформації».

Наступним оцінюється фактор «Корпоративне управління та роль органів управління банку», тому що від їхніх рішень залежить, яким чином виконуються, оцінюються, контролюються функції системи ЗПЛД. Питання анкети (табл. 2.17) дозволяють отримати інформацію щодо наявності та давності затверджених документів з питань протидії легалізації доходів, щодо

безпосередньої участі керівництва банку в заходах з питань фінансового моніторингу за участю відповідних співробітників, щодо достатності ресурсів, виділених керівництвом на виконання функцій з протидії легалізації доходів (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

**Анкета та шкала оцінювання відповідей щодо внутрішнього фактору
«Корпоративне управління та роль органів управління банку»**

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	Чи наявні в банку належним чином затверджені внутрішні документи з питань фінансового моніторингу	Так – 1 Ні – 0,1
2	Скільки часу минуло з моменту затвердження останніх внутрішніх документів (змін до них)	Менше ніж 3 місяці – 1 3 – 6 місяців – 0,7 6 – 12 місяців – 0,4 Більше ніж 1 рік – 0,1 Немає інформації – 0
3	Чи наявна належним чином затверджена окрема програма з управління комплаєнс-ризиками з питань фінансового моніторингу	Так – 1 Ні – 0,1
4	Чи проводяться керівництвом банку зустрічі з відповідними співробітниками або підрозділами банку та чи забезпечується ефективно впровадження програм ЗПЛД	Так – 1 Ні – 0,1
5	Як часто здійснюється перегляд внутрішніх документів з питань фінансового моніторингу	1 раз у квартал – 1 Кожні півроку – 0,5 1 раз у рік – 0,1 Немає інформації – 0
6	Чи виділило керівництво банку достатні фінансові, людські та інші ресурси для виконання функції у сфері ЗПЛД	Так – 1 Ні – 0,1
7	Чи затверджує Спостережна рада (Наглядова рада) банку (інші органи управління банку) та/або чи затверджується на рівні банківської групи програма (політика) банку з питань ЗПЛД	Так – 1 Ні – 0,1

Відповіді респондентів на запитання, подані в табл. 2.17 щодо участі та впливу органів управління на процеси запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку (табл. 2.18) показали, що основним напрямом

удосконалення є частота перегляду (запитання 5) і давність затвердження (запитання 2) внутрішніх документів з питань фінансового моніторингу.

Таблиця 2.18

Результати оцінювання внутрішнього фактору «Корпоративне управління та роль органів управління банку» у системі запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

№ питання	Відповідь респондента відповідного банку						
	Банк 1	Банк 2	Банк 3	Банк 4	Банк 5	Банк 6	Банк 7
1	1	1	1	1	1	1	1
2	0,4	0,1	0	1	1	0	0,4
3	1	1	1	0,1	1	1	1
4	1	1	1	1	1	1	1
5	0,1	0,1	0,1	0	0,7	0	0,7
6	1	1	1	1	1	1	0,1
7	1	1	1	1	1	1	1
Сума балів	5,5	5,2	5,1	5,1	6,7	5	5,2
Частка від максимуму, %	78,6	74,3	72,9	72,9	95,7	71,4	74,3

Банк 2 (табл. 2.18) затверджував документи з питань фінансового моніторингу більше 1 року тому, що з урахуванням частоти змін у діючому законодавстві є неприйнятним. Можливо респондент не врахував як затвердження внесення змін до діючих документів. Банк 1 і Банк 7 затвердив внутрішньобанківські документи з питань фінансового моніторингу упродовж 6-12 місяців, і найбільш нові (оновлені) внутрішньобанківські документи з питань ЗПЛД мають Банк 5 і Банк 6.

Позитивним є те, що в усіх банках керівництво організовує і проводить зустрічі з відповідними співробітниками або підрозділами банку та чи забезпечується ефективно впровадження програм ЗПЛД, а також в усіх аналізованих банках вищі органи управління затверджують Програму (або Політику) з питань ЗПЛД.

Якщо порівняти стан проаналізованих факторів за часткою відповідності максимально сприятливому стану, що відповідає максимально можливій оцінці, то можна виявити в банках найбільш уразливі місця (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

**Узагальнені частки відповідності стану факторів ЗПЛД клієнтів банку
максимально сприятливому стану**

Фактор	Частка відповідності максимально сприятливому стану, %						
	Банк 1	Банк 2	Банк 3	Банк 4	Банк 5	Банк 6	Банк 7
Компетентність та навчання персоналу	78,0	58,0	76,0	98,0	96,0	96,0	63,0
Управління інформаційними системами	71,7	78,3	81,7	85,0	100,0	96,7	81,7
Внутрішній контроль та аудит	70,0	76,0	94,0	87,0	100,0	88,0	83,0
Комплаєнс	95,0	87,5	80,0	52,5	92,5	40,0	76,3
Збереження документів та інформації	95,0	90,0	83,3	95,0	95,0	83,3	90,0
Корпоративне управління та роль органів управління банку	78,6	74,3	72,9	72,9	95,7	71,4	74,3

За даними табл. 2.19 можна встановити, що найслабшим у системі ЗПЛД серед внутрішніх факторів Банку 1 є внутрішній контроль і аудит (70 % від максимально сприятливого стану), для Банку 2 уразливим є фактор компетентності та навчання персоналу (58 % від максимально сприятливого стану), для Банку 3 – корпоративне управління та роль органів управління, для Банку 4, Банку 5 і Банку 6 слабким місцем є комплаєнс, причому для Банку 6 комплаєнс має всього 40 % від максимально сприятливого стану.

Банк 7 серед усіх внутрішніх факторів першочергову увагу має приділити навчанню персоналу та підвищенню його компетентності.

Розроблені у підрозділі 2.2 анкети зі шкалами оцінювання відповідей респондентів становлять інструментарій оцінювання і подальшого аналізу поточних умов банку, в яких функціонує система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів. Використання такого інструментарію створює підґрунтя для моніторингу якості компетентності і навчання персоналу банку з питань фінансового моніторингу, якості та функціональності інформаційних систем, внутрішнього контролю і аудиту, комплаєнсу, збереження документів та інформації, участі і ролі органів управління банку у діяльності з питань запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів. Отримані результати створюють основу для обґрунтованого і цілеспрямованого вдосконалення діючих в банках систем ЗПЛД клієнтів.

2.3. Аналіз фінансової діяльності банків для виявлення ризику легалізації доходів

Як справедливо зазначають автори [194, с. 310] ідеальним результатом, з точки зору оцінювання, мала б бути сума, яку відмито за певний проміжок часу. Проте жоден офіційний документ як на міжнародному, так і на національному рівні не містить такої інформації. У зв'язку з цим у протидії легалізації доходів використовується ризик-орієнтований підхід, тобто визначення певної ймовірності того, що кошти, одержані внаслідок протиправної діяльності, будуть легалізовані певним шляхом. Колектив авторів на чолі з Дмитровим С. О. [47, с. 51] у дослідженні питання оцінки та управління ризиком використання послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в банку встановили, що ризик використання послуг банку для легалізації доходів, одержаних злочинним

шляхом, містить дві основні компоненти [47, с. 51]:

ризик проведення трансакцій, сумнівного характеру;

ризик порушення вимог відповідного законодавства.

Згідно із законодавством [123; 125] рівень ризику використання банку з метою відмивання коштів визначається банком самостійно. Відповідно до зазначених компонент методики оцінювання такого ризику банки можуть спрямовувати увагу на ризик порушення вимог законодавства більше, ніж на ризик проведення сумнівних трансакцій. Окрім того, високий рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, може стати підставою до включення банку до плану виїзних перевірок НБУ, тому банки можуть свідомо розробляти такі методики оцінки ризику, які не будуть давати високого результату, і отже, можуть бути не достатньо адекватними. Отже, виникає необхідність розробки методів об'єктивного оцінювання та аналізу ризику використання послуг банку для легалізації доходів.

Згідно з даними Звіту про проведення Національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму [61] в загальній кількості повідомлень взятих на облік ДСФМУ від банків упродовж періоду дії редакції Закону № 2258 (з 21.08.2010 по 05.02.2015), найбільшу питому вагу склали фінансові операції з готівкою (67 %), упродовж періоду дії редакції Закону № 1702 (з 06.02.2015 по 31.12.2015) – фінансові операції з готівкою (41 %) та фінансові операції, що проводились особами, щодо яких встановлено високий ризик (публічні діячі) (41 %). Найбільш ризиковими з точки зору відмивання коштів за даними Звіту визначені фінансові операції, пов'язані з одержанням або наданням фінансової допомоги та готівкові фінансові операції. У квітні 2019 року начальник управління комплаєнсу департаменту фінансового моніторингу НБУ І. Пряженцева [132] у своїй презентації також зазначила, що, по-перше, серед головних національних

ризиків відмивання коштів є високий обіг готівки в Україні, по-друге, фокусом уваги ризик-орієнтованого підходу є: готівкові та схемні операції, фіктивне підприємництво, публічні діячі, ідентифікація кінцевих бенефіціарних власників та фінансування тероризму.

Отже, в процесі аналізу ризику легалізації доходів через банківські установи в Україні доцільно звернути увагу саме на готівкові операції банків.

З метою оцінювання ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, із використанням послуг банку, зокрема операцій, пов'язаних із готівкою, проаналізовано обсяги зарахування та зняття готівки, а також обсяги операцій за рахунками на вимогу (мають на увазі рахунки коштів на вимогу фізичних осіб і рахунки коштів на вимогу суб'єктів господарювання) в банках України, які мали на час перевірки НБУ суттєві недоліки. Перевірки, здійснені НБУ упродовж 2016-2019 років, виявили банків-порушників законодавства з питань фінансового моніторингу (табл. 2.20), а також виявили найбільш уразливі складові діючих в банках систем ЗПЛД клієнтів.

Таблиця 2.20

Узагальнена інформація щодо проведених НБУ перевірок банків та застосованих до них заходів впливу за порушення вимог законодавства з питань фінансового моніторингу

Показник	Значення показників по роках			
	2016	2017	2018	2019 ²
1	2	3	4	5
Кількість банків-порушників	21 ¹	40	24	11
Кількість застережень	28	37	23	11
Кількість штрафів	28	15	13	9
Обсяг штрафів, млн. грн.	9,3	67,6	114,9	27,9
Кількість обмежень окремих видів здійснюваних банком операцій	1	0	0	0
Кількість зупинень окремих видів здійснюваних банком операцій	1	1	0	0
Кількість осіб, тимчасово відсторонених від займаних посад	2	0	3	0
Кількість рішень про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банків	4	0	0	0

1	2	3	4	5
Кількість порушень вимог законодавства за видами, шт.				
Недотримання вимог законодавства щодо публічних діячів, у т. ч. неналежне виявлення публічних діячів	3	15	19	6
Порушенні порядку здійснення аналізу, виявлення, реєстрації фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу	2	12	16	5
Порушення окремих вимог щодо ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів	2	9	16	3
Невиконання обов'язку відмовитися від обслуговування клієнтів у випадках, передбачених законодавством з питань фінансового моніторингу	н/д	н/д	1	1
Невідповідність внутрішньобанківських документів вимогам законодавства з питань фінансового моніторингу, у тому числі неналежне виконання обов'язку розробляти, впроваджувати та постійно оновлювати внутрішні документи з питань фінансового моніторингу	2	5	8	3
Порушення порядку зупинення фінансових операцій	н/д	2	5	1
Порушення порядку подання інформації/документів спеціально уповноваженому органу та на запит НБУ, у тому числі подання недостовірної статистичної звітності з питань фінансового моніторингу	н/д	9	8	4
Здійсненні ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу	н/д	8	12	5
Відсутність належного забезпечення функціонування системи управління ризиками, у тому числі неналежне виконання обов'язку забезпечувати управління ризиками та здійснювати переоцінку ризиків клієнтів	н/д	7	8	3
Використання програмного забезпечення, яке не забезпечує автоматичне виявлення та зупинення в установлених законодавством випадках фінансової операції до її проведення	н/д	3	1	0

1 – дані починаючи з серпня 2016 року;

2 – дані станом на травень 2019.

Дані табл. 2.14 показують, що упродовж чотирьох останніх років найбільш уразливими складовими системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банків України були: здійснення аналізу, виявлення, реєстрації фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;

ідентифікація, верифікація та вивчення клієнтів; управління ризиками. Загальна кількість банків, що мають недоліки у своїй діяльності, спрямованій на запобігання і протидію відмиванню коштів, за 2016-2019 роки – це 96 банків. Окремі банки перевірялись декілька років поспіль, а окремі банки ліквідовано. Тому для сукупності обґрунтування банків, операції яких доцільно проаналізувати поглиблено, доцільно виявити такі, що мали найбільш суттєві недоліки або ознаки діяльності з відмивання коштів.

Назви банків, перевірених НБУ у 2016 році не деталізуються у звіті. Банки-порушники вимог законодавства з питань фінансового моніторингу 2017 року з найбільш суттєвими недоліками систем ЗПЛД клієнтів представлені в табл. 2.21.

Таблиця 2.21

Банки з виявленими недоліками функціонування систем (підрозділів)

ЗПЛД клієнтів у 2017 році

Дата	Банк	Кількість виявлених порушень	Наявність схемних операцій з ознаками легалізації	Сума штрафу, тис. грн.
1	2	3	4	5
07.2017	ПАТ "АБ "ПІВДЕННИЙ"	5	Використання фіктивних курсів конвертації валют у операціях клієнтів	4 880,16
12.2017	ПАТ "СЕБ КОРПОРАТИВНИЙ БАНК"	4	Не виявлені	0,00
12.2017	ПАТ "ТАСКОМБАНК"	5	Не виявлені	0,00
12.2017	ПАТ "БАНК 3/4"	4	Не виявлені	35,00
12.2017	ПАТ "ВЕРНУМ БАНК"	2	Не виявлені	0,00
12.2017	ПАТ "ДЕРЖАВНИЙ ОЩАДНИЙ БАНК УКРАЇНИ"	4	Не виявлені	0,00
12.2017	ПАТ "ВТБ БАНК"	1	Не виявлені	0,00

Слід зауважити, що дані табл. 2.21 є неповними, оскільки НБУ розпочав щомісячно повідомляти про заходи впливу, застосовані до банків за результатами перевірок, починаючи з серпня 2016 року, а розкривати назви банків, до яких застосовано заходи впливу, тільки у грудні 2017 року.

Найбільше інформації (табл. 2.21) щодо виявлених порушень знайдено за банком ПАТ "АБ "ПІВДЕННИЙ", оскільки за ним НБУ рік потому надав додаткові роз'яснення [98]. ПАТ «ВТБ БАНК» припинив свою діяльність і знаходиться у стадії ліквідації, отже подальший аналіз його даних є недоцільним. Дані щодо банків, в системах ЗПЛД клієнтів яких виявлено суттєві недоліки 2018 року, подані в табл. 2.22.

Таблиця 2.22

Банки з виявленими недоліками функціонування систем (підрозділів)

ЗПЛД клієнтів у 2018 році

Дата	Банк	Кількість виявлених порушень	Наявність схемних операцій з ознаками легалізації	Сума штрафу, тис. грн.
1	2	3	4	5
02.2018	ПАТ "АСВІО БАНК"	3	Не виявлені	0,00
02.2018	ПАТ "ТАСКОМБАНК"	2	Конвертація готівкових коштів у готівку, операції, пов'язані з ухиленнями від оподаткування	6 080,00
03.2018	ПАТ "УКРАЇНСЬКИЙ БУДІВЕЛЬНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК"	2	Не виявлені	0,0
03.2018	ПАТ "БАНК СІЧ"	6	Виявлена, проте не деталізовані	1 284,00
03.2018	ПАТ "АКЦІОНЕРНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК "КОНКОРД"	6	Операції, пов'язані з виведенням капіталів, легалізацією кримінальних доходів, конвертацією безготівкових коштів у готівку, здійсненням фіктивного підприємництва, уникненням оподаткування	1 550,00
03.2018	ПАТ "БАНК "УКРАЇНСЬКИЙ КАПІТАЛ"	7	Виявлені, проте не деталізовані	1 207,21
05.2018	ПАТ "УКРСИББАНК"	4	Не виявлені	400,00
05.2018	ПАТ "МТБ БАНК"	9	Не виявлені	0,0
05.2018	ПАТ "КРЕДОБАНК"	1	Не виявлені	0,0
05.2018	ПАТ "ПРОМІНВЕСТБАНК"	2	Не виявлені	0,0
06.2018	ПАТ "БАНК ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЗАОЩАДЖЕНЬ"	7	Проведення за рахунками пов'язаних між собою клієнтів-юридичних осіб великомасштабних (більше 7 млрд. грн.) фінансових операцій, які містять ознаки фіктивного підприємництва	5 000,00

Продовження таблиці 2.22

1	2	3	4	5
08.2018	ПРАТ "АЙБОКС БАНК"	6	Не виявлені	4 622,45
10.2018	АТ «ЮНЕКС БАНК»	1	Не виявлені	0,00
10.2018	ПАТ «ІДЕЯ БАНК»	2	Не виявлені	0,00
10.2018	ПАТ «АЛЬТБАНК»	4	Не виявлені	0,00
10.2018	ПАТ «КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК «ЦЕНТР»	4	Не виявлені	0,00
11.2018	АТ "РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ"	1	Не виявлені	0,00
11.2018	ПАТ "МІСТО БАНК"	2	Зняті клієнтами із своїх рахунків готівкових коштів на суми, що в десятки разів перевищували суми заявлених ними доходів, а також — у переказі з рахунку клієнта на користь юридичних осіб з ознаками фіктивності коштів за купівлю-продаж "сміттєвих" цінних паперів	4 226, 10
11.2018	АТ "УКРСОЦБАНК"	6	Видача готівкових коштів у сумі понад 1 млрд. грн. на підставі документів з ознаками фіктивності або взагалі за відсутності будь-яких підтверджуючих документів з рахунків клієнтів, які, зокрема, належать до соціально вразливих верств населення та не мають змоги володіти чи розпоряджатись такими активами	30 454,93
12.2018	АТ "РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ"	2	Не виявлені	450,00
12.2018	ПАТ "ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БАНК"	3	Не виявлені	0,00
12.2018	ПАТ "КБ "ГЛОБУС"	2	Операції з купівлі за рахунок коштів, що надходили на підставі документів, що містили недостовірну інформацію, "сміттєвих" цінних паперів	3000,00
12.2018	ПРАТ "БАНК ФАМІЛЬНИЙ"	2	Не виявлені	0,00
12.2018	АТ "СБЕРБАНК"	6	Операцій з видачі з рахунків клієнтів – юридичних осіб готівкових коштів, які містять ознаки фіктивного підприємництва	94 737,50

Дані табл. 2.22 показують, що 12 банків з 23 перевірених НБУ 2018 року мають ознаки наявності суттєвих недоліків у запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів, зокрема 3 банки, ПАТ "УКРСИББАНК", ПРАТ "АЙБОКС БАНК" і АТ "РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ" сплатили штрафи 400, 4 622,45 і 450 тисяч гривень відповідно, а 9 банків здійснювали операції, що мають ознаки відмивання коштів. Серед них: ПАТ "ТАСКОМБАНК", ПАТ "БАНК СІЧ", ПАТ "АКЦІОНЕРНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК "КОНКОРД", ПАТ "БАНК "УКРАЇНСЬКИЙ КАПІТАЛ", ПАТ "БАНК ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЗАОЩАДЖЕНЬ", ПАТ "МІСТО БАНК", АТ "УКРСОЦБАНК", ПАТ "КБ "ГЛОБУС", АТ "СБЕРБАНК". Перелічені банки потребують поглибленого аналізу операцій з метою виявлення прихованих ознак легалізації доходів клієнтів у їхній фінансовій діяльності.

Інформація щодо розподілу штрафів за видами виявлених порушень за результатами перевірок НБУ у 2017 і 2018 роках подана на рис. 2.9.

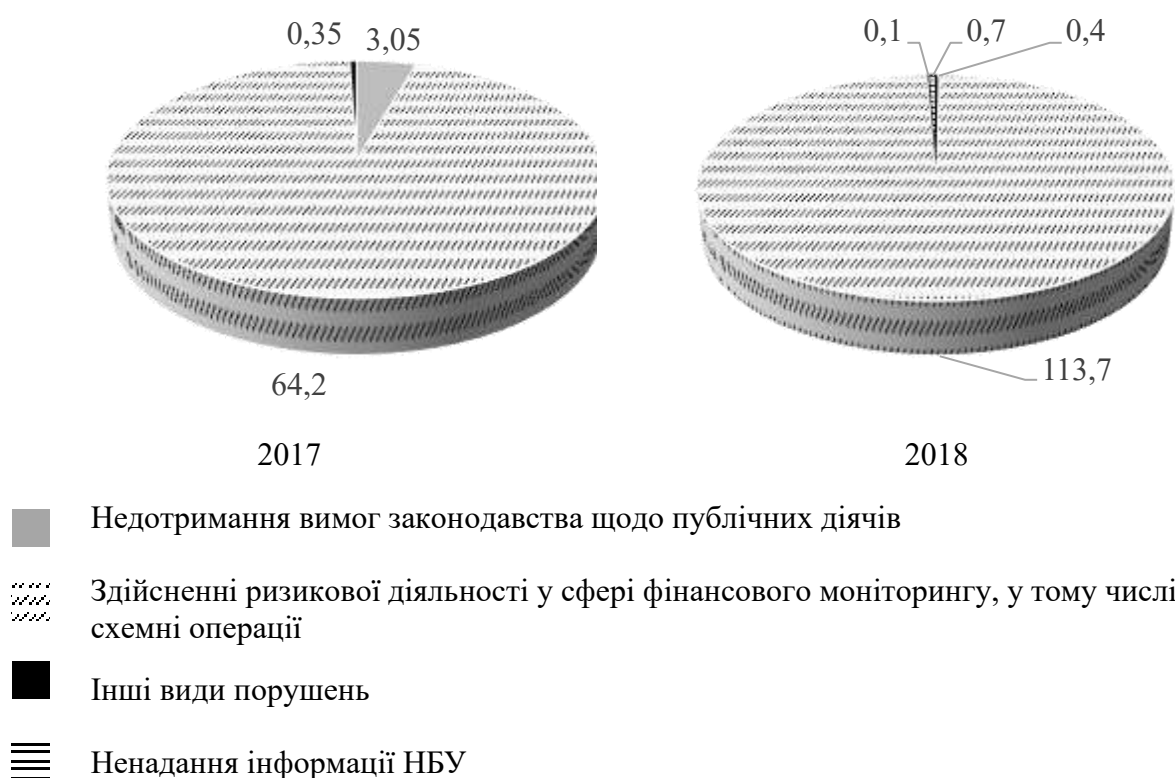

Рис. 2.9. Порівняння структури обсягів штрафних санкцій (млн. грн.) за видами виявлених порушень у сфері запобігання та протидії легалізації доходів у 2017 та 2018 роках

Дані рис. 2.9 показують, що в структурі штрафних санкцій за видами виявлених порушень у сфері запобігання та протидії легалізації доходів 95 % і більше спричинені виявленням схемних операцій, тобто таких, що мають переконливі ознаки відмивання коштів.

Дані за перші чотири місяці 2019 року свідчать (табл. 2.17), що серед перевірених НБУ банків найбільш суттєві недоліки мали: АТ "УНІВЕРСАЛ БАНК", АТ «МЕГАБАНК», АТ «ОТП БАНК», АТ «АЛЬПАРІ БАНК», ПАТ «МТБ БАНК», АТ «РВС БАНК».

Таблиця 2.23

Банки з виявленими недоліками функціонування систем (підрозділів)

ЗПЛД клієнтів станом на травень 2019 року

Дата	Банк	Кількість виявлених порушень	Наявність схемних операцій з ознаками легалізації	Сума штрафу, тис. грн.
1	2	3	4	5
01.2019	АТ "ПРАВЕКС БАНК"	4	Не виявлені	200,00
01.2019	АТ "ЮНЕКС БАНК"	3	Не виявлені	0,00
01.2019	АТ "УНІВЕРСАЛ БАНК"	4	Операції на підставі документів, які містять недостовірну інформацію або за відсутності будь-яких підтверджуючих документів з метою перерозподілу фінансових потоків, отриманих від контрагентів за один вид товарів (послуг) для подальшого перерахування коштів іншим контрагентам за зовсім інші товари (послуги)	14382,47
02.2019	АТ «МЕГАБАНК»	2	Операцій з видачі готівкових коштів, пов'язані з їхньою конвертацією	6200,00
02.2019	АТ "КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК "ЗЕМЕЛЬНИЙ КАПІТАЛ"	2	Не виявлені	0,00
03.2019	АТ «ОТП БАНК»	6	Операцій з видачі готівкових коштів, пов'язані з їхньою конвертацією	7142,13
04.2019	ПАТ «БАНК ВОСТОК»	2	Не виявлені	300,00
04.2019	ПАТ «МТБ БАНК»	1	Операцій з видачі готівкових коштів, пов'язані з їхньою конвертацією	4 350,00

Продовження таблиці 2.23

1	2	3	4	5
04.2019	АТ «АЛЬПАРІ БАНК»	2	Фінансові операції із перерахування безготівкових коштів до двох інших банків згідно з договорами на послуги інкасації. Ці кошти в подальшому засобами інкасації інших банків доставлялися готівкою до інших фінансових установ для розрахунків на підставі договорів поруки з фізичними особами, які здійснювали продаж сільськогосподарської продукції та/або металобрухту	2 000,00
04.2019	АТ «РВС БАНК»	1	Циклічні фінансові операції з цінними паперами, зокрема ОВДП, у результаті яких такі фізичні особи постійно отримували значний розмір інвестиційного прибутку (відповідно юридичні особи клієнтів інших банків постійно отримували інвестиційний збиток).	3 000,39
04.2019	ПАТ «РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР З ОБСЛУГОВУВАННЯ ДОГОВОРІВ НА ФІНАНСОВИХ РИНКАХ»	1	Не виявлені	200,00

У діяльності АТ "ПРАВЕКС БАНК", ПАТ «БАНК ВОСТОК», ПАТ «Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках» (табл. 2.23) упродовж першого кварталу 2019 року схемних операцій не виявлено, проте ці банки мали інші суттєві порушення, за що сплатили відповідні штрафи у розмірі 200, 300 і 300 тисяч гривень відповідно.

Таким чином загальна вибірка банків з проблемами у сфері запобігання та протидії легалізації доходів своїх клієнтів (табл. 2.24) становить 39 банків (всього перевірено 41 банк, проте ПАТ "ТАСКОМБАНК" і ПАТ «МТБ БАНК» зустрічаються у переліку двічі).

Узагальнені дані щодо кількості банків, до яких застосовано заходи впливу за недотримання вимог у сфері фінансового моніторингу

Групи банків	2017	2018	2019*
Кількість банків, до яких застосовані заходи впливу	7	23	11
Питома вага кількості банків, до яких застосовані заходи впливу, у загальній кількості діючих в Україні банків, %	8,05	29,87	14,29
Кількість банків, до яких застосовані заходи впливу у формі штрафу	2	12	9
Питома вага кількості банків, до яких застосовані заходи впливу у формі штрафу, у кількості діючих в Україні банків, %	2,30	15,58	11,69
Кількість банків, в операціях яких виявлено схеми з відмивання коштів	1	9	6
Питома вага кількості банків, в операціях яких виявлено схеми з відмивання коштів, у кількості діючих в Україні банків, %	1,15	11,69	7,79

* станом на травень 2019

Дані табл. 2.24 показують, що найбільше порушень і власне виявлені схеми з відмивання коштів мають 16 банків. Отже саме дані цих банків доцільно використати для виявлення у їх фінансовій діяльності ознак легалізації доходів.

Таким чином вибірка банків для поглибленого аналізу операцій з готівкою, як пріоритетних з точки зору мінімізації ризику легалізації доходів клієнтів, становить 16 банків або 20,78 % від загальної кількості діючих банків, що з статистичної точки зору є репрезентативною вибіркою. Національний банк України почав надавати розширені дані щодо обсягів зняття та зарахування коштів на різні рахунки банків України [99] з серпня 2017 року, отже обсяг наявних для аналізу даних станом на травень 2019 року становить 20 періодів (щомісячні дані). Детальна інформація щодо вихідних даних для аналізу містить у додатку Д.

Стандартизованою мірою ризику є коефіцієнт варіації випадкової

величини. У статистиці доведено [12; 40; 139], що ризик є низьким, якщо коефіцієнт варіації не перевищує 0,1, помірним – від 0,1 до 0,25 та високим – більше 0,25 [116, с. 305]. Окрім того, певну прогнозованість обсягів оборотів коштів, а відповідно і контрольованість цього процесу, можна визначити за відповідністю розподілу часового ряду нормальному. Вважається, що нормальний розподіл вказує на те, що випадкова величина залежить від систематичної дії певних факторів, які можна виявити і оцінити, також статистичні процедури є найбільш розробленими саме для нормального розподілу випадкової величини. Для перевірки відповідності даних за оборотами готівки та коштів на поточних рахунках клієнтів нормальному закону проаналізовано коефіцієнти ексцесу, асиметрії та значення критерію Шапіро-Уїлка, який обрано у зв'язку із тим, що обсяг вибірки для кожного показника не перевищує 20. Усі розрахунки проведено в програмному комплексі Statistica. Копії екранів, що відображають результати розрахунків у програмному комплексі Statistica, подані на рисунках догадку Е. Проте більш зручної для подальшої роботи є таблична форма подання даних (табл. Е.1 – Е.32 додатку Е).

Аналіз отриманих статистичних характеристик рядів динаміки щодо обсягів внесення та зняття готівки та безготівкових коштів з рахунків клієнтів банку дозволяє виявити підвищений ризик легалізації доходів. Детальна інформація щодо статистичних показників ПАТ "АКБ"КОНКОРД" подана в табл. 2.25.

Дані табл. 2.25 свідчать про наявність високого ризику відмивання коштів клієнтами ПАТ «АКБ «Конкорд», оскільки значення коефіцієнту коваріації за весь аналізований період за всіма показниками не був нижчим за 0,28, а за рахунками фізичних осіб у іноземній валюті варіація більше ніж 0,75. Асиметрія за всіма значеннями додатна, що свідчить розташування більшої частину даних праворуч від математичного сподівання. У статистиці вважається [12; 40], що «явища, для яких ексцес максимальний, обтяжені мінімальним ризиком».

Статистичні характеристики ряду динаміки з 01.09.2017 по 01.04.2019

оборотів готівкових коштів та коштів на рахунках на вимогу

ПАТ "АКБ"КОНКОРД"

Показник	Готівкові кошти				Кошти на вимогу суб'єктів господарювання	
	Внесення до каси		Зняття з каси		Зарахування коштів	
	НВ	ІВ	НВ	ІВ	НВ	ІВ
Середнє значення	386271	133077	382655	128806	1843766	449892
Медіана	357635	96336	356903	94313	1728895	343768
Мінімальне значення	245716,5	20529,0	255489,0	21681,3	955925,1	237911,7
Максимальне значення	743074	485005	677605	428716	2967277	1276587
Стандартне відхилення	123292,0	125477,2	110547,1	117684,9	624436,6	257171,8
Коефіцієнт варіації	0,3192	0,9429	0,2889	0,9137	0,3387	0,5716
Коефіцієнт асиметрії	2,08	1,70	1,94	1,50	0,39	1,98
Стандартна помилка асиметрії	0,51	0,51	0,51	0,51	0,51	0,51
Коефіцієнт ексцесу	4,35	2,48	3,76	1,50	-1,16	4,70
Стандартна помилка ексцесу	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99
Критерій Шапіро-Уїлка	0,74995	0,79438	0,76486	0,80685	0,93057	0,78332
Р-значення критерію Шапіро-Уїлка	0,00017	0,00071	0,00027	0,0011	0,15835	0,00049
Показник	Кошти на вимогу суб'єктів господарювання		Кошти на вимогу фізичних осіб			
	Зняття коштів		Зняття коштів		Зарахування коштів	
	НВ	ІВ	НВ	ІВ	НВ	ІВ
Середнє значення	1849656	451068	136572	55410	138458	58249
Медіана	1709254	345769	128810	43129	129269	47689
Мінімальне значення	978754,6	220542,9	68190,2	7051,1	67401,2	8037,5
Максимальне значення	2934153	1287751	242675	169643	242746	185532
Стандартне відхилення	622486,7	257164,0	47929,4	41669,2	48603,7	45571,5
Коефіцієнт варіації	0,3365	0,5701	0,3509	0,7520	0,3510	0,7824
Коефіцієнт асиметрії	0,41	2,05	0,47	1,44	0,41	1,66
Стандартна помилка асиметрії	0,51	0,51	0,51	0,51	0,51	0,51
Коефіцієнт ексцесу	-1,17	5,08	-0,25	1,97	-0,20	2,69
Стандартна помилка ексцесу	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99
Критерій Шапіро-Уїлка	0,92551	0,78482	0,96059	0,86482	0,96072	0,8294
Р-значення критерію Шапіро-Уїлка	0,12654	0,00052	0,55573	0,00954	0,55831	0,00245

Для ПАТ «АКБ «Конкорд» (табл. 2.25) це означає, що найменший

ризик відмивання коштів мають операції, пов'язані зі зняттям (або списанням) та зарахуванням коштів в іноземній валюті на рахунки суб'єктів господарювання. Для порівняння розрахункових значень (табл. 2.25) критерія Шапіро-Улка з табличними проведено відповідні розрахунки, результати яких наведені в табл. 2.26

Таблиця 2.26

Значення критерію Шапіро-Уїлка для 20 спостережень

Показник	Рівень значимості		
	0,01	0,05	0,1
Критерій Шапіро-Улка для 20 спостережень	0,2167	0,4230	0,5422

Якщо розрахункове значення критерію більше за табличне (табл. 2.26), то вважається, що аналізована величина розподілена нормально. Отже, за критерієм Шапіро-Уїлка значення показників обігу готівки та безготівкових коштів клієнтів ПАТ «АКБ «Конкорд» розподілені нормально, що дозволяє застосувати для даних банку параметричні методи аналізу. Для перевірки тісноти зв'язку між зарахуванням коштів на рахунки та зняттям використано коефіцієнт парної кореляції між обсягами зарахування коштів на відповідних рахунки і обсягами зняття коштів з рахунків клієнтів ПАТ «АКБ «Конкорд», результати розрахунків, проведених автором, подано в табл. 2.27.

Таблиця 2.27

Коефіцієнти парної кореляції між показниками руху готівкових і безготівкових коштів клієнтів ПАТ «АКБ «Конкорд»

Показник	Внесення готівки до каси	Зняття готівки з каси	Внесення коштів на рахунки на вимогу сгд	Зняття коштів з рахунків на вимогу сгд	Внесення коштів на рахунки на вимогу фізичних осіб	Зняття коштів з рахунків на вимогу фізичних осіб
1	2	3	4	5	6	7
Внесення готівки до каси	1,0000	0,9940	0,5756	0,5769	0,7983	0,8368
Зняття готівки з каси	0,9940	1,0000	0,5910	0,5944	0,7887	0,8278

1	2	3	4	5	6	7
Внесення коштів на рахунки на вимогу сгд	0,5756	0,5910	1,0000	0,9980	0,4793	0,4881
Зняття коштів з рахунків на вимогу сгд	0,5769	0,5944	0,9980	1,0000	0,4823	0,4922
Внесення коштів на рахунки на вимогу фізичних осіб	0,7983	0,7887	0,4793	0,4823	1,0000	0,9900
Зняття коштів з рахунків на вимогу фізичних осіб	0,8368	0,8278	0,4881	0,4922	0,9900	1,0000

Дані табл. 2.27 показують, що зарахування і зняття коштів тісно пов'язані між собою, оскільки парні коефіцієнти кореляції між показниками однієї групи становлять 0,99 і більше. Також дані табл. 2.27 дають змогу побачити, що рух готівкових коштів у ПАТ «АКБ «Конкорд» тісно пов'язаний з рахунками фізичних осіб значно щільніше, ніж з рухом коштів підприємств і організацій.

Проведені автором розрахунки статистичних характеристик рядів динаміки оборотів готівкових коштів та коштів на рахунках клієнтів банків – суб'єктів господарювання і фізичних осіб – показали, що банки, у діяльності яких виявлено схемні операції, мають переважно високі значення коефіцієнту варіації (в середньому 25 %). Для підтвердження гіпотези про те, що банки з більшим ризиком легалізації коштів мають більш високі значення коефіцієнта варіації даних, розраховано статистичні характеристики рядів динаміки руху коштів на рахунках банків, які у своїй діяльності мають недоліки щодо ЗПЛД клієнтів банку, але не помічені у здійсненні схемних операцій. Вихідні дані для розрахунків містяться у табл. Д.18-Д.25 – додатку Д.

Другу групу банків – банки, до яких НБУ застосовував заходи впливу за недотримання вимог у сфері фінансового моніторингу, окрім тих, в діяльності яких виявлені схемні операції – відкриває АТ «АСВІО БАНК» (табл. 2.28).

Таблиця 2.28

Статистичні характеристики ряду динаміки з 01.09.2017 по 01.04.2019
оборотів готівкових коштів та коштів на рахунках на вимогу
АТ "АСВІО БАНК"

Показник	Готівкові кошти				Кошти на вимогу суб'єктів господарювання	
	Внесення до каси		Зняття з каси		Зарахування коштів	
	НВ	ІВ	НВ	ІВ	НВ	ІВ
1	2	3	4	5	6	7
Середнє значення	232140,45	17681,96	231539,90	17306,83	1558490,31	101542,07
Медіана	223377,82	16394,74	226386,22	14409,18	1550831,67	92828,88
Мінімальне значення	132207,42	4411,97	131745,85	6619,59	1104658,53	67382,77
Максимальне значення	307204,14	46196,55	304301,92	38761,60	1938814,81	202916,94
Стандартне відхилення	41497,45	10214,76	41455,32	9691,99	222117,19	32045,35
Коефіцієнт варіації	0,1788	0,5777	0,1790	0,5600	0,1425	0,3156
Коефіцієнт асиметрії	-0,1821	1,3010	-0,2036	0,8837	-0,1009	2,1317
Стандартна помилка асиметрії	0,5121	0,5121	0,5121	0,5121	0,5121	0,5121
Коефіцієнт ексцесу	0,5067	2,1187	0,6235	-0,3497	-0,2279	5,1622
Стандартна помилка ексцесу	0,9924	0,9924	0,9924	0,9924	0,9924	0,9924
Критерій Шапіро-Уїлка	0,9507	0,9006	0,9702	0,8875	0,9812	0,7692
P-значення критерію Шапіро-Уїлка	0,3780	0,0424	0,7580	0,0242	0,9481	0,0003
Показник	Кошти на вимогу суб'єктів господарювання		Кошти на вимогу фізичних осіб			
	Зняття коштів		Зняття коштів		Зарахування коштів	
	НВ	ІВ	НВ	ІВ	НВ	ІВ
Середнє значення	1559145,58	102204,58	212894,56	12114,80	209448,65	12453,98
Медіана	1527437,72	93191,15	169512,92	9052,87	168520,84	10400,32
Мінімальне значення	1082025,79	66650,62	119268,16	3515,87	109443,71	3661,16
Максимальне значення	1906785,16	206787,91	502074,21	29864,90	544904,63	29204,32
Стандартне відхилення	210277,53	33334,49	107106,70	8225,95	108694,06	7855,12
Коефіцієнт варіації	0,1349	0,3262	0,5031	0,6790	0,5190	0,6307
Коефіцієнт асиметрії	-0,1625	2,0775	1,4937	1,0719	1,7346	1,0929
Стандартна помилка асиметрії	0,5121	0,5121	0,5121	0,5121	0,5121	0,5121

1	2	3	4	5	6	7
Коефіцієнт ексцесу	0,0754	4,9145	1,6275	0,0203	3,5824	0,1870
Стандартна помилка ексцесу	0,9924	0,9924	0,9924	0,9924	0,9924	0,9924
Критерій Шапіро-Уїлка	0,9711	0,7766	0,8104	0,8567	0,8165	0,8637
P-значення критерію Шапіро-Уїлка	0,7782	0,0004	0,0012	0,0069	0,0015	0,0091

Дані табл. 2.28 засвідчують, що за всіма аналізованими рахунками ПАТ "АСВІО БАНК" має або високий, або помірний рівень ризику впливу несистемних факторів, у тому числі й легалізації коштів. Найвищі значення коефіцієнтів варіації мають зняття коштів з каси у іноземній валюті та зняття коштів з рахунків на вимогу фізичних осіб. Правобічну асиметрію розподілу даних мають всі зарахування і зняття коштів у іноземній валюті, отже найбільш ймовірними будуть відхилення подальших надходжень у бік збільшення від математичного сподівання. Цікаво, що асиметрія даних щодо внесення і зняття готівкових коштів і рахунків на вимогу суб'єктів господарювання має від'ємне значення. Це свідчить про більш ймовірне зменшення надходження коштів за цими рахунками. Критерій Шапіро-Уїлка засвідчує, що дані за рахунками ПАТ "АСВІО БАНК" розподілені за нормальним законом. Про це також свідчать й значення коефіцієнту ексцесу, які за умови нормально розподілу або близькому до нього мають значення в межах ід 2 до 4. Хоча коефіцієнти асиметрії даних щодо всіх рахунків в іноземній валюті мають значення вищі за 0,5, що свідчить про значну асиметрію, якою неможна нехтувати у подальших розрахунках. Парні коефіцієнти кореляції зняття та зарахування коштів на рахунки показують (табл. 2.29), що внесення та зняття готівки не пов'язано зі внесення та зняттям коштів фізичними особами або суб'єктами господарювання.

Дані табл. 2.29 показують, що коефіцієнт парної кореляції між обсягами зарахування та зняття коштів фізичними особами з рахунків на вимогу має низьке значення 0,1256, що свідчить про дуже низький зв'язку між ними.

**Парні коефіцієнти кореляції між показниками руху готівкових і
безготівкових коштів клієнтів ПАТ "АСВІО БАНК"**

Показник	Внесення готівки до каси	Зняття готівки з каси	Внесення коштів на рахунки на вимогу сгд	Зняття коштів з рахунків на вимогу сгд	Внесення коштів на рахунки на вимогу фізичних осіб	Зняття коштів з рахунків на вимогу фізичних осіб
Внесення готівки до каси	1,0000	0,9916	0,3451	0,3357	0,2186	0,2004
Зняття готівки з каси	0,9916	1,0000	0,3961	0,3885	0,2215	0,2120
Внесення коштів на рахунки на вимогу сгд	0,3451	0,3961	1,0000	0,9908	0,3263	-0,1332
Зняття коштів з рахунків на вимогу сгд	0,3357	0,3885	0,9908	1,0000	0,3116	-0,1354
Внесення коштів на рахунки на вимогу фізичних осіб	0,2186	0,2215	0,3263	0,3116	1,0000	0,1256
Зняття коштів з рахунків на вимогу фізичних осіб	0,2004	0,2120	-0,1332	-0,1354	0,1256	1,0000

Якщо порівнювати результати розрахунків АТ «АКБ «КОНКОРД» (табл. 2.25) як представника групи банків, у діяльності яких виявлені схемні операції, і АТ «АСВІО БАНК» (табл. 2.28), як представника групи банків з недоліками у системі ЗПЛД без схемних операцій, то стає зрозумілим, що ризик відмивання коштів за показником варіації даних значно вищий у першої групи банків. Для того, щоб висновки були обґрунтованими проведені аналогічні розрахунки статистичних характеристик рядів динаміки для всіх аналізованих банків – 32 банки за 20 періодів, з серпня 2017 по квітень 2019 року (додаток Е), а узагальнені дані подано в табл. 2.30.

Таблиця 2.30

**Узагальнені результати розрахунку коефіцієнта варіації руху грошових коштів через касу та рахунки
на вимогу клієнтів банків за період з 01.09.2017 по 01.04.2019**

Категорія банків	Банк	Коефіцієнт варіації, %												Відповідність розподілу даних нормальному закону за критерієм Шапіро-Уїлка
		Готівкові кошти				Кошти на вимогу суб'єктів господарювання				Кошти на вимогу фізичних осіб				
		Внесення до каси		Зняття з каси		Зарахування коштів		Зняття коштів		Зарахування коштів		Зняття коштів		
		НВ	ІВ	НВ	ІВ	НВ	ІВ	НВ	ІВ	НВ	ІВ	НВ	ІВ	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Банки, в діяльності яких НБУ виявив схемні операції з ознаками легалізації доходів	Альпарі банк	341,66	104,21	342,42	117,45	61,74	126,85	61,30	128,77	198,75	306,64	197,18	211,49	Частково
	Банк ІТЗ	33,76	27,28	33,84	25,55	26,24	47,10	26,30	47,27	17,41	29,73	17,80	30,42	Відповідає
	Банк Січ	22,54	41,52	22,22	41,67	27,21	96,13	27,04	97,17	26,63	59,21	26,15	76,09	Відповідає
	Глобус	15,18	31,56	15,22	31,39	13,60	16,26	14,40	15,99	27,99	55,92	28,37	52,45	Відповідає
	Конкорд	31,92	94,29	28,89	91,37	33,87	57,16	33,65	57,01	35,09	75,20	35,10	78,24	Відповідає
	Мегабанк	17,04	13,26	17,02	12,27	24,09	23,38	23,77	22,72	14,91	22,93	15,98	19,23	Відповідає
	Місто банк	89,22	60,44	88,99	64,67	55,76	87,66	56,64	85,95	83,35	119,99	84,51	124,53	Відповідає
	МТБ Банк	7,45	19,99	7,85	20,03	20,18	21,66	20,25	21,52	19,26	25,79	19,16	23,01	Відповідає
	ОТП банк	10,33	18,53	10,67	17,47	11,06	14,29	11,35	13,67	20,90	23,57	21,13	21,44	Відповідає
	Південний	11,47	9,82	11,36	9,68	14,00	16,44	14,27	16,98	23,46	28,56	22,54	25,50	Відповідає
	РВС банк	53,28	65,75	52,41	65,91	53,77	70,42	52,90	70,80	96,12	95,54	95,77	100,28	Відповідає
	Сбербанк	7,78	21,84	7,79	19,89	12,85	21,55	12,96	20,48	16,98	32,98	17,58	30,72	Відповідає
	Таскомбанк	16,29	41,53	16,50	41,76	11,03	25,29	11,13	25,57	26,02	41,68	27,89	39,52	Відповідає
	Український капітал	17,85	17,26	17,75	17,70	41,74	42,72	41,64	41,88	31,02	64,58	30,11	70,99	Відповідає
	Укрсоцбанк	15,95	32,58	15,83	32,50	50,66	56,41	51,15	57,70	61,87	58,60	63,92	65,16	Відповідає
Універсал банк	21,85	29,24	22,01	30,03	18,30	20,04	18,99	19,26	75,45	40,09	76,29	46,22	Відповідає	
Середні значення по групі (без врахування даних Альпарі банк)		24,79	34,99	24,56	34,79	27,62	41,10	27,76	40,93	38,43	51,62	38,82	53,59	

Продовження таблиці 2.30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Банки, до яких НБУ застосовував заходи впливу за недотримання вимог у сфері фінансового моніторингу, окрім тих, в діяльності яких виявлені схемні операції	Асвіо Банк	17,88	57,77	17,90	56,00	14,25	31,56	13,49	32,62	50,31	67,90	51,90	63,07	Відповідає
	Банк 3/4	41,23	59,56	41,23	59,65	19,22	57,29	19,25	57,73	64,49	110,52	65,65	103,25	Відповідає
	Ощадбанк	10,01	9,55	9,97	9,16	13,95	13,59	14,01	11,31	18,45	32,13	18,62	32,93	Відповідає
	Кредобанк	7,18	16,82	7,40	16,84	9,69	11,57	10,08	11,51	23,04	34,15	22,30	32,45	Відповідає
	Промінвестбанк	10,75	23,26	10,65	22,92	28,37	34,24	27,07	37,89	27,22	35,31	28,12	35,93	Відповідає
	СЕБ КБ	102,02	204,91	165,86	163,28	22,14	19,40	24,62	19,44	27,65	0,00	32,18	0,00	Частково
	Укрбудінвестбанк	32,33	52,08	32,38	53,51	23,47	47,28	25,23	43,94	35,08	103,83	35,21	112,92	Відповідає
	УкрСиббанк	7,02	12,32	7,01	12,50	9,22	10,48	9,55	11,08	20,08	23,61	20,01	23,55	Відповідає
	Середні значення показників по групі банків (без врахування даних СЕБ КБ)	18,06	33,05	18,08	32,94	16,88	29,43	16,95	29,44	34,10	58,21	34,54	57,73	
Банки, до яких НБУ не застосовував заходи впливу за недотримання вимог у сфері фінансового моніторингу	Банк Альянс	26,76	82,89	26,88	83,14	74,51	56,73	75,45	54,83	74,89	62,15	74,33	63,47	Відповідає
	Грант	18,68	65,86	19,14	69,32	12,07	13,38	12,38	13,05	26,96	128,47	25,83	114,77	Відповідає
	Креді Агріколь банк	8,30	18,74	8,67	17,79	14,81	23,08	14,80	22,80	19,95	30,15	19,72	23,05	Відповідає
	Полікомбанк	13,38	21,08	13,77	20,93	15,37	39,97	15,46	40,81	27,18	62,92	30,02	55,83	Відповідає
	Правекс банк	10,46	18,29	10,20	20,24	11,88	26,25	12,90	26,95	13,46	26,84	14,12	28,64	Відповідає
	Райффайзен банк Аваль	7,18	22,31	6,91	20,53	9,01	16,00	9,25	16,47	16,78	23,62	16,55	27,22	Відповідає
	Укргазбанк	21,84	20,24	22,00	19,76	26,42	18,78	26,63	15,69	19,25	20,51	20,84	20,95	Відповідає
	Укрексімбанк	6,37	17,96	6,23	15,87	12,63	15,23	12,93	13,22	15,28	29,67	15,58	27,33	Відповідає
	Середні значення по групі банків	14,12	33,42	14,23	33,45	22,09	26,18	22,48	25,48	26,72	48,04	27,12	45,16	

Таблиця 2.30 містить узагальнені результати аналізу статистичних характеристик даних щодо руху грошових коштів через касу та рахунки на вимогу клієнтів банків. Дані табл. 2.30 показують, що середні значення коефіцієнта варіації значно вищі серед банків, в діяльності яких виявлено схемні операції. Так, за рухом готівки у національній валюті коефіцієнт варіації в середньому становить 24,68 %, за рухом коштів суб'єктів господарювання – 27, 69 %, а за рухом коштів на рахунках на вимогу фізичних осіб у національній валюті – 38,63 %. Щодо руху коштів у іноземній валюті, то значення коефіцієнта варіації дещо вищі – 33,00 % для операцій з готівкою, 22,44 % для операцій суб'єктів господарювання, 57,97 % для операцій за рахунками фізичних осіб. Отже, за групою банків з виявленими схемними операції коефіцієнт варіації свідчить про наявність високо ризику впливу несистемних факторів, в тому числі й легалізації коштів з використанням операцій цих банків.

Група банків з виявленими НБУ недоліками у системи фінансового моніторингу має значення коефіцієнта варіації, що засвідчує середній ризик легалізації коштів: у більшості випадків в межах від 16,00 % до 35,00 % за рухом коштів у гривні, і в межах 29–58 % за рухом коштів у іноземній валюті.

Третя група банків містить банки, які не мали зауважень НБУ щодо функціонування їхніх систем запобігання та протидії легалізації коштів. Розраховані значення коефіцієнтів варіації руху коштів на рахунках цих банків це в більшості випадків підтверджують, а середні значення за даними цієї групи найнижчі: 14,18 % за рухом готівкових коштів у національній валюті і 33,43 % – у іноземній; коефіцієнт варіації 22,29 % за рухом коштів на рахунках суб'єктів господарювання у національній валюті, і 25,83 % – у іноземній; коефіцієнт варіації 26,92 % за рухом коштів на рахунках фізичних осіб у національній валюті, і 46,60 % – у іноземній.

Проведений аналіз показав, що коефіцієнт варіації руху коштів на рахунках клієнтів банків і готівкових коштів можна використовувати як індикатор ризику легалізації коштів.

Висновки до розділу 2

1. Сукупність макроекономічних факторів запобігання та протидії легалізації доходів чинить вплив на всіх суб'єктів фінансового моніторингу і налічує три основні підгрупи: економічні, політичні, нормативно-правові. Підгрупа економічних факторів містить рівень доходів населення країни, наявність і обсяги неофіційних доходів або рівень тіньової економіки країни, результати роботи системи запобігання та протидії легалізації доходів. Виміряти та проаналізувати зазначені фактори можна за допомогою таких показників: середня офіційна заробітна плата, ВВП на душу населення, середня заробітна плата «у конвертах», рівень тіньової економіки (відсоток від ВВП), обсяги тіньової економіки у грошовому виразі; кількість повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу. Проведений аналіз показників, що відображають економічні фактори легалізації доходів, за період 2011-2018 років виявив спадну тенденцію обсягів реального ВВП на душу населення та стабільно високий рівень тіньової економіки (32-40 %), що сприяє посиленню процесів легалізації. Це підтверджує коефіцієнт парної кореляції між обсягами тіньової економіки та кількістю повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу, який становить 0,86.

Підгрупа політичних факторів містить якість державного управління, у тому числі наявність та обсяги корупції. Фактор якості державного управління є дестимулятором процесів легалізації злочинних доходів, оскільки чим вище якість державного управління, тим меншими є зловживання владою, а отже й меншим є рівень корупції та доходів від корупційної діяльності. Проаналізувати політичні фактори дозволяють визнані на міжнародному рівні індекси, зокрема: Індекс якості державного управління, Індекс сприйняття корупції, Індекс нестабільності країни. Аналіз

значень Індексу сприйняття корупції за методологією Трансперенсі Інтернешнл упродовж 2012-2018 років виявив слабку позитивну тенденцію України до зниження рівня корупції. У той же час Індекс нестабільності країни, який є більш комплексним, оскільки містить 12 складових, показав, що за період з 2012 р. до 2017 р. нестабільність України зросла, що є в тому числі наслідком початку військових дій на Сході країни.

Нормативно-правові фактори легалізації доходів уособлюють ліберальне державне регулювання, недосконалість системи фінансового моніторингу, згода (або відмова) країни ратифікувати та виконувати стандарти і рекомендації міжнародних організацій щодо протидії відмиванню грошей. Так, за Індексом верховенства права Україна посідає 77 місце серед 113 країн світу, за Індексом протидії відмиванню грошей – 52 місце серед 146 країн, що говорить про наявність в Україні сприятливих з нормативно-правової точки зору умов для легалізації доходів.

2. Поруч з макроекономічними факторами легалізації доходів діють фактори клієнтські та операційні. Клієнтські фактори характеризуються якісними показниками клієнтів суб'єктів первинного фінансового моніторингу, такими як: вид діяльності юридичної особи, склад та резидентність бенефіціарних власників, сфера основної зайнятості фізичної особи (наприклад, політичні та інші публічні діячі), мета відкриття рахунків. Дію операційних факторів можна простежити за показниками обсягів готівки в країні, за обсягами готівкових операцій суб'єктів первинного фінансового моніторингу. У роботі виявлено, що в Україні, починаючи з 2006 року зростає частка готівкових коштів у грошовій масі з 84,49 % у 2006 р. до 91,81 % у 2018 р., проте частка готівкових операцій банків в загальному обсязі зменшується – з 30,01 % до 28,46 %, як і частка готівки у ВВП – з 15,09 % до 11,24 %.

3. Проведений аналіз внутрішньобанківських факторів запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку – компетентності та навчання персоналу, управління інформаційними системами банку, внутрішніх

контролю і аудиту, комплаєнсу, збереження документів та інформації, корпоративного управління банків – дозволив виявити слабкі місця систем ЗПЛД окремих банків України. Оскільки інформація банку з питань фінансового моніторингу є інформацією з обмеженим доступом під час дослідження проведене анонімне опитування за сформованими анкетами у розрізі перелічених факторів. У опитуванні взяли участь 7 банків. За результатами обробки анкет виявлено, що фактором, який потребує першочергового втручання і покращення є: для Банку 1 і Банку 7 – внутрішній контроль і аудит, для Банку 2 – компетентність і навчання персоналу, для Банку 3 – корпоративне управління та роль органів управління, для Банку 4, Банку 5 і Банку 6 слабким місцем є комплаєнс.

4. Важливу групу факторів легалізації доходів та процесів запобігання і протидії їй становлять операції клієнтів банків з готівкою та безготівковими коштами. Проаналізовані у роботі обороти 32 банків за рахунками з готівкою та за рахунками на вимогу фізичних осіб та суб'єктів господарювання довели, що коефіцієнт варіації зазначених показників можна використовувати для виявлення підвищеного ризику легалізації доходів клієнтів. Банки розділені на три групи в порядку зменшення ризику використання їхніх послуг для легалізації доходів: перша група – банки, в діяльності яких НБУ виявив схемні операції з ознаками легалізації (16 банків), друга група – банки, до яких НБУ застосовував заходи впливу за недотримання вимог у сфері фінансового моніторингу, окрім тих, в діяльності яких виявлені схемні операції (8 банків), третя група – це банки, до яких НБУ не застосовував заходи впливу за недотримання вимог у сфері фінансового моніторингу, тобто банки з найменшим ризиком легалізації (8 банків). У роботі доведено, що перша група банків з найвищим (фактично виявленим) ризиком легалізації має найвищі значення коефіцієнтів варіації – до 120 %; друга група банків з середнім ризиком використання їхніх послуг для відмивання коштів має значно нижчі значення коефіцієнтів варіації –

в середньому 18 – 58 %; група банків без зауважень від НБУ має найнижчі значення коефіцієнтів варіації оборотів готівкових і безготівкових коштів клієнтів – в середньому від 14 до 48 %.

Результати досліджень, викладені у другому розділі дисертації і новизна, яку вони містять, опубліковані у таких роботах [17; 18; 21; 24].

Список використаних джерел [4; 11; 12; 27; 35; 40; 47; 49; 53; 54; 56; 61; 63; 87; 88; 98; 99; 102; 103; 105; 116; 123; 125; 132; 137; 139 140; 142; 144; 156; 149; 166; 167; 169; 170; 171; 175; 176; 177; 178; 183; 185; 188; 189; 190; 194; 195; 200; 205; 186; 195; 209; 213; 216; 217; 218; 219; 220].

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ КЛІЄНТІВ БАНКУ

3.1. Методичне забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів

Проведений у другому розділі роботи аналіз факторів та неявних ознак легалізації доходів клієнтів банку виявив вузькі місця систем ЗПЛД клієнтів банку серед внутрішніх факторів, проте не дає змогу визначити, виміряти та оцінити ризик використання операцій банку для легалізації доходів. Певним виміром ризику автором визначено (підрозділ 2.3 дисертації) коефіцієнт варіації руху коштів через касу, коштів на рахунках на вимогу суб'єктів господарювання і фізичних осіб. Проте він має певні обмеження з точки зору практичного застосування, оскільки, по-перше, потребує значного масиву інформації, по-друге, результати суттєво залежать від обсягів руху коштів за минулі періоди, по-третє, не повною мірою враховує природній приріст обсягів операцій банку. Це зумовлює необхідність формування методичного забезпечення оцінювання ризику використання операцій банку для легалізації доходів, яке б нівелювало зазначені недоліки і відповідало критеріям точності, простоти, доступності, дозволяло врахувати розширене коло ознак (не тільки варіативність) та давало змогу здійснити оцінювання у поточному періоді без обов'язкового накопичення інформації за попередні.

Оскільки ризик є ймовірнісною величиною і вимірюється або у частці одиниці, або у відсотках, зручним методом для розрахунку інтегрального показника рівня ризику використання операцій банку для легалізації доходів є метод побудови таксономічного показника рівня розвитку [110], у його модифікації, запропонованій Малярець Л. М. [114]. Першим кроком у реалізації цього методу є обґрунтування часткових показників, на основі яких буде сформовано інтегральний показник використання послуг банку для

легалізації доходів його клієнтами. Якщо у діяльності банку виявлено ознаки схемних операцій з відмивання коштів, то ризик має наближатися до 1 або 100 %. Отже, першою частковою ознакою, яку слід врахувати при визначенні рівня ризику використання операцій банку для легалізації доходів є наявність виявлених схемних операцій з відмивання коштів. Ознака має бінарний характер, тобто відповідь може бути або «так», схемні операції виявлені, тоді кількісний вираз ознаки становить 1, або «ні», схемні операції у діяльності банку не виявлені, тоді кількісний вираз ознаки 0.

Наступною ознакою високого ризику використання операцій банку для легалізації доходів є наявність у банку виявлених порушень діючого законодавства і, відповідно, кількість виявлених порушень. Ця інформація є доступною на сайті НБУ [60]. Суттєвість виявлених порушень можна визначити за обсягом штрафів, які НБУ застосував до порушника, отже обсяг застосованих штрафів буде наступною ознакою ризику легалізації.

У підрозділі 2.3 дисертації доведено, що волатильність обсягів руху коштів на рахунках клієнтів банків, визначена коефіцієнтом варіації, є відображення ризику впливу несистемних факторів, а отже може бути використана як ознака легалізації коштів. Волатильність обсягів руху готівки, безготівкових коштів на рахунках клієнтів відстежено за темпами приросту. Ідея полягає в тому, що коефіцієнт варіації можна поррахувати за 10 і більше періодів, а темпи приросту – за даними поточного і минулого періоду, що значно спрощує процедуру виявлення суттєвих коливань у обсягах руху коштів через рахунки банку. Отже, наступними ознаками ризику використання операцій банку для легалізації доходів стануть показники темпів приросту обсягу руху готівкових коштів; темпів приросту обсягу руху коштів на рахунках на вимогу суб'єктів господарювання; темп приросту обсягу руху на рахунках на вимогу фізичних осіб.

Вимірювання ризику доцільно здійснювати узагальнено, тобто за Інтегральним показником рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів. Для цього автором розроблено відповідне методичне забезпечення, узагальнений зміст якого подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Зміст методичного забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів

Завдання	Вихідна інформація	Метод розв'язання завдання	Результат
1	2	3	4
Етап 1. Формування сукупності часткових ознак ризику використання послуг банку для легалізації доходів			
Обґрунтувати перелік часткових ознак ризику використання послуг банку для легалізації доходів його клієнтами	Звіт НБУ щодо заходів впливу до порушників законодавства у сфері фінансового моніторингу. Оборотно-сальдовий баланс банку	Економічний аналіз Статистичний аналіз	Часткові ознаки наявності ризику використання послуг банку для легалізації доходів: наявність у банку схемних операцій з легалізації доходів кількість порушень у сфері фінансового моніторингу; обсяг застосованих штрафів за порушення у сфері фінансового моніторингу; темپ приросту обсягу руху готівкових коштів банку; темп приросту обсягу руху коштів на рахунках на вимогу суб'єктів господарювання; темп приросту обсягу руху на рахунках на вимогу фізичних осіб
Етап 2. Встановлення якості впливу (позитивна або негативна) часткової ознаки ризику легалізації доходів на загальний рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів			
Класифікувати часткові ознаки ризику використання послуг банку для легалізації доходів на стимулятори і дестимулятори	Перелік часткових ознак ризику використання послуг банку для легалізації доходів його клієнтами	Аналіз економічного змісту часткових ознак ризику	Усі часткові ознаки ризику легалізації доходів є стимуляторами: чим більше значення часткової ознаки, тим вище ризик використання послуг банку для легалізації доходів
Етап 3. Формування ознакового простору оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів			
Сформувати ознаковий простір оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів	Оборотно-сальдовий баланс банку	Узагальнення даних Стандартизація даних	Ознаковий простір оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів (матриця значень часткових ознак 6 на 608)

Продовження таблиці 3.1

1	2	3	4
Етап 4. Визначення банку з еталонним рівнем ризику використання послуг для легалізації доходів			
Визначити оптимальні значення часткових ознак ризику використання послуг банку для легалізації доходів	Ознаковий простір оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів	Метод мінімальних величин	Оптимальні значення часткових ознак ризику використання послуг банку для легалізації доходів
Етап 5. Розрахунок інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів			
Обчислити значення інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів	Ознаковий простір оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів Оптимальні значення часткових ознак ризику використання послуг банку для легалізації доходів	Метод побудови модифікованого таксономічного показника рівня розвитку	Значення Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів
Етап 6. Розроблення шкали якісної інтерпретації значень Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів			
Обґрунтувати границі 5 інтервалів рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів	Щомісячні значення Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів за даними 32 банків за період з 01.10.2017 по 01.04.2019	Метод $\pm 3\sigma$ з використанням коригуючих коефіцієнтів асиметрії розподілу	Шкала інтервалів значень Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів
Етап 7. Якісна інтерпретація значень Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів			
Встановити, який рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів має аналізований банк	Щомісячні значення Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів для 32 банків за період з 01.10.2017 по 01.04.2019 Шкала інтервалів значень Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів	Метод порівняння значення показника зі значеннями границь інтервалів	Щомісячна ідентифікація рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів у межах мінімального або низького, або середнього, або високого, або критично високого рівня ризику Визначення банків з мінімальним, низьким, середнім, високим і критично високим рівнем ризику використання послуг банку для легалізації доходів

Другим етапом (табл. 3.1) реалізації методичного забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів, після обґрунтування часткових ознак вимірюваного явища – ризику використання операцій банку для легалізації доходів – є класифікація цих ознак на стимулятори (збільшення ознаки позитивно впливає на оцінюване явище) і дестимулятори (збільшення ознаки негативно впливає на оцінюване явище). Усі обрані часткові ознаки ризику легалізації доходів є стимуляторами (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Часткові ознаки наявності ризику використання послуг банку для легалізації доходів та їх розподіл на стимулятори і дестимулятори

Ознака	Позначення ознаки	Характеристика ознаки з точки зору вплив на ризик	Еталон низького ризiku легалізації доходів
Наявність у банку виявлених схемних операцій з ознаками легалізації доходів	X ₁	Стимулятор	0
Кількість порушень у сфері фінансового моніторингу, виявлених НБУ	X ₂	Стимулятор	0
Обсяг застосованих штрафів за порушення у сфері фінансового моніторингу, тис. грн.	X ₃	Стимулятор	0
Темп приросту обсягу руху готівкових коштів банку, %	X ₄	Стимулятор	Розрахункове значення
Темп приросту обсягу руху коштів на рахунках на вимогу суб'єктів господарювання, %	X ₅	Стимулятор	Розрахункове значення
Темп приросту обсягу руху на ра- хунках на вимогу фізичних осіб, %	X ₆	Стимулятор	Розрахункове значення

Дані табл. 3.2 показують, що часткові ознаки наявності ризику використання послуг банку для легалізації доходів є стимуляторами загального рівня ризику, тому що мають прямопропорційний зв'язок із ним, тобто чим вище значення часткової ознаки, тим вище рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів.

Третім етапом реалізації методичного забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів (рис. 3.1) є формування ознакового простору оцінювання ризику. Для його формування використано дані Оборотно-сальдового балансу аналізованих банків, дані щодо якого містяться на офіційному сайті НБУ [99]. Використовуючи дані з Оборотно-сальдових балансів банків, автором сформовано матрицю вихідних даних (табл. Ж.1, додаток Ж), тобто ознаковий простір оцінювання ризику використання послуг банку – узагальнені дані щодо діяльності 34 банків за 20 періодів – щомісячні дані, починаючи з 01.09.2017. У розділі 2.3 дисертації встановлено, що дані СЕБ КБ і Альпарі банк не відповідають закону нормального розподілу, отже їх доцільно виключити з аналізованої сукупності (табл. Ж.1, додаток Ж). Відповідно темпи приросту разрахового за 19 періодів (без врахування початкового). Отже, кількість спостережень – 608.

Четвертим етапом у реалізації методичного забезпечення (табл. 3.1) оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів є визначення банку з еталонним рівнем ризику використання послуг для легалізації доходів з попередньою стандартизацією даних. Стандартизація даних є необхідною, оскільки часткові ознаки ризику вимірюються у різних одиницях виміру (відсотки, гривні, одиниці). Стандартизацію проведено за формулою 3.1, результати подано в табл. Ж.2 додатку Ж дисертації.

$$z_{ir} = \frac{x_{ik} - \overline{x_k}}{S_k}, \quad (3.1)$$

де x_{ik} – значення ознаки k для одиниці i ;

$\overline{x_k}$ – середнє арифметичне значення ознаки k ;

S_k – стандартне відхилення ознаки k ;

z_{ik} – стандартизоване значення ознаки k для одиниці i .

Еталонним значенням кожного з часткових показників є мінімальне значення, тому що чим нижчі значення часткових ознак, тим меншим є рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів. Результати визначення еталонних значень часткових ознак ризику використання послуг банку для легалізації доходів клієнтів банку відображені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Еталонні значення стандартизованих значень часткових показників, що характеризують ризик використання послуг банку для легалізації доходів

Показник	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
Еталонне значення	-0,6116	-0,7051	-0,0749	0,0942	-0,1255	-0,1773

Дані табл. 3.3 показують, що еталонні значення стандартизованих часткових показників ризику відрізняються від первинних. Так, наявність у банку схемних операцій з легалізації доходів за фактичним значенням має еталон 0, а за стандартизованим – 0,6116.

Етап 5 методичного забезпечення (табл. 3.1) полягає у розрахунку інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів, що реалізується на основі використання поетапної процедури побудови модифікованого таксономічного показника рівня розвитку. Результати розрахованих значень інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів подано в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Значення Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів

Дата	Значення Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів за банками							
	Укресім-банк	Пром-інвест-банк	Укрсоц-банк	Ощад-банк	Банк Альянс	Поліком-банк	Таском-банк	Кредобанк
1	2	3	4	5	6	7	8	9
01.10.2017	0,0330	0,3045	0,4870	0,0629	0,5741	0,0929	0,4374	0,0474
01.11.2017	0,0736	0,2031	0,4751	0,0763	0,4748	0,1525	0,4375	0,0329

Продовження таблиці 3.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
01.12.2017	0,0374	0,1250	0,4786	0,2385	0,3228	0,1318	0,4438	0,0237
01.01.2018	0,0960	0,1366	0,4723	0,1064	0,4621	0,0840	0,4250	0,0700
01.02.2018	0,2017	0,2632	0,5030	0,1578	0,2179	0,1022	0,4206	0,1379
01.03.2018	0,0641	0,1513	0,4799	0,0573	0,2653	0,1275	0,1325	0,0492
01.04.2018	0,0290	0,2067	0,4730	0,0917	0,3521	0,1112	0,1126	0,0199
01.05.2018	0,0228	0,0651	0,4771	0,0991	0,3293	0,1544	0,1324	0,0913
01.06.2018	0,0596	0,1212	0,4888	0,0373	0,2438	0,0912	0,1323	0,0923
01.07.2018	0,1464	0,1731	0,5045	0,0910	0,1209	0,1119	0,1579	0,0943
01.08.2018	0,0781	0,1450	0,5152	0,0473	0,2935	0,1123	0,0646	0,1222
01.09.2018	0,0331	0,0495	0,4733	0,0449	0,3795	0,0522	0,1088	0,0249
01.10.2018	0,1324	0,0941	0,5511	0,1169	0,1407	0,1990	0,2134	0,0890
01.11.2018	0,1078	0,0554	0,6707	0,0847	0,1780	0,1533	0,0856	0,0702
01.12.2018	0,1493	0,0814	0,3030	0,0722	0,1600	0,0905	0,2216	0,1564
01.01.2019	0,1000	0,0866	0,1164	0,0718	0,1059	0,1785	0,0837	0,0705
01.02.2019	0,1480	0,0705	0,2636	0,1138	0,4031	0,2000	0,1618	0,1381
01.03.2019	0,0842	0,2514	0,2059	0,0730	0,0715	0,1373	0,0275	0,0570
01.04.2019	0,0509	0,3370	0,0566	0,1423	0,2759	0,1782	0,1364	0,0713
Дата	АКБ «Львів»	МТБ Банк	Півден- ний	Грант	Мега- банк	Асвіо Банк	Укр- сіббанк	Український капітал
01.10.2017	0,1343	0,5361	0,4764	0,2327	0,3483	0,3265	0,2472	0,5709
01.11.2017	0,0706	0,5431	0,0207	0,1057	0,3616	0,3386	0,2394	0,5250
01.12.2017	0,1178	0,5489	0,0750	0,0788	0,3546	0,2728	0,2376	0,7463
01.01.2018	0,2179	0,5375	0,0956	0,1273	0,3636	0,2096	0,2517	0,6080
01.02.2018	0,2396	0,5451	0,1507	0,3045	0,4032	0,2611	0,2946	0,6013
01.03.2018	0,1218	0,5366	0,0690	0,2468	0,3344	0,2355	0,2408	0,7309
01.04.2018	0,1388	0,5476	0,0840	0,0542	0,3416	0,2124	0,2753	0,4600
01.05.2018	0,1099	0,5409	0,0817	0,0995	0,3442	0,1340	0,2641	0,4325
01.06.2018	0,2774	0,4838	0,1258	0,1951	0,3391	0,1477	0,1805	0,2690
01.07.2018	0,1349	0,4297	0,1582	0,1321	0,3792	0,2981	0,1374	0,2293
01.08.2018	0,0856	0,3775	0,2276	0,2323	0,3736	0,0833	0,1470	0,1737
01.09.2018	0,0418	0,3037	0,0652	0,3848	0,3333	0,0978	0,0326	0,1856
01.10.2018	0,0529	0,3041	0,1479	0,3404	0,3581	0,0934	0,1022	0,0412
01.11.2018	0,0351	0,2135	0,1555	0,5771	0,3478	0,2291	0,0850	0,0819
01.12.2018	0,3325	0,1967	0,1042	0,0859	0,3348	0,5236	0,0566	0,1174
01.01.2019	0,1960	0,3283	0,1055	0,2044	0,3412	0,0965	0,0474	0,1578
01.02.2019	0,1375	0,3625	0,1580	0,1994	0,4197	0,2473	0,2116	0,2251
01.03.2019	0,0468	0,3191	0,0491	0,0759	0,1129	0,1961	0,0495	0,2676
01.04.2019	0,1620	0,3927	0,0786	0,1525	0,1369	0,1934	0,0541	0,2979
Дата	Креді Агроколь Банк	Місто Банк	Універсал Банк	Укргаз- банк	ОТП Банк	Сітібанк	Сбербанк	Банк інвестицій та заощаджень
01.10.2017	0,0572	0,8376	0,4240	0,0514	0,3123	0,2286	0,4743	0,6400

Продовження таблиці 3.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
01.11.2017	0,0716	0,3882	0,3909	0,0401	0,3147	0,1716	0,4748	0,5509
01.12.2017	0,0739	0,4356	0,4230	0,1738	0,3143	0,0366	0,4823	0,5479
01.01.2018	0,0236	0,3665	0,4708	0,0842	0,3148	0,0824	0,4789	0,5235
01.02.2018	0,1559	0,5113	0,4015	0,1400	0,3637	0,4549	0,4913	0,7093
01.03.2018	0,0258	0,6010	0,4227	0,0610	0,3251	0,1581	0,4747	0,5722
01.04.2018	0,0990	0,4070	0,4097	0,0533	0,3331	0,2592	0,4727	0,5551
01.05.2018	0,0925	0,3952	0,3976	0,0911	0,3631	0,4308	0,4956	0,5626
01.06.2018	0,0923	0,3787	0,4204	0,0068	0,3940	0,2561	0,4723	0,5476
01.07.2018	0,0775	0,3962	0,3947	0,1321	0,4361	0,1188	0,4783	0,3784
01.08.2018	0,1632	0,3587	0,4065	0,0960	0,4907	0,3612	0,4734	0,3531
01.09.2018	0,0433	0,4693	0,4029	0,1254	0,4745	0,3017	0,4738	0,2464
01.10.2018	0,1108	0,4773	0,4089	0,1944	0,4825	0,1347	0,4768	0,2520
01.11.2018	0,1430	0,5083	0,4276	0,0668	0,4812	0,1179	0,4839	0,3700
01.12.2018	0,0126	0,1350	0,3917	0,1503	0,4722	0,1293	0,9997	0,1487
01.01.2019	0,1901	0,9298	0,6427	0,0819	0,4816	0,1832	0,3128	0,1116
01.02.2019	0,2093	0,4366	0,2926	0,0908	0,5054	0,2153	0,2620	0,1364
01.03.2019	0,0706	0,8470	0,1309	0,1071	0,5290	0,3984	0,2067	0,1073
01.04.2019	0,0629	0,4083	0,0753	0,1128	0,2439	0,4908	0,1202	0,4682
Дата	Конкорд	Укр- буд- інвест- банк	Глобус	Банк 3/4	Банк Січ	РВС Банк	Правекс Банк	Райффайзен Банк Аваль
01.10.2017	0,5107	0,1125	0,3501	0,7566	0,4910	0,6895	0,2476	0,0866
01.11.2017	0,4960	0,2331	0,3359	0,8281	0,4768	0,4039	0,3006	0,0890
01.12.2017	0,6021	0,0906	0,3369	0,1726	0,4845	0,8064	0,2450	0,1010
01.01.2018	0,6324	0,3322	0,3526	0,2772	0,4986	0,9073	0,2849	0,0876
01.02.2018	0,6142	0,2893	0,3523	0,1559	0,4868	0,5445	0,3300	0,1846
01.03.2018	0,5172	0,3382	0,3599	0,1174	0,5020	0,5508	0,2467	0,1142
01.04.2018	0,6511	0,2478	0,3337	0,2856	0,3064	0,3878	0,2447	0,0797
01.05.2018	0,3212	0,1710	0,3438	0,4618	0,2601	0,3211	0,2459	0,0933
01.06.2018	0,2192	0,1462	0,3353	0,1102	0,2028	0,3399	0,2423	0,0953
01.07.2018	0,2586	0,1482	0,3391	0,2811	0,1549	0,3267	0,2515	0,1346
01.08.2018	0,2540	0,0852	0,3951	0,2380	0,1980	0,5022	0,2552	0,1442
01.09.2018	0,1501	0,0560	0,3378	0,0927	0,1605	0,3444	0,3149	0,0758
01.10.2018	0,3318	0,0753	0,3739	0,3648	0,0967	0,3880	0,2699	0,1711
01.11.2018	0,3714	0,1567	0,3626	0,1218	0,1593	0,4525	0,2571	0,1122
01.12.2018	0,7190	0,1694	0,3894	0,2532	0,2117	0,3225	0,2379	0,1246
01.01.2019	0,1382	0,2655	0,1404	0,3321	0,3510	0,3382	0,3028	0,0958
01.02.2019	0,3966	0,3440	0,1398	0,1450	0,0830	0,4360	0,2678	0,1267
01.03.2019	0,1416	0,0600	0,0964	0,1748	0,2167	0,5085	0,1432	0,0876
01.04.2019	0,1204	0,2173	0,1251	0,1176	0,1723	0,3746	0,1431	0,0687

Дані табл. 3.4 показують, що рівень ризику використання операцій банку для легалізації доходів у різних банків коливається від 0,01 до 0,99.

Так, наприклад, Укрексімбанк найнижчий рівень ризику легалізації доходів клієнтів мав у квітні 2018 року на рівні 0,0228, а найвищий – 0,2017 у січні 2018 року. Найвищий рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів з усіх аналізованих банків мав Сбербанк у листопаді 2018 і становив він 0,9997, що означає майже 100 % використання послуг банку для легалізації доходів його клієнтів. Упродовж подальших місяців, з грудня 2018 р. до квітня 2019 р. рівень ризику легалізації у Сбербанку спадав і у березні 2019 р. досяг свого мінімального значення 0,1202.

Мінімальне середнє значення рівня ризику використання операцій банку для легалізації доходів має Кредобанк – 0,0768. 5 з 32 банків мають середній рівень ризику менше 10 %. Це такі банки, як: Укрексімбанк, Ощадбанк, Кредобанк, Креді Агріколь Банк, Укргазбанк. 7 з 32 банків мають середній рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів на рівні від 10 до 20 %. Це такі банки як: Промінвестбанк, Полікомбанк, АКБ «Львів», Банк Південний, Укрсиббанк, Укрбудінвестбанк, Райффайзен Банк Аваль. Можна стверджувати, що банки з рівнем ризику менше 20 % є найбільш надійними і найменш уразливими для використання їхніх послуг з метою відмивання коштів.

8 банків – Банк Альянс, Таскомбанк, Банк Грант, Асвіо Банк, Сітібанк, Банк 3/4, Банк Січ, Правекс Банк – мають середній рівень ризику в межах 20 – 30 %, тобто мають помірний рівень ризику.

Здійснений поділ банків є досить умовним і ґрунтується на загально-прийнятому твердженні [205; 220] про те що, рівень ризику менший за 30 % є прийнятним. Для того, щоб поділ банків на три групи – з низьким, середнім і високим рівнем ризику – був науково обґрунтованим, необхідно здійснити процедуру шкалювання. Для цього автором перевірено, чи відповідає розподіл значень Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів нормальному закону. Гістограма розподілу 608 значень Інтегрального показника рівня ризику використання операцій банку для легалізації доходів відображена на рис. 3.1.

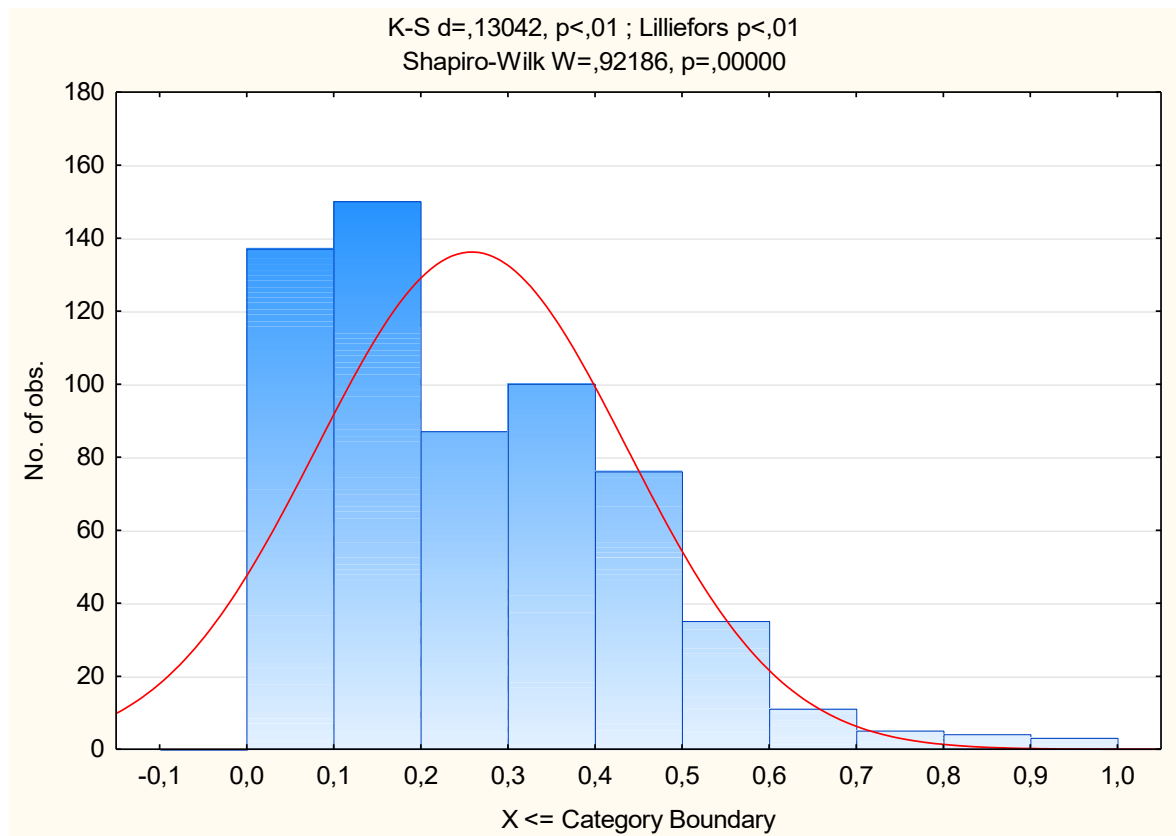

Рис. 3.1. Гістограма розподілу 608 значень Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів

Дані рис. 3.1 показують, що розподіл значень Інтегрального показника рівня ризику використання операцій банку для легалізації доходів має правобічну асиметрію, про що також свідчить й розрахункове значення коефіцієнта асиметрії, що дорівнює 1,18 (рис. 3.2).

Variable	Valid N	Mean	Median	Mode	Frequency of Mode
Рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів	608	0,258504	0,217600	Multiple	2

Variable	Minimum	Maximum	Std.Dev.	Coef.Var.
Рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів	0,006800	0,999700	0,178069	68,88428

Variable	Skewness	Std.Err. Skewness	Kurtosis	Std.Err. Kurtosis
Рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів	0,900400	0,099096	0,580432	0,197871

Рис. 3.2. Статистичні характеристики значень Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів

Згідно з даними рис. 3.2, мода є множинною, такий результат показала програма Statistica 10.0. Для побудови коректних інтервалів значень знайдено значення моди, оскільки це значення використовується у формулі коефіцієнта корегування асиметрії (формула 3.2). Отже, якщо значення інтегрального показника округлити і залишити після коми 2 знаки, а не 4, то значення інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів, яке повторюється найчастіше серед 608 наявних, становить 0,09 (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Впорядковані за зростанням значення Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів (I_R)

Значення I_R	Частота	Значення I_R	Частота	Значення I_R	Частота	Значення I_R	Частота
1	2	3	4	5	6	7	8
0,01	2	0,20	12	0,39	9	0,58	1
0,02	6	0,21	10	0,40	11	0,60	3
0,03	7	0,22	7	0,41	5	0,61	2
0,04	9	0,23	8	0,42	6	0,63	1
0,05	15	0,24	12	0,43	5	0,64	2
0,06	14	0,25	15	0,44	7	0,67	1
0,07	19	0,26	11	0,45	2	0,69	1
0,08	24	0,27	7	0,46	3	0,71	1
0,09	28	0,28	6	0,47	16	0,72	1
0,10	17	0,29	5	0,48	17	0,73	1
0,11	22	0,30	10	0,49	7	0,75	1
0,12	16	0,31	7	0,50	7	0,76	1
0,13	21	0,32	5	0,51	5	0,81	1
0,14	22	0,33	15	0,52	4	0,83	1
0,15	20	0,34	18	0,53	3	0,84	1
0,16	17	0,35	9	0,54	6	0,85	1
0,17	10	0,36	11	0,55	8	0,91	1
0,18	6	0,37	6	0,56	2	0,93	1
0,19	4	0,38	6	0,57	3	0,99	1

Дані табл. 3.5 показують значення моди розподілу – 0,09, значення медіани 0,2176 використано для побудови коректних інтервалів значень,

використовуючи коригуючий коефіцієнт (формула 3.2), запропонований Н. Притулою [118].

$$k = \frac{M - M_o}{M \cdot n}, \quad (3.2)$$

де M – медіана розподілу;

M_o – мода розподілу;

n – кількість ділень шкали, розташованих праворуч і ліворуч від медіани [118].

$$k = (0,2176 - 0,09)/(0,2176 \times 1) = 0,1276/0,2176 = 0,4624$$

З урахуванням коефіцієнта корегування ($k = 0,4624$) діапазон значень шкали при правобічній асиметрії становитиме $(\bar{X} - 3\sigma k; \bar{X} + 3\sigma(k + 1))$ [118]. Результати розрахунку меж інтервалів значень Інтегрального показника рівня ризику використання операцій банку для легалізації доходів з урахуванням того, що запропоновано використовувати три інтервали з якісною інтерпретацією низький рівень ризику, середній та високий (подані у табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Шкала інтервалів значень Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів для трьох інтервалів

Показник	$(\bar{X} - \sigma k; \bar{X} + \sigma(k + 1))$		
Якісна інтерпретація рівня ризику	Низький	Середній	Високий
Шкала значень	[0; 0,18)	[0,18; 0,52)	[0,52; 1]

Отримані інтервали (табл. 3.6) є занадто узагальненими і не дозволяють виокремити банки з критично високим рівнем ризику. Для більш деталізованої якісної інтерпретації автором побудовано п'яти інтервальну шкалу (табл. 3.7).

**Шкала інтервалів значень Інтегрального показника рівня ризику
використання послуг банку для легалізації доходів для п'яти інтервалів**

Показник	$(\bar{X} - 2\sigma k; \bar{X} + 2\sigma(k + 1))$				
Якісна інтерпретація рівня ризику	Мінімальний	Низький	Середній	Високий	Критично високий
Шкала значень	[0; 0,09)	[0,09; 0,18)	[0,18; 0,52)	[0,52; 0,78)	[0,78; 1]

Табл. 3.7 відображає інтервали значень $(\bar{X} - 2\sigma k; \bar{X} + 2\sigma(k + 1))$, тому що інтервал $(\bar{X} - 3\sigma k; \bar{X} + 3\sigma(k + 1))$ становить (0,0115; 1,03), верхня межа якого перевищує теоретичний максимум значення інтегрального показника 1, оскільки максимальне значення таксономічного показника рівня розвитку 1,0.

Маючи науково обґрунтовані інтервали рівнів ризику використання послуг банку для легалізації доходів, у роботі здійснено якісну інтерпретацію рівня ризику (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Якісна інтерпретація рівня ризику використання послуг банку
для легалізації доходів за вибраними банками**

Дата	Укресімбанк		Промінвестбанк		Укрсоцбанк	
	I_R	Якісна інтерпретація	I_R	Якісна інтерпретація	I_R	Якісна інтерпретація
1	2	3	4	5	6	7
01.10.2017	0,033	Мінімальний	0,3045	Середній	0,487	Середній
01.11.2017	0,0736	Мінімальний	0,2031	Середній	0,4751	Середній
01.12.2017	0,0374	Мінімальний	0,125	Низький	0,4786	Середній
01.01.2018	0,096	Низький	0,1366	Низький	0,4723	Середній
01.02.2018	0,2017	Середній	0,2632	Середній	0,503	Середній
01.03.2018	0,0641	Мінімальний	0,1513	Низький	0,4799	Середній
01.04.2018	0,029	Мінімальний	0,2067	Середній	0,473	Середній
01.05.2018	0,0228	Мінімальний	0,0651	Мінімальний	0,4771	Середній
01.06.2018	0,0596	Мінімальний	0,1212	Низький	0,4888	Середній
01.07.2018	0,1464	Низький	0,1731	Низький	0,5045	Середній
01.08.2018	0,0781	Мінімальний	0,145	Низький	0,5152	Середній
01.09.2018	0,0331	Мінімальний	0,0495	Мінімальний	0,4733	Середній

1	2	3	4	5	6	7
01.10.2018	0,1324	Низький	0,0941	Низький	0,5511	Високий
01.11.2018	0,1078	Низький	0,0554	Мінімальний	0,6707	Високий
01.12.2018	0,1493	Низький	0,0814	Мінімальний	0,303	Високий
01.01.2019	0,100	Низький	0,0866	Мінімальний	0,1164	Низький
01.02.2019	0,148	Низький	0,0705	Мінімальний	0,2636	Середній
01.03.2019	0,0842	Мінімальний	0,2514	Середній	0,2059	Середній
01.04.2019	0,0509	Мінімальний	0,337	Середній	0,0566	Мінімальний

Дані табл. 3.8 показують, що упродовж 20-ти місяців Укрексімбанк мав або мінімальний, або низький рівень ризику використання його послуг для легалізації. В цілому така ситуація є характерною для усіх державних банків України, оскільки менеджмент цих банків дуже жорстко дотримується усіх вимог щодо фінансового моніторингу. Це стосується й Ощадбанку (рис. 3.2), й Укргазбанку (детальна інформація міститься у додатку Ж, табл. Ж.3).

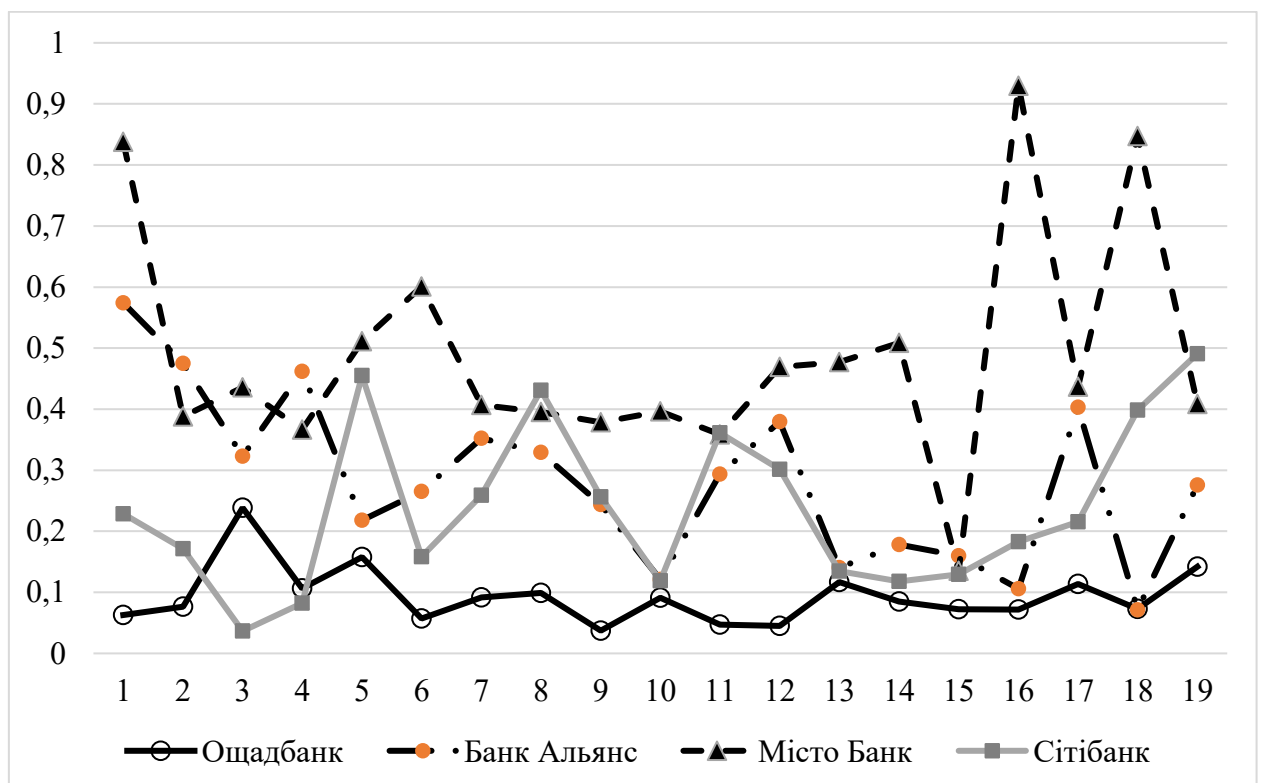

Рис. 3.2. Динаміка Інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів за банками

За даними рис. 3.2 видно, що найбільш ризикованим з точки зору причетності до легалізації сумнівних доходів клієнтів є Місто банк: інтегральний показник рівня ризику легалізації у вересні 2017 становив 0,84, це значення перевищено – 0,93 – у грудні 2018 р., і 0,85 – у лютому 2019 р. Спадну тенденцію, хоча і зі значними коливаннями, можна простежити за показником рівня ризику легалізації доходів через використання послуг Банка Альянс. Висхідна тенденція інтегрального показника рівня ризику використання послуг банку для легалізації – від 0,23 у вересні 2017 до 0,49 у березні 2019 р. – спостерігається (рис. 3.2) у Сіті Банку.

Оскільки аналітиками Державної служби фінансового моніторингу та фахівцями Національного банку України неодноразово підкреслювалось, що значну загрозу відмивання коштів мають готівкові операції клієнтів, у роботі висунуте припущення щодо наявності залежності між Інтегральним показником рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів (дані щодо значень показника подані в табл. Ж.3 додатку Ж) та співвідношенням оборотів готівкових і безготівкових коштів банку (дані щодо значень показника подані в табл. Ж.4 додатку Ж). Для перевірки цього припущення використано коефіцієнт парної кореляції між зазначеними показниками, значення якого подані в табл. 3.9

Таблиця 3.9

**Матриця коефіцієнта парної кореляції значень рівня ризику
використання послуг банку для легалізації доходів та співвідношення
оборотів готівкових і безготівкових коштів банку**

Показник	Рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів	Співвідношенням оборотів готівкових і безготівкових коштів банку
Рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів	1,00000	– 0,21555
Співвідношенням оборотів готівкових і безготівкових коштів банку	– 0,21555	1,00000

За даними табл. 3.9 видно, що рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів клієнтів і співвідношення оборотів готівкових і безготівкових коштів мають обернено пропорційну залежність, тобто чим менше готівки у банку у порівнянні з безготівковими коштами, тим вищий ризик легалізації. Проте значення коефіцієнта парної кореляції менше за 0,7 вважається статистично незначимим, тому вважати співвідношення оборотів готівкових і безготівкових коштів банку індикатором ризику легалізації коштів неможна. Це можна пояснити так, що на рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів впливає значно більше факторів, ніж обсяги готівкових і безготівкових операцій клієнтів.

3.2. Формування методичного підходу до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку є актуальним завданням розвитку системи фінансового моніторингу України. Для його ефективного виконання необхідно, по-перше, оцінити фактичний стан і діяльність банків щодо запобігання та протидії легалізації, по-друге, проаналізувати досвід інших країни у цій сфері та виявити такі його переваги, які можна використати і застосувати в українській практиці, по-третє, узагальнити нормативно-правові вимоги та обмеження як міжнародні, так і локальні, для їхнього подальшого врахування, по-четверте, користуючись системним підходом, визначити, чи створені власне відповідні системи в українських банках, і насамкінець, або удосконалювати існуючі системи запобігання та протидії легалізації сумнівних доходів у банках, або створювати нові, ґрунтуючись на результатах виконання вказаних завдань. Отже, створенню системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку має передувати масштабна аналітична та оціночна діяльність, результати якої

створюють відповідне інформаційне підґрунтя. У зв'язку із зазначеним актуалізується питання і завдання оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку у минулих і поточному періодах. Виконати це завдання можна за умови наявності відповідних методичних рекомендацій та дієвого інструментарію, який існує виключно у фрагментарному вигляді, що і зумовило необхідність формування цілісного, науково обґрунтованого методичного підходу до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку.

Аналіз наукових публікацій, присвячених проблемам запобігання та протидії відмиванню коштів, дозволив виявити, що питанням оцінювання цих процесів або систем на рівні суб'єктів первинного фінансового моніторингу приділено не достатньо уваги; підходу або методичних рекомендацій, які б дозволили здійснити оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку не має; серед учених і практиків не має згоди щодо кількісного та якісного складу таких систем; більшість праць присвячені або оцінці ризиків відмивання коштів [48; 56; 88; 122], або оцінці національних систем запобігання та протидії відмиванню коштів [197; 199; 204; 61].

Макроекономічним аспектам присвячений підхід до оцінювання ефективності систем протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (далі ПВК/ФТ), запропонований ФАТФ [199]. Підхід є основоположним для всіх країн-учасниць, ґрунтується на експертному оцінюванні і спрямований на оцінювання ступеня досягнення системою ПВК/ФТ певних результатів. Як зазначено у відповідних рекомендаціях [199, с. 15], «Такий підхід не має за мету безпосередньо оцінювати [...] ефективність конкретних організацій чи установ», а отже не може бути використаний для оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Проте, використання методу масштабування та аналіз одинадцяти «безпосередніх результатів», які експерти ФАТФ визначили ключовими для оцінювання, дають змогу дійти висновку, що обов'язковими елементами для оцінювання на рівні банку мають бути: 1) законодавче та/або нормативно-правове забезпечення; 2) збереження,

передавання та обмін інформацією щодо ризиків ВК та протидії ним; 3) моніторинг та звітування про фінансові операції; 4) наявність та здійснення превентивних заходів ПВК/ФТ; 5) взаємодія з відповідними органами, що забезпечують ПВК/ФТ [199, с. 16].

В Україні станом на початок 2018 року відсутні єдині рекомендації щодо оцінювання систем ПВК/ФТ окремих суб'єктів первинного фінансового моніторингу, у тому числі банків, але здійснено оцінювання національної системи. Аналіз Звіту про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму за 2016 рік [61], показав, що обов'язковими для оцінювання є такі елементами або складові частини системи: інфраструктурна [61, с. 88]; нормативно-правова [61, с. 85]; аналіз фінансових операцій [61, с. 70-71, с. 81-83]; ідентифікація бенефіціарних власників [61, с. 74, с. 91]; компетентність учасників системи [61, с. 91].

Національний регулятор діяльності банків в Україні – НБУ – також не має розробленого і затвердженого підходу до оцінювання системи ЗПЛД клієнтів банку, проте є документ, що може сприяти формуванню такого підходу. Згідно з даними звітності банків щодо управління ризиками у сфері фінансового моніторингу Національний банк України пропонує [121] відстежувати інформацію щодо таких складових частин системи банку: 1. Корпоративне управління та роль органів управління банку. 2. Управління інформаційними системами. 3. Управління ризиками. 4. Порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта. 5. Моніторинг та звітування про фінансові операції. 6. Збереження документів та інформації. 7. Внутрішній контроль, а також внутрішній та зовнішній аудити. 8. Комплаєнс. 9. Навчання та підбір персоналу [121]. Проте у документі не має інформації щодо того, яким чином інтерпретувати отриману зі звіту банку інформацію, і яку узагальнену оцінку його системі ЗПЛД можна дати.

Аналіз ключових міжнародних та національних документів показав, що підходи, що містяться в них, не придатні для здійснення оцінювання системи

запобігання та протидії ВК/ФТ. Аналогічний висновок дав і аналіз наукових публікацій. Так, колектив учених на чолі з О. М. Бережним [48] у праці «Оцінка та управління ризиком використання послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в комерційному банку» не пропонує оцінювати запобігання та протидію в цілому як систему. Їхня увага зосереджена на різних підходах до оцінювання внутрішньобанківських ризиків використання банківських послуг для відмивання коштів. Зокрема, учені запропонували використовувати нормативний підхід на основі бінарних показників до експрес-оцінювання ризику використання послуг банку для відмивання коштів [48, с. 56-81] та байєсівський підхід для більш повного оцінювання такого ж ризику [48, с. 82-87]. Запропоновані колективом авторів моделі є доведеними і адекватними [48, с. 99-102], проте оцінюють тільки одну складову системи запобігання та протидії відмиванню коштів – управління ризиками, що пов'язані виключно з операціями банку і за окремими показниками, включених до моделей оцінюють внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудит, комплаєнс. Поза увагою вчених залишились питання компетентності персоналу, корпоративного управління, управління інформаційними системами.

Підхід до оцінювання ризику легалізації злочинних доходів, запропонований О. В. Смагло [122], ґрунтується на бальній оцінці ризиків, налічує 15 показників, що враховують окремі аспекти підозрілих фінансових операцій та участь персоналу у відмиванні коштів і не враховує такі важливі складові як внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудит, комплаєнс, компетентність персоналу, корпоративне управління, управління інформаційними системами, що також значно впливають на рівень ризику банку щодо легалізації злочинних доходів.

М. Кордік, Л. Куріловська (Marek Kordik, Lucia Kurilovska, 2018) у роботі [188], що присвячена оцінюванню національного ризику відмивання коштів, пропонують враховувати в процесі оцінювання такі аспекти, що стосуються безпосередньо банків: порядок здійснення ідентифікації та

вивчення клієнта; моніторинг та звітування про фінансові операції; внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудити; комплаєнс; навчання та підбір персоналу (або компетентність персоналу), а також загальнонаціональні фактори: законодавче забезпечення, інституційне забезпечення та інфраструктуру попередження та запобігання [188, с. 246-248; 252-259].

Робота [193] безпосередньо не присвячена оцінюванню систем банків щодо ЗПЛД клієнтів, проте автори виявили слабкі місця більшості великих банків США. З цього можна зробити висновок, що ці елементи системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів потребують особливої уваги, а отже мають бути оцінені: внутрішні політика, процедури та контроль; комплаєнс [193, с. 55]; збереження документів та інформації [193, с. 60]; співпраця щодо розслідувань [193, с. 62]; наявність та дієвість програми ЗПЛД [193, с. 63]; управління ризиками [193, с. 65 – 66]; ідентифікація та верифікація клієнтів [193, с. 65 – 66]; аудит [193, с. 65]; моніторинг та звітування про операції [193, с. 66]; постійне навчання та збільшення знань [193, с. 68-69].

А. А. Хмельюк (2017) запропонувала методичний підхід до оцінювання системи фінансового моніторингу на державному рівні [144]. Аналіз цієї розробки показав, що адаптувати та використати її на рівні суб'єктів первинного фінансового моніторингу неможливо, оскільки в її основу покладено показники діяльності, які стосуються виключно Державної служби фінансового моніторингу, а саме кількісні та якісні показники отриманих та оброблених повідомлень про підозрілі фінансові операції.

Під час формування методичного підходу до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку важливо визначити сутність та зміст об'єкту оцінювання. Цьому присвячено підрозділи 1.2 і 1.3 дисертації, висновки до яких полягають у тому, що НБУ [128] не визначив, якою саме має бути система ЗПЛД клієнтів банку, а отже чітких вимог до її змісту (складових елементів) не має. Проте вимоги до підрозділу запобігання та протидії легалізації, викладені у [128], можна екстраполювати й на систему ЗПЛД клієнтів банку. Також у першому розділі дисертації, у підрозділі 1.2

обґрунтовано структуру системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Згідно з цією структурою елементами для оцінювання мають бути: порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта; моніторинг та звітування про фінансові операції; управління ризиками використання послуг банку для легалізації доходів; компетентність персоналу з питань ЗПЛД; збереження документів та інформації; внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудити; комплаєнс, управління інформаційними системами; корпоративне управління та роль органів управління банку. Це становить перший етап розробленого автором методичного підходу до оцінювання системи ЗПЛД клієнтів банку, зміст якого подано на рис. 3.3.

Вирішення другого завдання методичного підходу (рис. 3.3) до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, а саме – впорядкувати за зменшенням значимості складові системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів, параметри яких підлягають оцінюванню, – подана в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Складові системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів клієнтів банку, ранжовані за коефіцієнтом значимості

Назва складової системи	Умовне позначення	Відсоток згадувань	Коефіцієнт значимості
Порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта	$F(id)$	76,92	0,15
Моніторинг та звітування про фінансові операції	$F(m)$	76,92	0,15
Управління ризиками використання послуг банку для легалізації доходів	$F(r)$	69,23	0,13
Компетентність персоналу з питань ЗПЛД	$F(p)$	61,54	0,12
Збереження документів та інформації	$F(in)$	53,85	0,105
Внутрішній контроль, внутрішній та зовнішній аудити	$F(c/a)$	53,85	0,105
Комплаєнс	$F(c)$	46,15	0,09
Управління інформаційними системами	$F(is)$	38,46	0,075
Корпоративне управління та роль органів управління банку	$F(cm)$	38,46	0,075

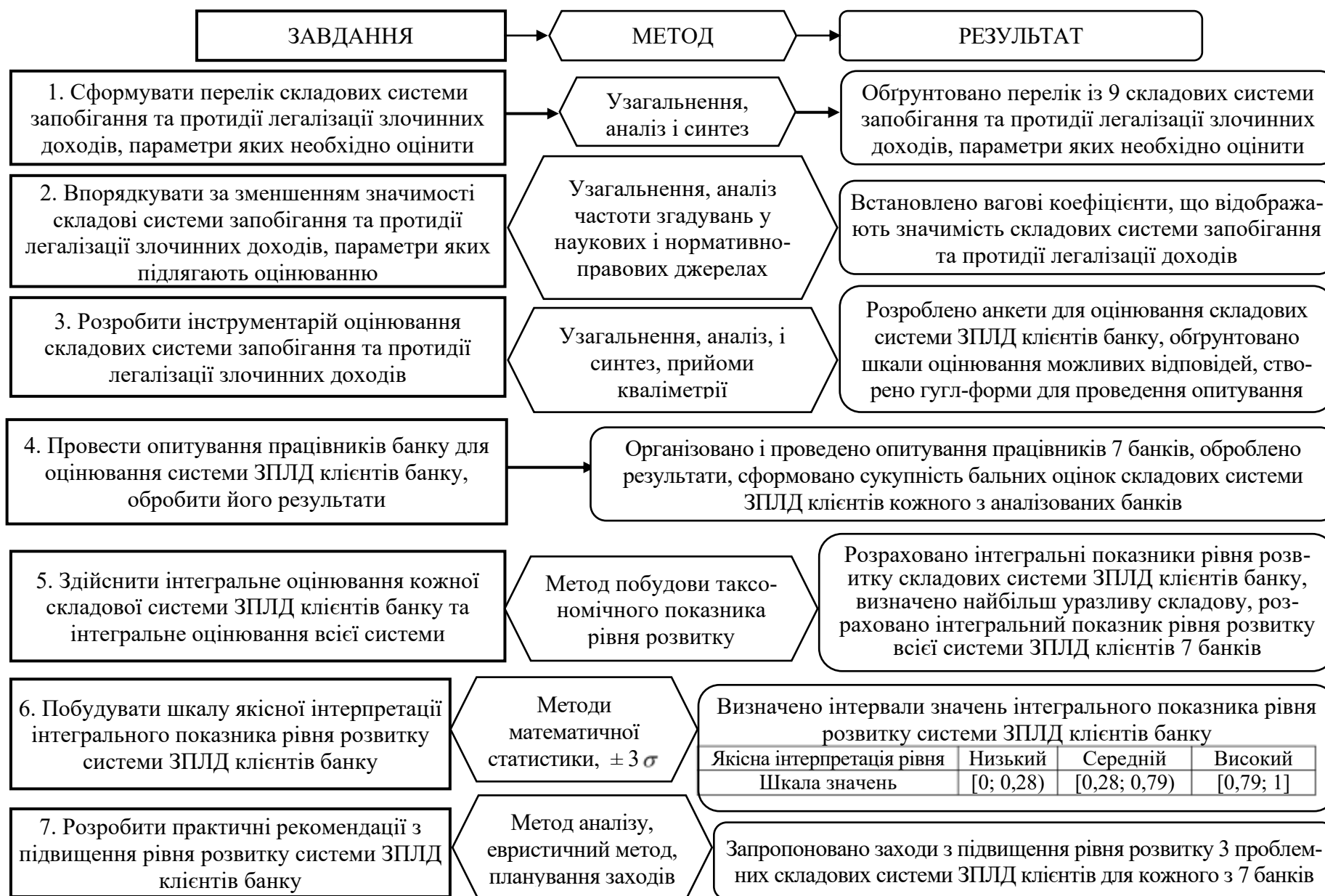

Рис. 3.3. Методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Дані табл. 3.10 показують, що до складу загальної оцінки системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів клієнтів банку входять дев'ять складових, функції яких визначено як найбільш значимі. Коефіцієнт значимості кожної складової розраховано як відсоток кількості згадувань у їхній загальній кількості і сума всіх коефіцієнтів становить 1, тобто 100 %.

Результати проведеного аналізу збігаються зі структурою системи ЗПЛД клієнтів банку, яка обґрунтована у підрозділі 1.2 дисертації. Єдиною відмінністю є те, що окремо жоден з дослідників чи нормативно-правових актів не виокремлював функції протидії, які у запропонованій структурі створюють друге функціонально-процесне ядро системи (рис. 1.5, підрозділ 1.2). З урахуванням значимості складових системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів клієнтів банку загальна її оцінка визначається за формулою (3.1):

$$I_{umls} = 0,15 \times F(id) + 0,15 \times F(m) + 0,13 \times F(r) + 0,12 \times F(p) + 0,105 \times F(in) + \\ + 0,105 \times F(c/a) + 0,09 \times F(c) + 0,075 \times F(is) + 0,075 \times F(cm) \quad (1.3)$$

де I_{umls} – інтегральна оцінка системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку;

$F(id)$ – інтегральна оцінка складової «Ідентифікація та вивчення клієнта»;

$F(m)$ – інтегральна оцінка складової «Моніторинг та звітування про фінансові операції»;

$F(r)$ – інтегральна оцінка складової «Управління ризиками»;

$F(p)$ – інтегральна оцінка складової «Компетентність персоналу»;

$F(in)$ – інтегральна оцінка складової «Збереження документів та інформації»;

$F(c/a)$ – інтегральна оцінка складової «Внутрішній контроль, внутрішній та зовнішні аудити»;

$F(c)$ – інтегральна оцінка складової «Комплаєнс»;

$F(is)$ – інтегральна оцінка складової «Управління інформаційними системами»;

$F(cm)$ – інтегральна оцінка складової «Корпоративне управління та роль органів управління банку».

Оцінювання першої складової системи запобігання та протидії легалізації сумнівних доходів клієнтів банку «Ідентифікація та вивчення клієнта» пропонується здійснювати методом анкетування та шкалювання можливих відповідей на запитання анкети. Питання анкети збігаються з параметрами Звіту банку з питань управління ризиками у сфері фінансового моніторингу (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Запитання для оцінювання параметрів складової «Ідентифікація та вивчення клієнта» банку та оцінки можливих відповідей

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	2	3
1	Чи наявний у банку належним чином затверджений порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнтів	Максимум 10 Мінімум 1
1.1	фізичних осіб-резидентів, які відкривають рахунки	Так – 1 Ні – 0,1
1.2	фізичних осіб-нерезидентів, які відкривають рахунки	
1.3	фізичних осіб-підприємців, які відкривають рахунки	
1.4	юридичних осіб-резидентів, які відкривають рахунки	
1.5	юридичних осіб-нерезидентів, які відкривають рахунки	
1.6	кінцевих бенефіціарних власників (контролерів)	
1.7	кореспондентських відносин з банками-нерезидентами	
1.8	публічних діячів, близьких та/або пов'язаних з ними осіб	
1.9	неприбуткових організацій	
1.10	осіб, які здійснюють фінансові операції без відкриття рахунку	
2	Чи застосовується під час здійснення ідентифікації та вивчення клієнтів такі процедури:	Максимум 4 Мінімум 0,4
2.1	установлення ділових відносин з новим клієнтом або відмови в обслуговуванні, включаючи розірвання ділових відносин	Так – 1 Ні – 0,1
2.2	класифікація ризиків клієнтів	
2.3	поглиблена перевірка та вивчення високоризикових клієнтів, продуктів, фінансових операцій тощо	
2.4	моніторингу клієнтських рахунків та фінансових операцій	

Продовження таблиці 3.11

1	2	3
3	Чи передбачена процедурами банку диференціація порядку вивчення клієнтів залежно від рівня їхнього ризиків	Так – 1 Ні – 0,1
4	Чи застосовуються вимоги ПВК/ФТ до порядку здійснення ідентифікації та вивчення клієнтів у частині (відповідь надається у відсотках):	Максимум 3 Мінімум 0,6
4.1	фіксації інформації щодо мети та характеру ділових відносин або фінансових операцій	100 % – 1
4.2	установлення окремого порядку здійснення ідентифікації та вивчення клієнтів-публічних діячів, банків-кореспондентів та інших високоризикових клієнтів та фінансових операцій	76 – 99 % – 0,8 50 – 75 % – 0,6 26 – 49 % – 0,4
4.3	оновлення інформація щодо клієнтів	0 – 25 % – 0,2
5	Для яких категорій клієнтів порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнтів вимагає зазначення такої інформації (відповідь надається у відсотках):	Максимум 4 Мінімум 0,8
5.1	сфера діяльності/професія/зміст діяльності	100 % – 1
5.2	мета відкриття рахунку	76 – 99 % – 0,8
5.3	джерела походження коштів	50 – 75 % – 0,6
5.4	джерела походження активів	26 – 49 % – 0,4 0 – 25 % – 0,2
6	Чи містять процедури ідентифікації та вивчення для всіх клієнтів здійснення таких дій (відповідь надається у відсотках):	Максимум 4 Мінімум 0,8
6.1	перевірку чинності/достовірності документів	100 % – 1
6.2	особисту зустріч з потенційним клієнтом	76 – 99 % – 0,8
6.3	здійснення поглибленої перевірки клієнтів, віднесених до категорії високого ризику	50 – 75 % – 0,6 26 – 49 % – 0,4
6.4	стосовно юридичних осіб отримання інформації щодо роду діяльності, розташування, фінансового стану, характеру очікуваних фінансових операцій тощо	0 – 25 % – 0,2
7	Якщо банк є посередником або отримувачем під час здійснення міжнародних платежів, чи наявні в банку такі вимоги (відповідь надається у відсотках):	Максимум 3 Мінімум 0,6
7.1	здійснення ідентифікації ініціатора платежу та а необхідності зупинення чи відмова в здійсненні платежу в разі недостатньої інформації щодо його ініціатора або бенефіціара	100 % – 1 76 – 99 % – 0,8 50 – 75 % – 0,6 26 – 49 % – 0,4 0 – 25 % – 0,2
7.2	перевірка міжнародних платежів відповідно до санкційних списків, закріплених у Резолюціях Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй 1267 та 1373	100 % – 1 76 – 99 % – 0,8 50 – 75 % – 0,6
7.3	здійснення ідентифікації особи, яка вернулася до банку для отримання переказу	26 – 49 % – 0,4 0 – 25 % – 0,2

1	2	3
8	Чи передбачена в банку адміністративна відповідальність співробітників у разі здійснення порушень ними процедури ідентифікації та вивчення клієнтів	Так – 1 Ні – 0,1
9	Чи притягувалися до відповідальності співробітники банку за порушення ними процедури ідентифікації та вивчення клієнтів за останні три роки	Так – 0,1 Ні – 1
10	Чи здійснюється аналіз фінансових операцій, пов'язаних між собою клієнтів	Так – 1 Ні – 0,1

Дані табл. 3.11 показують, що для оцінювання складової «Ідентифікація та вивчення клієнта» з урахуванням рекомендацій НБУ використовуються 10 запитань щодо різних аспектів ідентифікації, верифікації та вивчення клієнта. Окремі запитання задаються у розрізі типів клієнтів, етапів процедури ідентифікації та особливостей операції. Максимальна оцінка «Ідентифікація та вивчення клієнта» банку за результатами проведених опитувань може бути 32 бали, а мінімальна – 4,6.

Так, за кожною зі складових, які оцінюються, розроблені відповідні анкет (частина з них подана в підрозділі 2.2 під час аналізу і оцінювання факторів). Усі анкети внесені у Google форми та розіслані за наявними у відкритому доступі адресами електронної пошти членів керівних органів банків, відповідальних працівників, керівників відокремлених підрозділів. Опитування проводилось у період березень-серпень 2019 року. Більшість з респондентів, які погодились відповісти на запитання та взяли участь у опитування, побажали здійснити це анонімно. Розподіл респондентів за посадами такий: 2 працівники служби внутрішнього фінансового моніторингу, 1 топ-менеджер фінансової установи, 1 менеджер середньої ланки, 1 менеджер фінансової установи, 1 керівник відокремленого підрозділу, 1 заступник начальника управління (рис. 3.4).

Всього опитування здійснили працівники 7 банків. Узагальнені результати відповідей на запитання анкети щодо складової «Ідентифікація та вивчення клієнта» подані в табл. 3.1. додатку 3.

Оберіть один (або декілька) з варіантів, щоб описати власну позицію в установі, де працюєте

7 ответов

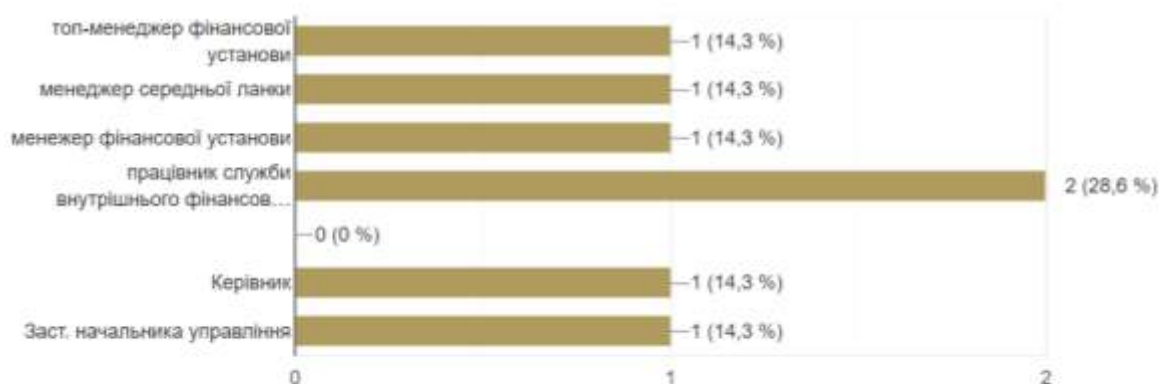

Рис. 3.4. Посади респондентів, які взяли участь у опитуванні для оцінювання систем ЗПЛД клієнтів банків

Наступна за значимістю складова системи ЗПЛД клієнтів банку – це «Моніторинг та звітування про фінансові операції». Дані щодо оцінюваних елементів цієї складової подані в табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Запитання для оцінювання параметрів складової «Моніторинг та звітування про фінансові операції» банку та оцінки можливих відповідей

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	2	3
1	Чи присутні вимоги щодо моніторингу фінансових операцій клієнта та здійснення аналізу загальної поведінки клієнта на наявність незвичних/підозрілих дій	Так – 1 Ні – 0,1
2	Чи наявні у внутрішніх документах вимоги щодо здійснення моніторингу клієнта та його фінансових операцій залежно від рівня його ризику	Так – 1 Ні – 0,1
3	Чи наявні вимоги проведення посиленого моніторингу фінансових операцій клієнтів з високим рівнем ризику	Так – 1 Ні – 0,1
4	Чи наявна в банку система моніторингу та звітування щодо незвичної та підозрілої діяльності клієнтів банку, у тому числі клієнтів його філій, інших відокремлених підрозділів та дочірніх компаній	Так – 1 Ні – 0,1

Продовження таблиці 3.12

1	2	3
5	Чи задокументована процедура банку, яка застосовується у випадку, якщо рахунок, фінансова операція або діяльність клієнта визнані банком незвичними або підозрілими	Так – 1 Ні – 0,1
6	Чи передбачена в банку адміністративна відповідальність співробітників банку за недотримання порядку моніторингу фінансових операцій та звітування про фінансові операції	Так – 1 Ні – 0,1
7	Чи притягувалися до відповідальності співробітники банку за недотримання порядку моніторингу фінансових операцій та звітування про фінансові операції протягом останніх трьох років	Так – 0,1 Ні – 1

Згідно з даними табл. 3.12 оцінювання «Моніторингу та звітування про фінансові операції» передбачає 7 запитань з двома можливими відповідями – так або ні. Максимальна оцінка становить 7 балів, а мінімальна – 0,7.

Таблиця 3.13

Результати бального оцінювання складової «Моніторинг та звітування про фінансові операції» у системі запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

№ питання	Відповідь респондента відповідного банку						
	Банк 1	Банк 2	Банк 3	Банк 4	Банк 5	Банк 6	Банк 7
1	1	1	1	0,1	1	1	1
2	1	1	1	1	1	1	1
3	1	1	1	1	1	1	1
4	1	1	1	1	1	1	1
5	1	1	1	1	1	1	1
6	1	1	1	1	1	1	1
7	0,1	1	1	1	1	1	0,1
Сума балів	6,1	7	7	6,1	7	7	6,1
Частка від максимуму, %	87,1	100,0	100,0	87,1	100,0	100,0	87,1

За результатами бального оцінювання складової (табл. 3.13) «моніторинг

та звітування про фінансові операції» чотири з семи банків отримали максимальну оцінку. Це можна пояснити, що саме моніторинг як функція системи запобігання та протидії легалізації доходів є найбільше регламентованою з боку НБУ.

Управління ризиками в контексті обов'язкового впровадження ризик-орієнтованого підходу є важливою складовою системи ЗПЛД будь-якого банку. Для оцінювання складової «Управління ризиками» та з урахуванням рекомендацій НБУ використано 10 запитань, перелік яких наведений в табл. 3.14

Таблиця 3.14

Запитання для оцінювання параметрів складової «Управління ризиками» банку та оцінки можливих відповідей

№ питання	Зміст питання	Можлива відповідь та її оцінювання
1	2	3
1	Чи наявна у внутрішніх документах з питань ПВК/ФТ функція управління ризиками	Так – 1 Ні – 0,1
2	Чи займається підрозділ управління ризиками питаннями у сфері ПВК/ФТ	Так – 1 Ні – 0,1
3	Чи наявний у банку порядок аналізу ризику легалізації доходів клієнтів банку	Так – 1 Ні – 0,1
4	Якщо так, то як часто він проводиться	Частіше ніж 1 раз у 3 місяці - 1 1 раз у 9 місяців – 0,5 Рідше ніж 1 раз у 9 місяців – 0,1 Немає інформації – 0
5	Чи наявна в банку класифікація окремих видів та категорій продуктів, клієнтів або географічних регіонів, що визначаються як високоризиковані	Так – 1 Ні – 0,1
6	Чи автоматизована (впроваджена до АБС банку) класифікація високоризикованих видів та категорій продуктів	Так – 1 Ні – 0,1
7	Чи приймає керівництво банку до уваги ризику ВК/ФТ під час затвердження рішення щодо розширення бізнесу, наприклад нові філії, ринки, нові продукти	Так – 1 Ні – 0,1
8	Чи бере участь підрозділ фінансового моніторингу участь на всіх стадіях процесу впровадження нових продуктів, послуг, розширення бізнесу, злиття та поглинань	Так – 1 Ні – 0,1

Продовження таблиці 3.13

1	2	3
9	Чи інформується керівництво банку про зміни в рівнях ризику ВК/ФТ	Так – 1 Ні – 0,1
10	Чи враховує керівництво зміни у рівнях ризику ВК/ФТ підчас прийняття рішень щодо управління ризиками	Так – 1 Ні – 0,1

Складова «Управління ризиками» банку за умови позитивних відповідей на всі запитання (табл. 5) може отримати оцінку 10, що є максимумом. Мінімальна оцінка становить 0,9.

Таблиця 3.15

Результати бального оцінювання складової «Управління ризиками» у системі запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

№ питання	Відповідь респондента відповідного банку						
	Банк 1	Банк 2	Банк 3	Банк 4	Банк 5	Банк 6	Банк 7
1	1	1	1	1	1	1	1
2	1	1	1	1	1	1	1
3	1	1	1	0,1	1	1	1
4	0,5	0,5	1	0	1	1	0,5
5	1	1	1	1	1	1	1
6	1	1	0,1	1	1	0,1	1
7	1	1	1	1	1	1	1
8	0,1	0,1	0,1	1	1	1	0,1
9	1	0,1	1	1	1	1	1
10	1	0,1	1	1	1	1	1
Сума балів	8,6	6,8	8,2	8,1	10	9,1	8,6
Частка від максимуму, %	86,0	68,0	82,0	81,0	100,0	91,0	86,0

Дані табл. 3.15 показують, що управління ризиками і аналізованих банках здійснюється (навіть з урахуванням самооцінки) на різному рівні.

В анкетах (табл. 2.8, табл. 2.10, табл. 2.12, табл. 2.13, табл. 2.15, табл. 2.17,

табл. 3.11, табл. 3.12, табл. 3.14) містяться різноспрямовані питання, наприклад, є питання для яких позитивною є відповідь «так», і її оцінка становить 1 бал, а є питання, відповідь на які «так» – є негативним результатом і тому оцінка її 0,1 балу. Тому для формування узагальнених оцінок складових системи запобігання та протидії ВК/ФТ використано метод таксономічного показника рівня розвитку. Такий підхід дозволяє врахувати як стабілізуючі, так і дестабілізуючі фактори протидії легалізації доходів, дає змогу отримати узагальнені оцінки, які можна порівняти між собою, а отже виявити найслабше місце системи ЗПЛД. Детальна інформація щодо реалізації етапу 3 міститься у додатку 3. узагальнена інформація щодо результатів оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку у розрізі складових подана в табл. 3.16.

Таблиця 3.16

**Узагальнені результати оцінювання систем запобігання та протидії
легалізації доходів клієнтів банків у розрізі складових**

Складова системи ЗПЛД	Банк 1	Банк 2	Банк 3	Банк 4	Банк 5	Банк 6	Банк 7
1	2	3	4	5	6	7	8
Порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта	0,70	0,18	0,36	0,45	0,63	0,88	0,29
Моніторинг та звіту- вання про фінансові операції	0,33	1,00	1,00	0,33	1,00	1,00	0,33
Управління ризиками	0,50	0,21	0,38	0,35	1,00	0,56	0,50
Компетентність персоналу	0,50	0,24	0,40	0,91	0,83	0,88	0,29
Збереження документів та інформації	0,75	0,50	0,17	0,75	0,75	0,17	0,50
Внутрішній контроль, внутрішній та зовніш- ній аудити	0,37	0,37	0,81	0,37	1,00	1,00	0,37
Комплаєнс	0,89	0,74	0,53	0,24	0,76	0,14	0,55
Управління інформа- ційними системами	0,21	0,26	0,65	0,68	1,00	0,85	0,47

1	2	3	4	5	6	7	8
Корпоративне управління та роль органів управління банку	0,43	0,33	0,29	0,29	0,84	0,25	0,41
Загальна оцінка системи попередження та протидії легалізації сумнівних доходів клієнтів банку	0,53	0,44	0,52	0,48	0,86	0,68	0,40

Четвертий етап – визначення найбільш вразливої та недосконалої складової системи ЗПЛД клієнтів банку. За даними табл. 3.16 такими складовими є:

для Банку 1 – управління інформаційними системами;

для Банку 2 – порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта;

для Банку 3 – збереження документів та інформації;

для Банку 4 – комплаєнс;

для Банку 5 – порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта;

для Банку 6 – комплаєнс;

для Банку 7 – порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта.

У цілому за результатами оцінювання у трьох аналізованих банків удосконалення потребує порядок здійснення ідентифікації та вивчення клієнта, у двох банків удосконалювати перш за все потрібно складову комплаєнсу. Як і передбачалось і зазначено раніше, моніторинг та звітування про фінансові операції у жодного банку не є слабкою ланкою системи ЗПЛД.

Найбільш розвиненою за результатами інтегрального оцінювання є система ЗПЛД клієнтів Банку 5 – інтегральний показник рівня розвитку 0,86.

Заключний етап методичного підходу до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів клієнтів банку – це якісне оцінювання системи. Для його виконання необхідно створити шкалу, яка б дозволила інтерпретувати значення інтегрального показника та

розподілити на класи, наприклад – низьке, середнє та високе значення. Для цього скористаємось методом трьох сигм для шкалювання. Першою задачею цього методу є перевірка сукупності значень на відповідність нормальному закону розподілу. Проведене інтегральне оцінювання має тільки сім результатів кінцевого показника, проте він сформувався методом адитивної згортки, що дозволяє припустити нормальність розподілу кінцевого показника за умови відповідності нормальному закону розподілу його складових. Гістограма значень подана на рис. 3.5.

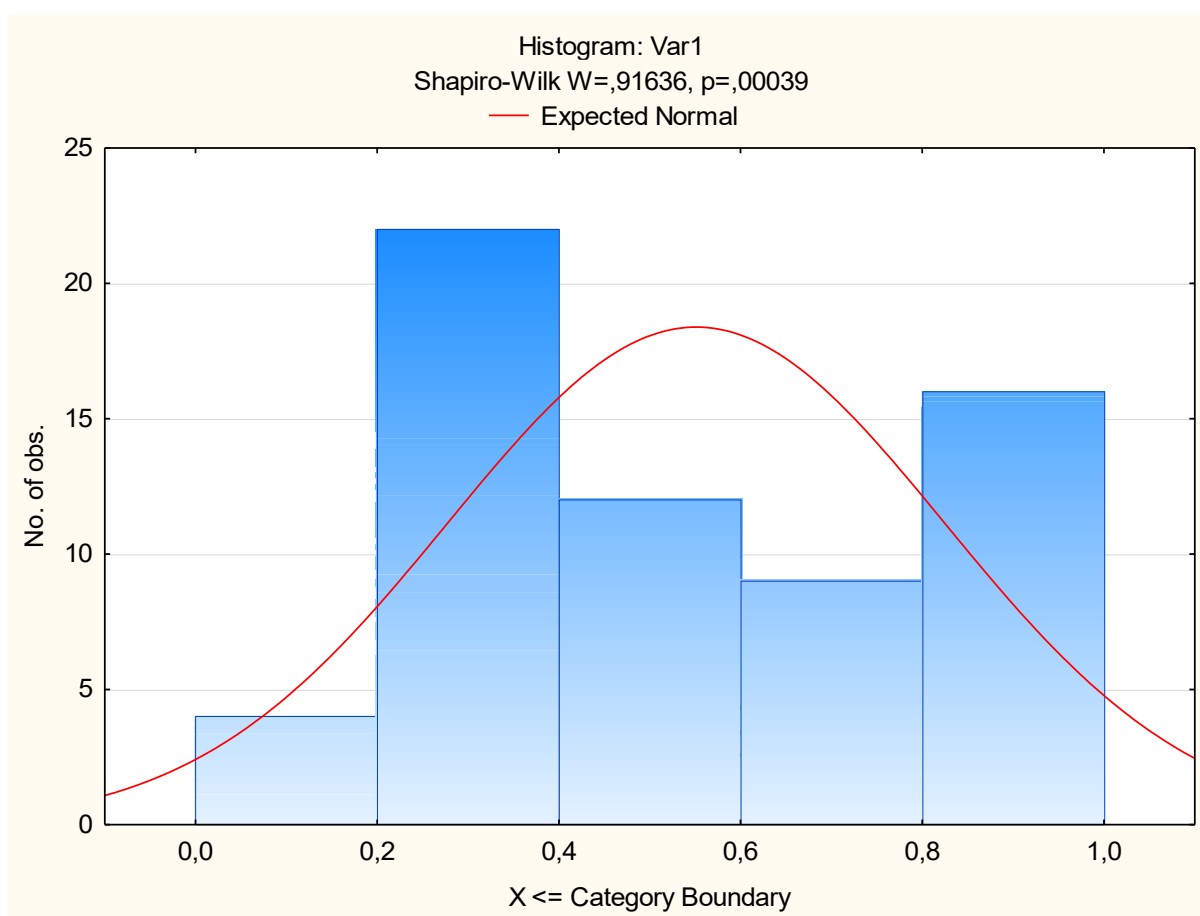

Рис. 3.5. Гістограма розподілу значень інтегральних показників рівня розвитку складових системи запобігання та протидії легалізації доходів

Рис. 3.5 показує, що розподіл має незначну правобічну асиметрію. Це також підтверджує коефіцієнт асиметрії, який становить 0,3460. Значимість асиметрії розподілу можна визначити за співвідношенням коефіцієнта

асиметрії та стандартного відхилення. Якщо співвідношення коефіцієнта асиметрії розподілу і стандартного відхилення не перевищує 3, то асиметрія вважається незначною і нею можна знехтувати. Для аналізованої сукупності це співвідношення $(0,3461/0,2734)$ становить всього 1,2522, тобто наявною асиметрією можна знехтувати. Інтервали значень інтегрального показника будуть такими, як подано в табл. 3.17.

З використанням розробленої шкали можна встановити, що жоден з аналізованих банків не має низько розвиненої системи запобігання та протидії легалізації доходів власних клієнтів.

Таблиця 3.17

Шкала інтервалів значень Інтегрального показника рівня розвитку системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку

Показник	$[\bar{X} - \sigma; \bar{X} + \sigma]$		
Якісна інтерпретація рівня розвитку	Низький	Середній	Високий
Шкала значень	[0; 0,28)	[0,28; 0,79)	[0,79; 1]

Інтегральна оцінка системи ЗПЛД Банків 1-4 і Банків 6-7 попадає в середній інтервал (табл. 3.17). Тільки Інтегральна оцінка системи ЗПЛД Банку 5 становить 0,86 і може бути охарактеризована як високорозвинена.

В цілому розроблений і апробований методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку має такі переваги: врахування усіх важливих складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку; наявність офіційних джерел інформації для проведення первинного оцінювання та відповідність розроблених анкет нормативній інформації НБУ; визначення та урахування значимості складових системи підчас її оцінювання; можливість порівняти оцінки різних складових та виявити таку, що потребує негайного втручання та удосконалення в межах одного банку; наявність інструментів якісної інтерпретації отриманих оцінок; можливість порівняти оцінки системи різних банків та використати їх для подальшого удосконалення та розвитку наявних систем ЗПЛД.

3.3. Розроблення рекомендацій з удосконалення діючих в банках систем запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів

Однією з гіпотез дисертації є твердження, що рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів його клієнтів і рівень розвитку системи запобігання та протидії легалізації взаємопов'язані і мають обернений пропорційний зв'язок, тобто чим вище рівень розвитку системи ЗПЛД, тим нижчим буде ризик використання послуг цього банку для легалізації доходів. Для перевірки цієї гіпотези використаємо матричний метод і розмістимо у двовимірній площині аналізовані банки (рис. 3.6).

Звичайно 7 точок для повного обґрунтування недостатньо, проте, дійсно, рис. 3.6 відображає, що Банк 5 має найвище значення Інтегрального показника рівня розвитку системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку 0,86 і найнижчий рівень ризику використання послуг цього банку для цілей відмивання коштів – 0,05. Також твердження щодо наявності оберненого пропорційного зв'язку підтверджує й розташування у матриці (рис. 3.6) Банку 7, який має найменше значення Інтегрального показника рівня розвитку системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів – 0,40, і найвищий з аналізованих банків рівень ризику використання його послуг для легалізації – 0,68. Банки 2, 3, 4 і 6 з середнім рівнем розвитку системи ЗПЛД клієнтів (значення інтегрального показника від 0,44 до 0,68) мають або низький рівень ризику використання власних послуг для легалізації, наприклад, Банк 1 і Банк 3 на рівні 0,14, Банк 6 на рівні 0,09, або середній рівень, як Банк 4 на рівні 0,24.

Слід зауважити, що в сукупності два інтегральні показники дають більш повне уявлення про функціонування систем ЗПЛД їхніх клієнтів, оскільки наявність Інтегрального показника Рівня ризику використання послуг банку для легалізації нівелює суб'єктивізм, який має Інтегральний показники рівня розвитку системи ЗПЛД, тому що він будувався на основі оцінок працівників банків, тобто по суті на основі самооцінки.

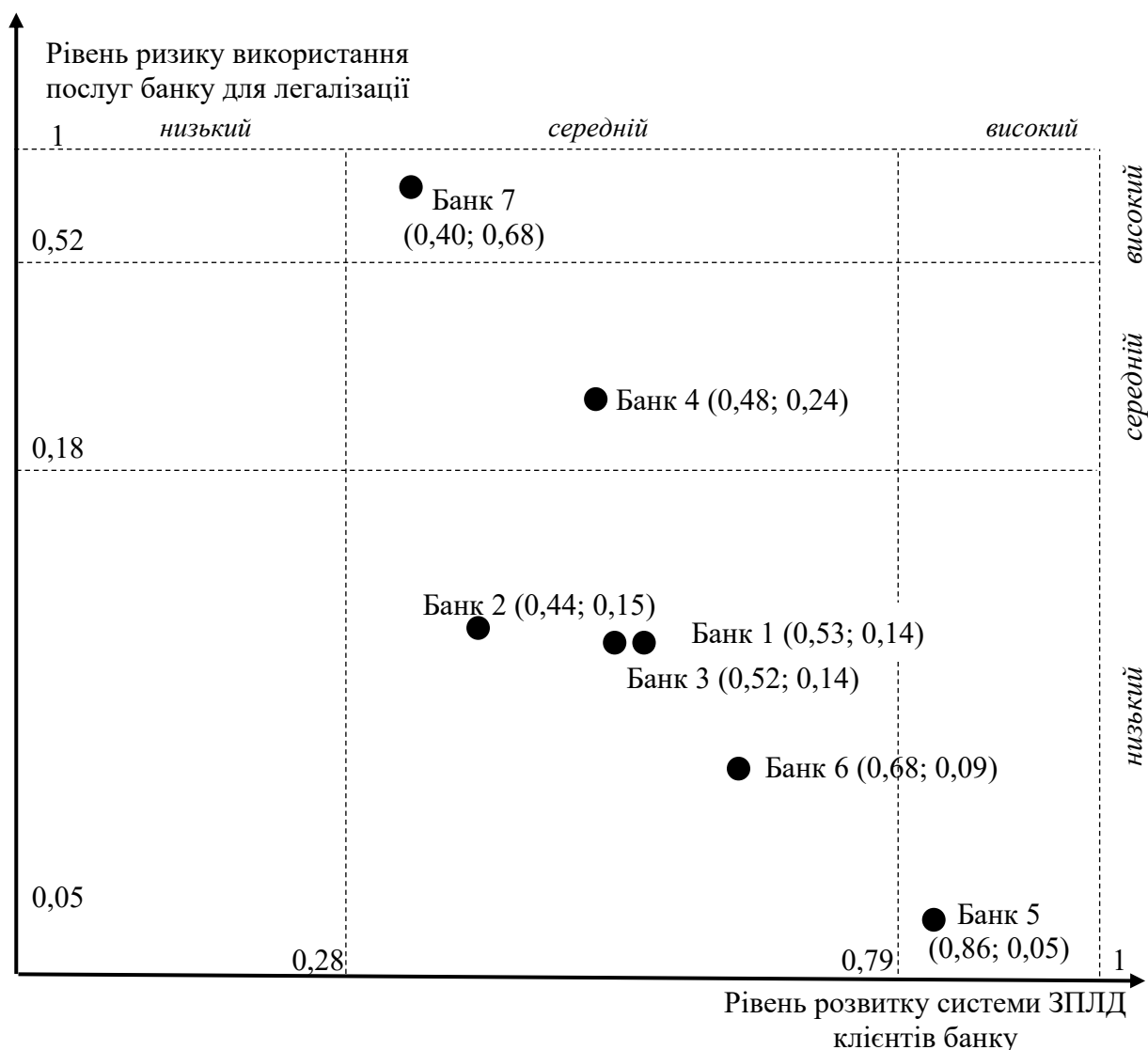

Рис. 3.6. Позиціонування банків за рівнем ризику використання послуг для легалізації доходів та рівнем розвитку системи запобігання та протидії легалізації доходів

Сім банків, за якими побудована матриця (рис. 3.6) становлять майже 10 % від наявності кількості діючих банківських установ України. Для подальшого обґрунтування та остаточного підтвердження висунутої гіпотези необхідно проводити додаткове опитування та оцінювання систем запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банків.

Зрозумілим є те, що банки з високим рівнем ризику використання послуг

банку для легалізації доходів безперечно потребують втручання в їхню діяльність та удосконалення (або навіть формування) системи запобігання та протидії легалізації доходів власних клієнтів. Для розробки відповідних методичних рекомендацій з удосконалення необхідно використати і результати оцінювання системи і інструментарій оцінювання внутрішніх факторів. За результатами оцінювання системи ЗПЛД Банку 7, як такого, що має найвищий на момент оцінювання рівень ризику легалізації коштів через використання його операцій і послуг, найбільш уразливими в його діяльності є: ідентифікація та вивчення клієнта, компетентність та навчання персоналу, моніторинг та звітування про фінансові операції (рис. 3.7).

Дані рис. 3.7 показують, що у Банку 7 однаковий найнижчий рівень розвитку мають складові Ідентифікація та вивчення клієнта та Компетентність персоналу, наступна складова для вдосконалення – це Моніторинг та звітування про операції.

Поглиблений аналіз результатів оцінювання складової Ідентифікація та вивчення клієнта (табл. 3.1 додатку 3) дозволяє надати такі рекомендації з удосконалення:

1. Розробити і затвердити упродовж 1 місяця порядок здійснення ідентифікації та вивчення кінцевих бенефіціарних власників клієнтів суб'єктів господарювання і клієнтів фінансових установ.

2. Забезпечити впровадження затвердженого порядку ідентифікації та вивчення кінцевих бенефіціарних власників клієнтів в дію упродовж двох місяців.

3. Розробити і затвердити упродовж 1 місяця порядок здійснення ідентифікації та вивчення публічних діячів, їхніх близьких родичів, пов'язаних з ними осіб.

4. Забезпечити впровадження затвердженого порядку ідентифікації та вивчення публічних діячів, їхніх близьких родичів, пов'язаних з ними осіб в дію упродовж двох місяців.

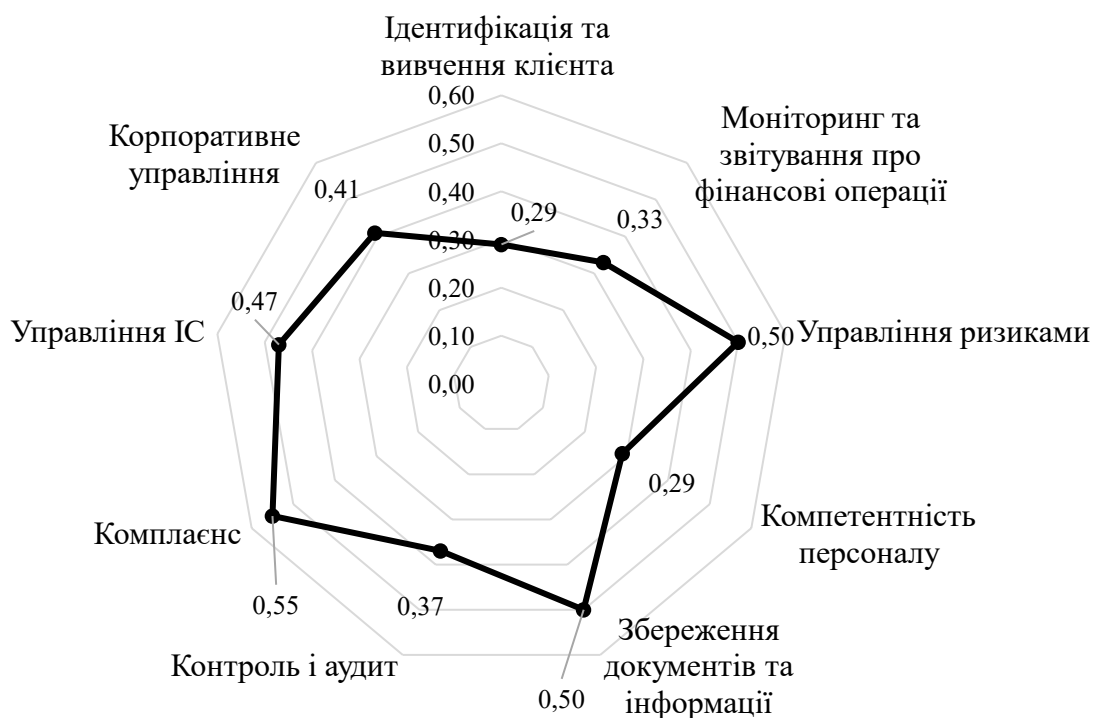

Рис. 3.7. Розподіл рівнів розвитку складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів Банку 7

5 Забезпечити програмними засобами обов'язкову фіксацію змісту діяльності клієнтів суб'єктів господарювання, клієнтів фінансових установ, клієнтів фізичних осіб.

6. Забезпечити програмними засобами обов'язкову фіксацію мети встановлення з банком ділових відносин клієнтів суб'єктів господарювання, клієнтів фінансових установ, клієнтів фізичних осіб.

7. Забезпечити програмними засобами обов'язкову фіксацію джерел походження коштів усіх категорій клієнтів.

8. Змінити налаштування автоматизованої системи банку на обов'язкове оновлення інформації щодо клієнта що півроку.

9. Доповнити перелік високо ризикованих клієнтів банками-кореспондентами, які є нерезидентами.

10. Встановити найвищий рівень ризику для клієнтів, з якими не відбулося особистої зустрічі після встановлення відносин.

11. Додати функцію автоматичного блокування здійснення платежу у разі відсутності або неповної ідентифікації його ініціатора або бенефіціара.

Рекомендації з підвищення компетентності персоналу та удосконалення процесу його навчання ґрунтуються на поглибленому аналізі цієї складової системи ЗПЛД клієнта Банку 7 (рис. 3.8).

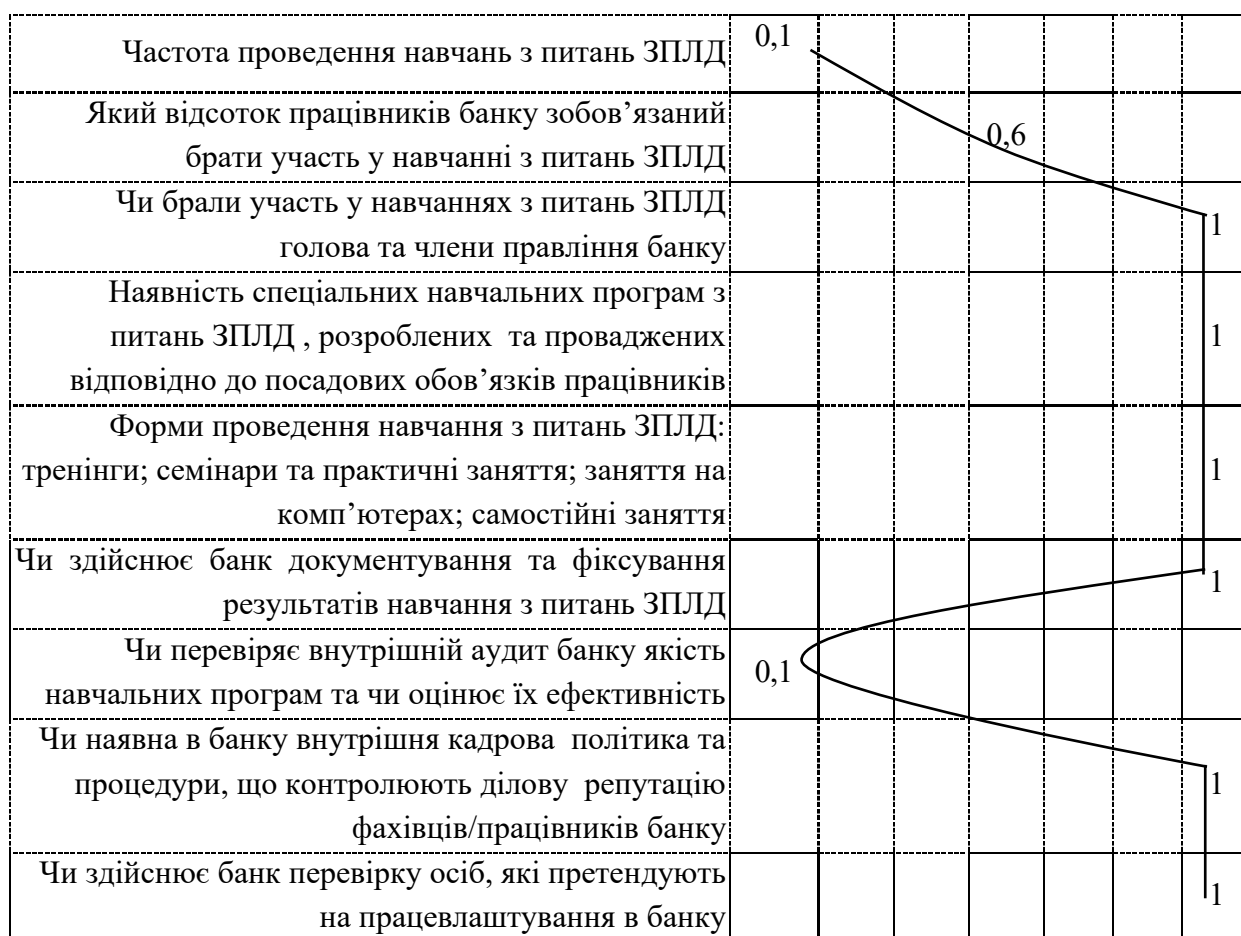

Рис. 3.8. Профіль оцінювання компетентності та навчання персоналу Банку 7

Недоліки у навчанні персоналу Банку 7, які чітко видно на рис. 3.8 потребують рекомендацій щодо підвищення компетентності його персоналу і полягають у такому:

1. Організувати навчання персоналу з питань запобігання та попередження легалізації доходів на постійній систематичній основі.

2. Здійснювати фіксацію у профілях співробітників банку всі дати, тривалість та місце проведення навчання з питань фінансового моніторингу.

3. Забезпечити відрядження працівників банку на навчання з питань ЗПЛД клієнтів банку з частотою кожні півроку.

4. Організувати фіксацію та узагальнення інформації щодо змісту та якості навчальних програм, за якими здійснюється підготовка та підвищення кваліфікації персоналу банку з питань фінансового моніторингу.

5. Зобов'язати працівників банку, які пройшли зовнішнє навчання та підвищення з питань фінансового моніторингу організувати та провести внутрішній тренінг з вивчених питань.

6. Зобов'язати службу внутрішнього аудиту банку щороку здійснювати аналіз змісту та якості навчальних програм, за якими здійснюється підготовка та підвищення кваліфікації персоналу банку з питань фінансового моніторингу.

7. Додати до механізму побудови рейтингу працівників банку пункт щодо частоти підвищення кваліфікації.

8. Встановити щорічну премію у розмірі 10 % від посадового окладу працівникам банку, які виконують нормативи щодо частоти навчання.

Наступною для удосконалення складовою системи ЗПЛД Банку 7 є моніторинг та звітування про фінансові операції зі значенням інтегрального показника 0,33 на момент оцінювання. За результатами поглибленого аналізу даних щодо цієї складової (табл. 3.13) функціонально її можна вдосконалити тільки за рахунок максимально точного виконання всіх закріплених вимог і процедур щодо фінансового моніторингу, оскільки низький бал оцінювання має пункт щодо наявності в банку співробітників, що притягувались за останні три роки до відповідальності. До співробітників, які повторно притягуються до відповідальності за недотримання вимог з питань фінансового моніторингу, доцільно застосовувати штрафні санкції, у тому числі позбавляти премій.

Розширений профіль оцінювання складової «Внутрішній контроль, внутрішній та зовнішні аудити» Банку 7 (рис. 3.9) вказує на ті його функції, які необхідно допрацювати, змінити, доповнити.

Рис. 3.9. Профіль оцінювання внутрішнього контролю, внутрішнього контролю і аудиту Банку 7

Щодо зовнішнього аудиту думка експертів банку полягає у тому, щоб

не надавати їм більшої кількості інсайдерської інформації, що дещо ускладнює процес змін.

Дані рис. 3.9 показують, що найбільший вплив на ефективність внутрішнього аудиту чинить перевірка його діяльності національним банком та наявність виявлених недоліків. Отже, удосконалення полягають у деталізації та ліквідації цих недоліків. Ця інформація є інформацією з обмеженим доступом і не підлягає розголошенню. Рекомендації з удосконалення (окрім тих, що є прихованими для зовнішніх користувачів) є такими:

1. Встановити в банку періодичність проведення внутрішніх аудиторських перевірок щодо дотримання вимог законодавства у сфері ЗПЛД клієнтів банку кожні 9 місяців за умови відсутності суттєвих недоліків, виявлених попередньою перевіркою; кожні 6 місяців за умови наявності суттєвих недоліків, виявлених попередньою перевіркою.

2. Забезпечити ліквідацію недоліків, виявлених зовнішніми перевірками, упродовж 3-х місяців.

3. Забезпечити ліквідацію недоліків, виявлених внутрішніми перевірками, упродовж 2-х місяців.

4. Розробити і впровадити перевірку обізнаності працівників банку з питань фінансового моніторингу, вимог законодавства, внутрішніх стандартів банку з цих питань у формі он-лайн тестування з обмеженим часом на відповіді тестів без попереднього інформування про здійснення таких перевірок.

Запропоновані рекомендації з удосконалення системи ЗПЛД клієнтів Банку 7 ґрунтуються на результатах поглибленого аналізу складових системи і є завданнями на найближчу перспективу.

Банк 4 має середній рівень ризику використання його послуг для легалізації доходів (Інтегральний показник рівня ризику становить 0,24) і середній рівень 0,48 розвитку системи ЗПЛД клієнтів. Обернена залежність підтверджується.

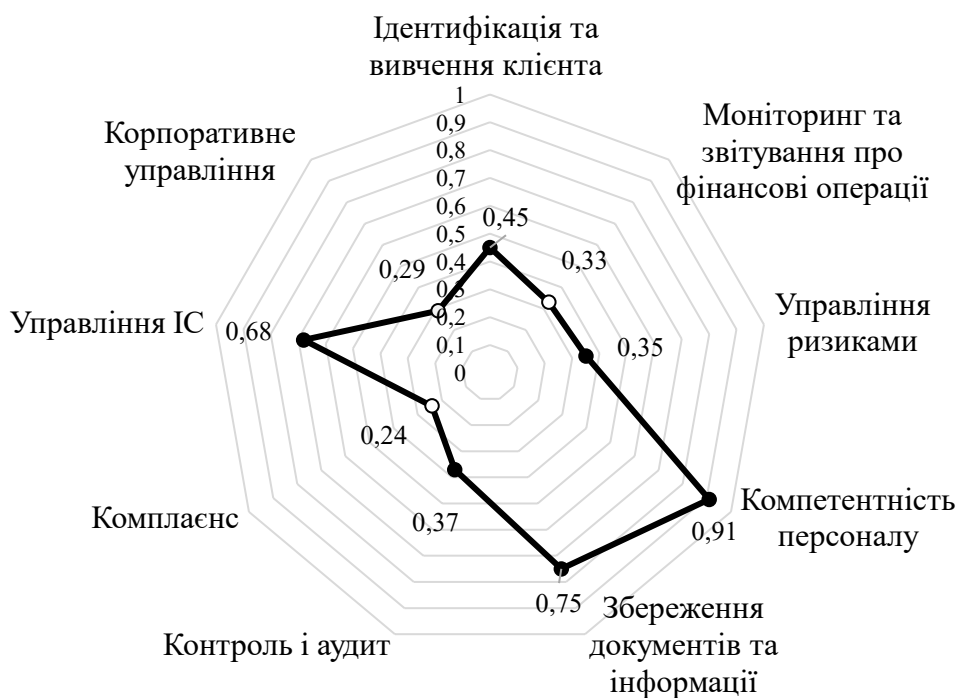

Рис. 3.9. Розподіл рівнів розвитку складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів Банку 4

Дані рис. 3.9 показують, що компетентність та навчання персоналу Банку 4 знаходиться майже на максимальному рівні (0,95 з максимально можливих 1). Також на досить високому рівні розвинені збереження документів та інформації – 0,75. Складові, що мають найнижчі оцінки, – це Комплаєнс (0,24), Корпоративне управління та роль органів управління (0,29), Моніторинг та звітування про фінансові операції (0,33). Доцільно подальший розвиток системи та удосконалення розпочинати саме з цих складових.

Розширений профіль оцінювання комплаєнсу в Банку 4, відображений на рис. 3.10., показує що для подальшого розвитку комплаєнсу в банку доцільно здійснити такі заходи:

1. Затвердити перелік співробітників банку, за якими закріплено функції відповідального працівника відокремленого підрозділу банку.
2. Забезпечити проходження внутрішнього навчання нових працівників з функціями відповідального упродовж двох місяців.
3. Забезпечити проходження навчання нових працівників з функціями

відповідального упродовж року.

4. Переглянути і зменшити перелік функцій, які виконує відповідальний працівник, крім функцій, пов'язаних із забезпеченням запобігання та протидії відмиванню коштів та дотримання вимог фінансового моніторингу.

5. Здійснити перерозподіл функцій не пов'язаних із забезпеченням запобігання та протидії відмиванню коштів та дотримання вимог фінансового моніторингу і відповідне делегування повноважень у межах колективу кожного відокремленого підрозділу банку. Внести відповідні доповнення у посадові інструкції фахівців, менеджерів, керівників відокремлених підрозділів банку.

Рис. 3.10. Профіль оцінювання комплаєнсу Банку 4

Слід зауважити, що оцінка комплаєнсу (рис. 3.10) могла бути вищою у разі наявності відповіді на третє і восьме питання анкети. Проте відповідав на ці запитання у банку 4 не відповідальний працівник служби внутрішнього фінансового моніторингу, а керівник філії.

Корпоративне управління та роль органів управління Банку 4 також потребують втручання та вдосконалення. З семи питань анкети щодо корпоративного управління банку 5 відповідей на них мають найвищу оцінку – 1. Основна причина низької інтегральної оцінки – це відсутність затвердженої у банку програми з управління комплаєнс-ризиками з питань фінансового моніторингу. Це питання хоча й знаходиться у складі анкети про корпоративне управління проте тісно корелює зі складовою комплаєнсу та управління ризиками, а також підтверджує наявність проблем у частині комплаєнсу, які описані на рис. 3.10. Ліквідація цього недоліку полягає у розробленні і затвердженні Програми з управління комплаєнс-ризиками з питань фінансового моніторингу.

Схожа ситуація щодо подальшого розвитку системи ЗПЛД клієнтів Банку 4 у частині моніторингу та звітування про фінансові операції, оскільки тільки одна з відповідей на питання має не максимальне значення оцінки і засвідчує те, що в Банку 4 відсутні або не діють вимоги з систематичного відстеження і аналізу загальної поведінки клієнта на наявність у його діяльності незвичайних або підозрілих подій. Ефективно реалізувати такий моніторинг діяльності клієнтів можна за допомогою штучного інтелекту, відповідних програм, які будуть швидко аналізувати значні масиви інформації та виявляти відхилення [157; 161]. Також можливості сучасних розробок у галузі штучного інтелекту дозволяють прогнозувати події, що значно посилять складову попередження відмивання коштів клієнтами банку. Використання розробок штучного інтелекту для управління ризиками банку на думку експертів давно підтвердили свою ефективність [159; 162].

Банк 1, Банк 2 і Банк 3 за результатами позиціонування (рис. 3.6) мають середній рівень розвитку систем запобігання та протидії легалізації доходів

банку (0,44; 0,52 і 0,53 відповідно) і низький рівень ризику використання послуг цих банків для відмивання коштів. Проте окремі складові систем ЗПЛД Банку 1 і Банку 2 мають найнижчі оцінки з-поміж усіх оцінюваних банків. Так, управління інформаційними системами Банку 1 має оцінку всього лише 0,21 (рис. 3.12). Тому цій ланці слід приділити першочергову увагу.

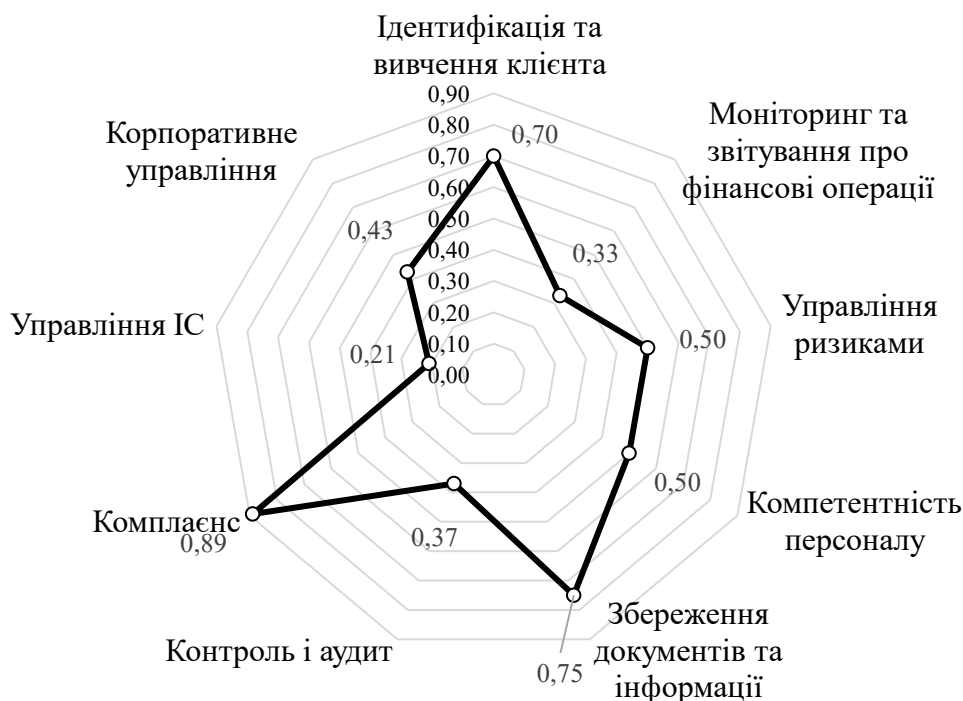

Рис. 3.12. Розподіл рівнів розвитку складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів Банку 1

Розширений профіль оцінювання інформаційних систем Банку 1 (рис. 3.13) дозволить поставити завдання з ліквідації виявлених недоліків та подальшого удосконалення наявних програмних продуктів. За результатами поглибленого оцінювання управління інформаційними системами Банку 1 можна встановити таку черговість завдань для ліквідації наявних недоліків і підвищення їхньої функціональності з точки зору управління ризиками легалізації доходів:

1. Забезпечити в автоматизованій системі банку (далі АБС) фіксацію

1.2. Збереження анкети потенційного клієнта з неповними даними доповнити переліком стандартизованих причин відмови у обслугованні.

1.3. Фіксацію розірвання відносин з клієнтом доповнити переліком альтернативних причин здійснення цього розірвання.

2. Забезпечити в АБС банку неможливість випадків відсутності інформації щодо ідентифікації та вивчення клієнтів, у тому числі:

2.1. Обмежити функціонально збереження анкети потенційного клієнта за умови незаповненості будь-якого з обов'язкових полів інформації.

2.2. Обмежити функціонально збереження анкети потенційного клієнта за умови відсутності завантажених електронних копій документів ідентифікації його особистості.

2.3. Створити автоматизовані нагадування щодо необхідності уточнення та актуалізації інформації про клієнта.

2.4. Створити автоматизоване розсилання повідомлень клієнтам банку про необхідність актуалізувати інформацію та електронні копії ідентифікаційних документів.

2.5. Створити функцію блокування обслуговування клієнта з неактуальною ідентифікаційною інформацією.

3. Забезпечити в АБС банку функцію здійснення аналізу фінансових операцій клієнта, що дозволяє визначати незвичайну діяльність, у тому числі:

3.1. Встановити для кожного клієнта банку фінансові межі звичайності його діяльності.

3.2. Встановити автоматичну фіксацію випадків повторення в діяльності клієнта фізичної особи сум здійснення операцій.

3.3. Створити функцію автоматичного підвищення класу ризикованості клієнта за умови перевищення ліміту здійснюваних ним операцій.

3.4. Створити функцію автоматичного підвищення класу ризикованості клієнта фізичної особи за умови тривалого періодичного повторення в його діяльності сум здійснюваних операцій.

3.5. Додати до АБС функцію автоматизованих сповіщень менеджерів

банку щодо підвищення класу ризикованості клієнта.

3.6. Додати до АБС функцію калькулювання середньозваженої ризикованості портфеля фінансових операцій за клієнтами одного менеджера.

4. Розширити перелік доступних для банку баз даних з інформацією про ризики легалізації доходів, фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення.

5. Підвищити частоту перевірки інформації про наявних клієнтів банку щодо причетності їх до легалізації доходів за доступними для банку базами даних.

Реалізація запропонованих рекомендацій дасть змогу підвищити ефективність роботи інформаційних систем Банку 1 у частині більш чіткого виконання вимог з питань фінансового моніторингу і управління ризиками відмивання коштів.

Банком, що на момент оцінювання мав рівень ризику використання його послуг для легалізації доходів на рівні 0,15, тобто низький, і рівень розвитку системи ЗПЛД 0,44, тобто середній є Банк 2. Особливістю позиціонування цього банку є те, що три складові його системи ЗПЛД мають найнижчі у порівнянні з іншими банками інтегральні оцінки (рис. 3.14).

Слабкими ланками системи ЗПЛД Банку 2 у порядку збільшення рівня їх розвитку є: ідентифікація та вивчення клієнта, управління ризиками та компетентність персоналу.

Аналіз усіх відповідей на запитання анкети щодо Порядку здійснення ідентифікації та вивчення клієнта Банку 2 (табл. 3.1 додатку 3) дозволяє запропонувати такі першочергові завдання і рекомендації з удосконалення:

1. Розробити упродовж місяця Порядок ідентифікації та вивчення клієнтів – публічних діячів, їхніх родичів та пов'язаних з ними осіб (помічників, заступників та секретарів).

2. Розробити упродовж місяця Порядок ідентифікації та вивчення клієнтів – неприбуткових організацій.

3. Розробити упродовж місяця Порядок ідентифікації та вивчення клієнтів – фізичних осіб, які здійснюють через банк операції без відкриття рахунку.

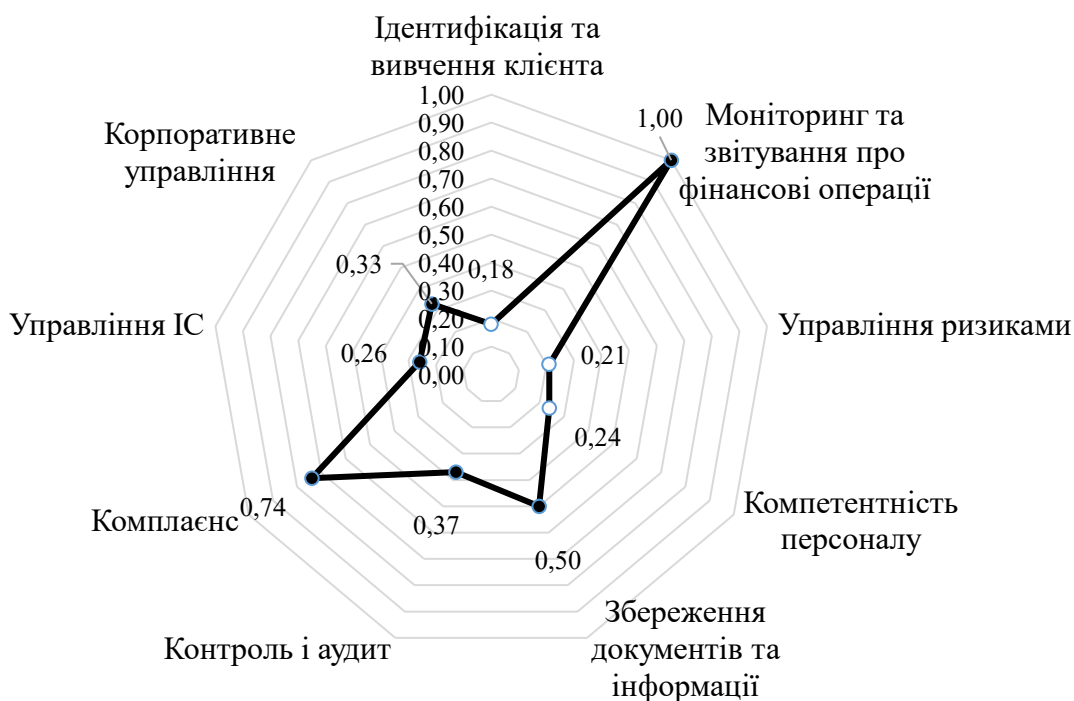

Рис. 3.14. Розподіл рівнів розвитку складових системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів Банку 2

4. Розробити упродовж місяця Порядок ідентифікації та вивчення банків-кореспондентів, класифікувати банки-кореспонденти, з якими є договір про співпрацю за рівнем ризику відмивання коштів.

5. Скликати Комітет банку з питань фінансового моніторингу для обговорення і внесення правок у розроблені Порядки, подати фінальні варіанти на затвердження Правлінню банку.

6. Зобов'язати операціоністів і менеджерів банку здійснювати фіксацію мети і характеру ділових відносин, обслуговування яких здійснюватиметься через рахунки банку.

7. Зобов'язати операціоністів і менеджерів банку здійснювати

обов'язкову фіксацію галузі діяльності, фактичного розташування, мети відкриття рахунку, джерел походження коштів.

8. Зобов'язати операціоністів і менеджерів у випадку посередництва банку здійснювати ідентифікацію ініціатора платежу.

9. У випадку неможливості ідентифікації ініціатора платежу або виявлення анонімного ініціатора платежу зупинити здійснення виплати або платежу.

10. Зобов'язати операціоністів і менеджерів банку здійснювати перевірку учасників міжнародних платежів за санкційними списками Ради безпеки ООН.

Управління ризиками Банку 2 з урахуванням розширеного аналізу оцінок його компонентів (табл. 3.13 у підрозділі 3.2) потребує таких рекомендацій з удосконалення:

1. Змінити у Порядку аналізу ризику легалізації доходів клієнтів банку частоту його проведення з одного разу у дев'ять місяців до 1 разу у 6 місяців.

2. Зобов'язати відділ розробок нових продуктів здійснювати їх експертизу ризику таких продуктів щодо ризику відмивання коштів за участю підрозділу фінансового моніторингу банку.

3. Зобов'язати маркетинговий відділ банку здійснювати експертизу майбутніх локацій розміщення відокремлених підрозділів банку на предмет географічного компоненту ризику легалізації доходів.

4. Встановити високий рівень ризику для всіх нових продуктів і послуг банку до моменту проведення їхньої експертизи за участю підрозділу фінансового моніторингу.

Розроблені рекомендації з удосконалення найбільш проблемних складових систем ЗПЛД клієнтів банку створюють науково обґрунтоване підґрунтя для подальшого розвитку цих систем та зниження ризику використання послуг аналізованих банків для легалізації сумнівних доходів їхніх клієнтів.

Висновки до розділу 3

1. Мінімізація ризиків легалізації доходів є однією з цілей функціонування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Оцінювання ризику використання послуг банку для цілей відмивання коштів дає змогу визначити на скільки вказана мета досягнута. Для виконання цього завдання у роботі запропоновано методичне забезпечення оцінювання ризику використання операцій банку для легалізації доходів, яке ґрунтується на побудові інтегрального показника рівня ризику і враховує такі часткові ознаки: наявність виявлених схемних операцій в діяльності банку за минулі періоди; наявність і кількість в діяльності банку виявлених порушень вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу; обсяг штрафів, які сплатив банк за виявлені порушення; темпи приросту обсягів руху готівкових коштів у банку; темпи приросту обсягів руху коштів на рахунках на вимогу суб'єктів господарювання; темпи приросту обсягів руху коштів на рахунках на вимогу фізичних осіб. Чим вище значення інтегрального показника (максимум 1) рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів, тим вище ризик відмивання коштів через банк.

2. Проведене за розробленим методичним забезпеченням оцінювання рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів за період з серпня 2017 по квітень 2019 року за щомісячними даними 32 банків, що становить 42 % від кількості діючих в Україні банківських установ. Якісну інтерпретацію рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів дозволяє надати сформована шкала рівнів ризику. Так, станом на 01.04.2019 р. мінімальний рівень ризику використання послуг банку для легалізації від 0 до 0,09 мали 8 банків (Укрексімбанк, Укрсоцбанк, Кредобанк, Укрсиббанк, Південний, Креді Агріколь Банк, Універсал Банк, Райффайзен Банк Аваль); низький ризик від 0,09 до 0,18 мали 13 банків (Ощадбанк, Полікомбанк, Таскомбанк, АКБ «Львів», Грант, Мегабанк,

Укргазбанк, Сбербанк, Конкорд, Глобус, Банк 3/4, Банк Січ, Правекс Банк); середній рівень ризику від 0,18 до 0,52 мали 11 банків (Асвіо Банк, Промінвестбанк, Банк Альянс, МТБ Банк, Український капітал, Місто Банк, ОТП Банк, Сітібанк, Банк інвестицій та заощаджень, Укрбудінвестбанк, РВС Банк). Високий (0,52 до 0,78) і критично високий (від 0,78 до 1) рівень ризику використання послуг банку для легалізації доходів станом на 01.04.2019 р. не мав жоден з аналізованих банків.

3. Подальший розвиток і удосконалення діючих у банках систем запобігання та протидії легалізації доходів можливі за умови наявності інформації щодо їхнього поточно стану. Таку інформацію як по системі в цілому, так і за кожною її складовою дає змогу отримати розроблений методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Підхід містить шість етапів, які полягають у такому:

- 1) впорядкування складових системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів, параметри яких підлягають оцінюванню, за значимістю;
- 2) формування анкет для збору інформації та опитування за цими анкетами представників банків;
- 3) оброблення анкет, формування і згортання бальних оцінок складових системи у інтегральні показники методом таксономії;
- 4) визначення найбільш вразливої та недосконалої складової системи;
- 5) інтегральне оцінювання всієї системи за допомогою згортання інтегральних оцінок складових у один показник з урахуванням коефіцієнтів значимості цих складових;
- 6) якісне оцінювання системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів клієнтів банку на основі шкали рівнів розвитку.

За результатами проведеного оцінювання встановлено, що шість з аналізованих банків мають середній рівень розвитку системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів, а один банк – високий.

4. Розроблене методичне забезпечення оцінювання рівня ризику використання послуг банку для легалізації доходів та методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів створюють підґрунтя побудови двовимірної матриці розміщення банків і

виявлення серед них найбільш уразливих з точки зору можливості відмивання коштів. Побудована матриця, де за віссю абсцис – Інтегральний показник рівня розвитку системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, а віссю ординат – Інтегральний показник рівня ризику використання послуг банку для легалізації, показала, що найбільшого втручання та змін потребує діяльність Банку 7, який потрапив до квадранту з високим рівнем ризику легалізації та середнім рівнем розвитку системи ЗПЛД. Першочергового удосконалення в діяльності Банку 7 потребують здійснення ідентифікації та вивчення клієнта, компетентність та навчання персоналу, моніторинг та звітування про операції. Для кожної проблемної складової системи побудовано профіль оцінювання, який деталізує оцінки компонентів і дозволяє сформулювати рекомендації з подальшого усунення недоліків.

Основні результати, викладені у розділі, опубліковані у таких роботах [21; 113; 191].

Список використаних джерел [48; 56; 60; 61; 88; 110; 114; 118; 121; 122; 128; 144; 157; 159; 161; 162; 188; 193; 197; 199; 204; 205; 220].

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливе науково-практичне завдання щодо подальшого розвитку теоретичних засад, розроблення методичного забезпечення і практичних рекомендацій з формування, оцінювання та удосконалення системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку. Найбільш вагомі висновки, одержані у результаті дослідження, полягають у такому:

1. Запобігання та протидія легалізації доходів клієнтів банків є найбільш значимими ланками боротьби з відмиванням коштів серед усіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу: повідомлення банків про підозрілі фінансові операції становлять 96 – 98 % від загальної кількості повідомлень до Державної служби фінансового моніторингу. Не зважаючи на це, жоден нормативно-правовий акт не надає визначень базовим поняттям у цій сфері, а визначення вчених не мають єдності трактувань. У результаті проведеного контент-аналізу уточнене визначення легалізації доходів клієнтів банку, яке відображає зв'язок дій із грошима та іншими фінансовими активами, отриманими незаконно, з використанням послуг банку для приховування походження таких активів та надання їм статусу легальних. Уточнене визначення легалізації доходів клієнтів банку стало підґрунтям розвинення понять протидії і запобігання легалізації доходів, що дає змогу розмежувати ці процеси в системі боротьби з відмиванням коштів на рівні банку.

2. Формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку неможливе без обґрунтування її складових та зв'язків між ними. Удосконалена в роботі структура системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку містить два функціонально-процесних ядра: 1) запобігання легалізації доходів, яке охоплює ідентифікацію, верифікацію та вивчення клієнта, виявлення, реєстрацію, моніторинг, аналіз та звітування про фінансові операції, управління ризиками, що безпосередньо пов'язані з трьома об'єктами системи; 2) протидія легалізації доходів, у тому числі відмова від

встановлення і розірвання ділових відносин, відмова від проведення і зупинення фінансових операцій; окрім того, структура враховує необхідні управлінські функції, вплив компетентності і навчання персоналу, інформаційних систем, комплаєнсу та інших важливих внутрішніх факторів її функціонування, що дозволить банкам сформувати власну дієву систему запобігання та протидії легалізації доходів, яка забезпечить мінімізацію ризиків легалізації та зменшення кількості спроб і випадків використання послуг банку для легалізації доходів.

3. Наявність системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку не є обов'язковим згідно з діючими вимога НБУ, тому для багатьох банків, які мають лише відповідний підрозділ, формування системи запобігання та протидії є надзвичайно актуальним. Це завдання дозволяє вирішити запропонована в роботі послідовність етапів формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, яка ґрунтується на правилах побудови систем, враховує специфіку процесів запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку, присутність і важливість персоналу, його навчання, необхідність моніторингу і аудиту системи. Обґрунтована в роботі послідовність етапів формування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку побудована таким чином, що дає змогу менеджменту банку не тільки сформувати систему з урахуванням потреб, а й розвинути її у подальшому з урахуванням змін зовнішнього та недоліків внутрішнього середовища.

4. Аналіз і оцінювання факторів функціонування системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку є важливим етапом її формування та подальшого розвитку. Узагальнені та структуровані макроекономічні фактори легалізації злочинних доходів клієнтів банків дозволили сформувати комплекс показників їхнього аналізу, який дав змогу встановити, що: в групі геоекономічних факторів сприяють легалізації коштів повільне зростання реальної заробітної плати населення всередині України та більш високі заробітні плати за її межами, наявність незареєстрованої оплати праці, високий відсоток готівкових коштів у обігу (91,81 % у 2018 р.); у групі геополітичних

факторів положення України відображають низькі місця в міжнародних рейтингах за значеннями індексу якості державного управління, індексу сприйняття корупції, індексу нестабільності країни; за нормативно-правовими умовами Україна у 2017-2018 роках посідає 77 місце серед 113 країн світу за індексом верховенства права і 36 місце з кінця рейтингу за Базельським індексом протидії відмиванню грошей. Сформований комплекс показників аналізу макроекономічних факторів легалізації доходів дає змогу виявити несприятливі умови функціонування економічних суб'єктів та визначити напрям подальших змін у цій сфері.

Оцінювання внутрішніх факторів ЗПЛД дозволяє здійснити розроблений інструментарій, який містить анкети для виявлення інформації, варіанти відповідей та розроблені шкали оцінювання цих відповідей. Запитання анкет максимально корелюють з окремими складовими звітності банків з питань фінансового моніторингу, подальше оброблення відповідей надало можливість виявити найбільш загрозливі для банків фактори легалізації, для більшості аналізованих банків – це компетентність і навчання персоналу та комплаєнс.

5. Готівкові операції та рух коштів через рахунки клієнтів банку становлять найбільш ризиковану групу послуг банківських установ з точки зору відмивання коштів. Проведений у роботі аналіз статистичних характеристик рядів динаміки оборотів готівкових коштів, оборотів коштів на рахунках на вимогу суб'єктів господарювання, оборотів коштів на рахунках на вимогу фізичних осіб 32 банків України показав, що банки, в діяльності яких НБУ виявив схемні операції з ознаками легалізації доходів, мають значно вищі значення коефіцієнта варіації обсягів руху коштів, в середньому 46 %, у порівнянні з банками, в діяльності яких НБУ не виявив схемних операцій, проте вияв порушення, за які застосовував заходи впливу, та у порівнянні з банками, до яких жодних заходів впливу не застосовано. Результати аналізу довели, що коефіцієнт варіації може бути використаний у якості індикатора рівня ризику легалізації доходів клієнтами банку, що дає змогу значно полегшити і скоротити тривалість аналізу фінансової діяльності банків у межах експрес-тестування на причетність до відмивання коштів.

6. Оцінювання ризику легалізації коштів через певну банківську установу є важливим завданням у процесі розбудови ризик-орієнтованої системи забезпечення протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Розроблене методичне забезпечення оцінювання ризику використання послуг банку для легалізації доходів ґрунтується на інтегральному кількісно-якісному оцінюванні рівня ризику і враховує наявність у банку досвіду здійснення схемних операцій з ознаками легалізації, кількість виявлених перевіркою НБУ порушень, обсяги застосованих до банку штрафів, а також динаміку і волатильність його операцій з готівкою та обсягів руху коштів через рахунки клієнтів. Практична реалізація методичного забезпечення дає змогу відстежити динаміку ризикованості діяльності банку з точки зору його участі у відмиванні коштів, виявити банки з високим рівнем ризику та обґрунтувати дії національного регулятора щодо застосування попереджувальних заходів впливу або позапланових перевірок щодо виконання банками вимог у сфері фінансового моніторингу.

7. Важливим етапом подальшої розбудови та удосконалення системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку є її оцінювання та виявлення слабких ланок. Запропонований методичний підхід до оцінювання системи запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку враховує дев'ять ключових складових, які відображають всі внутрішні фактори та функціональні складові системи, дозволяє здійснити інтегральне оцінювання кожної складової і відповідно порівняти рівень їх розвитку, побудувати загальну інтегральну оцінку системи з урахуванням значимості її складових та сформулювати у подальшому практичні рекомендації з ліквідації недоліків та вдосконалення. Практична реалізація методичного підходу виявила, що у трьох аналізованих банків удосконалення потребують порядок здійснення ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів, у двох банків слабкою ланкою є комплаєнс, один з банків потребує ліквідації недоліків інформаційних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азіова К. М., Ус Ю. В. Система фінансового моніторингу у банку. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (23 листопада 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТОВ «ТО Ексклюзив», 2018. С. 25–28.
2. Акімова О. В. Особливості використання окремих інструментів при проведенні внутрішнього фінансового моніторингу. *Науковий вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2016. № 1 (19Е). С. 137–142.
3. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму. Департамент фінансових розслідувань Державна служба фінансового моніторингу України. 2012. URL: http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/20121228/2012_27_12_2012.pdf (дата звернення: 21.11.2017).
4. Андрійченко Ж.О. Фінансовий моніторинг у системі управління ризиками ринків фінансових послуг. *Розвиток системи управління ризиками ринків фінансових послуг: [монографія] / наук. ред. та кер. кол. авт. Н.М. Внукова*. Харків: Ексклюзив, 2014. С. 140–150.
5. Андрійченко Ж. О. Визначення напрямів інституційних змін для забезпечення ефективного функціонування ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. URL <http://globalnational.in.ua/issue-17-2017> (дата звернення: 21.11.2018).
6. Андрійченко Ж. О. Розвиток ризик-орієнтованого підходу в сфері фінансового моніторингу в Україні згідно з європейськими вимогами. *Євроінтеграційні аспекти розвитку ринків фінансових послуг: монографія / Н. М. Внукова, Р. Пукала, В. А. Смоляк [та ін.]; за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Н. М. Внукової та канд. екон. наук Р. Пукала*. Харків: ТО

Ексклюзив, 2018. С. 121–142.

7. Андрійченко Ж. О., Літвінова С. О. Статистичне обґрунтування необхідності запровадження ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу в Україні. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*: Збірник наукових праць ХНАДУ. №2 (17). 2017. Харків: ХНАДУ, 2017. С. 49–55.

8. Андрійченко Ж. О. Визначення рівня конкордації НОР і результатів 5 раунду взаємного оцінювання MONEYVAL відповідності системи ПВД/ФТ України рекомендаціям FATF. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 441–447. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/85.pdf>. (дата звернення: 21.11.2019).

9. Андрійченко Ж. О. Місце фінансового моніторингу в системі управління ризиками ринків фінансових послуг. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу*: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 10 листопада 2017 р.). Харків: Ексклюзив, 2017. С. 28–32.

10. Ачкасова С. А. Удосконалення державного регулювання у сфері фінансового моніторингу в Україні при європейській інтеграції. *Сучасні загрози безпеці на національному та регіональному рівнях*: збірник матеріалів науково-теоретичної конференції (м. Суми, 19-20 квітня 2018 р.). Суми: Сумський державний університет, 2018. С. 3–6.

11. Баранов Р. О. Світова емпірика впровадження політики протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Вісник НАДУ*. 2015. №3. С. 33–39.

12. Башина О. Э., Спирин А. А., Бабурин В. Т., Ионсен И. А. Общая теория статистики: Статистическая методология в изучении коммерческой деятельности: учебник для вузов. 5-е изд., доп. и перераб. Москва: Финансы и статистика, 2003. 440 с.

13. Бисага К. В. Регулювання та інституційне забезпечення протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (на прикладі досвіду

Чехії). *Державне будівництво*. 2015. № 2. С. 31–44.

14. Білоус І. І. Сутнісна характеристика легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 82–88.

15. Бірюков Г. М., Гриневич А. Г., Дудник Л. М., Никифорчук Д. Й. Загальнотеоретичні основи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2009. 176 с.

16. Васильєва Т. А., Заруцька А. Б. Розвиток структурно-функціонального підходу до аналізу фінансової стійкості в системі банківського нагляду. *Вісник Національного банку України*. 2013. № 10 (212). С. 28–35.

17. Вейц О. І. Виявлення ознак використання операцій банків для легалізації сумнівних доходів. *Розвиток економіки країни: можливості, проблеми, перспективи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції* (Запоріжжя, 15 грудня 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 115–120.

18. Вейц О. І. Декларування посадовцями криптовалют як спосіб легалізації корупційних доходів. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: тези доповідей* (Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.). Харків: ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2018. С. 19–20.

19. Вейц О. І. Обґрунтування поняття легалізації доходів клієнтів банку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 1. С. 337–342.

20. Вейц О. І. Обґрунтування синонімічності понять «системи запобігання та протидії легалізації доходів» та «система фінансового моніторингу». *Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика: матеріали V Ювілейної міжнародної науково-практичної конференції* (Мукачево, 5-7 жовтня 2018 р.). Хмельницький, 2018. С. 82–83.

21. Вейц О. І. Проблеми впровадження ризик-орієнтованого підходу до запобігання та протидії відмиванню коштів. *Реформування соціально-*

економічної системи суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 22-23 грудня 2017 р.). У 2-х частинах. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 2. С. 26–29.

22. Вейц О. І. Система запобігання та протидії легалізації доходів клієнтів банку в Україні: проблеми формування та структуризації. *East European Science Journal*. 2019. Vol. 10, No 5 (45). Р. 13–21. (Index Copernicus).

23. Вейц О. І. Фактори легалізації злочинних доходів та їх врахування при здійсненні операцій клієнтів банків. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. 2018. Svazek 4. vydání 1. 2018. С. 53–64.

24. Вейц О. І. Формування інструментарію оцінювання внутрішньо-банківських факторів легалізації доходів клієнтів банку. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, фінансів, обліку, менеджменту та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 11 травня 2019 р.): у 7 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч.3. С. 33–35.

25. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с.

26. Внукова Н. М., Колодізєв О. М., Чмутова І. М. Аналіз міжнародного досвіду застосування ризик-орієнтованого підходу у сфері протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. №16. С. 610–617.

27. Внукова Н. М. Ризик-орієнтований підхід суб'єктів первинного фінансового моніторингу до класифікації клієнтів. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТОВ «ТО Ексклюзив», 2018. С. 20–24.

28. Внукова Н. М. Управління ризиками фінансових установ у сфері фінансового моніторингу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2018. Серія «Економіка». №8 (36). С. 64–68.

29. Внукова Н. М., Андрійченко Ж. О., Гонтар Д. Д. Концептуальні засади формування ризик-орієнтованої системи протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. *Проблеми економіки*. 2018. № 4. С. 201–215. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2018-4-201-215>

30. Внукова Н. М., Гонтар Д. Д., Воротинцев М. М. Інструментарій управління ризиками «відмивання» коштів на основі визначення рівня зв'язності фінансових компаній та кредитних спілок. *Управління розвитком*. 2018. Vol. 16, Issue 4. Р. 40–51. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/dm.4\(4\).2018.04](http://dx.doi.org/10.21511/dm.4(4).2018.04).

31. Герман И. М., Шухов Н. С. Системный подход в управлении экономикой: Методологические аспекты. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1991. 135 с.

32. Гиг Дж. Прикладная общая теория систем. В 2-х кн. Кн. 1. / Дж. Ван Гиг. Пер. с англ. Москва.: Мир, 1981. 336 с.

33. Гиг Дж. Прикладная общая теория систем. В 2-х кн. Кн. 2 / Дж. Ван Гиг. Пер. с англ. Москва: Мир, 1981. 731 с.

34. Глущенко О. О., Вороніна Р. М. Інноваційний підхід до ідентифікації банківських клієнтів підвищеного ризику (на прикладі PERs). *Маркетинг та менеджмент інновацій* : наук. журнал Сумського держ. ун-ту. 2012. № 4. С. 169–178.

35. Глущенко О. О., Семеген І. Б. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Р. А. Слав'юка. Київ : УБС НБУ, 2014. 386 с.

36. Гончаренко І. Г. Аналіз ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, через банки України. *Бізнес Інформ*. 2019. №9. С. 245–251.

37. Грошово-кредитна статистика: огляди фінансових корпорацій: грошові агрегати та кореспондуючі статті Огляду депозитних корпорацій. URL:

https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
(дата звернення 12.08.2019).

38. Грошово-кредитна та фінансова статистика: Показники грошово-кредитної політики Національного банку України: грошова база. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
(дата звернення: 23.09.2019).

39. Грюнинг Х. В., Брайович Братанович С. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Пер. с англ.; вступ. сл. д.э.н. К. Р. Тагирбекова. Москва: Издательство «Весь Мир», 2004. 304 с.

40. Гусаров В. М. Статистика: учебник. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 463 с.

41. Д'яконова І., Шиян Д. Методика оцінки ефективності фінансового моніторингу. *Вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 1 (34). С. 10–16.

42. Денисов А. А. Теория больших систем управления: учеб. пособие для вузов. Ленинград: Энергоиздат, Ленинградск. Отд-е, 1982. 288 с.

43. Дзедзик І. Б. Місце ризиків у системі фінансового моніторингу операцій банківської установи. *Регіональна економіка*. 2008. №4. С. 109–114.

44. Дзедзик І. Б. Ризикологічні основи фінансового моніторингу операцій банків. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2010. № 1 (7). С. 153–160.

45. Директива (ЄС) 2015/849 Європейського парламенту та Ради від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=AFFBA78CB73D3E7A138061FED00E7E2B?id=45916946> (дата звернення: 23.11.2018).

46. Директива Ради Євросоюзу про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=AFFBA78CB73D3E7A13806>

1FED00E7E2B?id=72392 (дата звернення: 23.11.2018).

47. Дмитров С. О., Черняк В. М., Кузьменко О. В. Система скорингу на основі індикаторів ризику як ефективна складова фінансового моніторингу в банку. *Вісник НБУ*. 2011. №1. С. 26–32.

48. Дмитров С. О., Меренкова О. В., Медвідь Т. А., Ващенко О. М. Оцінка та управління ризиком використання послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в комерційному банку: монографія. За заг. ред. О.М. Бережного. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. 114 с.

49. Дмитров С. О., Меренкова О. В., Левченко Л. Моделювання оцінки ризиків використання послуг банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансуванню тероризму. *Вісник НБУ*. 2009. № 1. С. 54–61.

50. Долгий О. А. Мінімізація ризиків протидії відмиванню злочинно одержаних доходів : монографія. Держ. податкова адміністрація України. Нац. акад. держ. податкової служби України. Тростянець: ТРД, 2004. 115 с.

51. Егоршин А. П., Кожин В. А. Управление социально-экономической системой: монография. Нижний Новгород: Нижегород. ин-т менеджмента и бизнеса, 2009. 286 с.

52. Єгоричева С. Б. Впровадження ризик-орієнтованого нагляду у системі фінансового моніторингу в Україні. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Харків, 23 листопада 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТОВ «ТО Ексклюзив», 2018. С. 5–9.

53. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках [текст] навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 292 с.

54. Єгоричева С. Б. Ризик-орієнтований нагляд у системі фінансового моніторингу. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2016. №3(75). С. 126–132.

55. Єжов А. Міжнародна практика запобігання відмиванню кримінальних доходів та управління відповідними ризиками. *Вісник Національного банку України*. 2009. № 10. С. 24.

56. Єфименко Т. І., Гасанов С. С., Користін О. Є. Розвиток національної системи фінансового моніторингу. К.: ДННУ "Академія фінансового управління", 2013. 380 с.

57. Жариков О. Н., Королевская В. И., Хохлов С. Н. Системный подход к управлению. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 262 с.

58. Жердецька Л. В., Городинський Д. І. Розвиток фінансових технологій: загрози та можливості для банків. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 10. С. 583–588.

59. Захаров В. П. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: теоретико-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 801. С. 180–186.

60. Заходи впливу до порушників законодавства у сфері фінансового моніторингу // Національний банк України / Нагляд / Фінансовий моніторинг / Заходи впливу. URL: <https://bank.gov.ua/supervision/monitoring> (дата звернення: 23.08.2019).

61. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk. (дата звернення: 15.11.2019).

62. Іваницька О. М. Засади державного регулювання детінізації фінансових потоків в Україні. *Стратегія розвитку України*. 2013. № 3. С. 53–58. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/7005> (дата звернення: 23.01.2018).

63. Каднічанська В. М., Ромась Т. О. Оцінка ризику легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. №1(16). С. 251–254.

64. Керівництво по застосуванню ризик-орієнтованого підходу "Віртуальні валюти". URL:

http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160805/rek%202.pdf (дата звернення: 25.01.2019).

65. Керівництво ФАТФ щодо використання ризик-орієнтованого підходу для банківського сектора. Дата оновлення: 2015. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20160805/rek%201.pdf (дата звернення: 25.01.2019).

66. Керівництво ФАТФ щодо застосування ризик-орієнтованого підходу до передплачених карток, мобільних платежів і послуг онлайн-платежів. Дата оновлення: червень 2013. URL: [//www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/rba-npps-2013.html](http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/rba-npps-2013.html) (дата звернення: 23.11.2019).

67. Клименко А. О. Організаційні та правові засади діяльності банків щодо протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: монографія. Київ: УН-т “Україна”, 2006. 168 с.

68. Ключко Л. А. Фінансовий моніторинг та комплаєнс-контроль в банках. *Финансы, учет, банки*. 2014 №1 (20).с. 153-160.

69. Кобилянська Л. М. Міжнародний досвід протидії злочинним доходам. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 45–49.

70. Ковальчук О. Поняття системи комплаєнс-контроль та особливості управління ризиком комплаєнс у банках України. *Молодь і ринок*. № 7. 2010. С. 153–157.

71. Колесников А. А. Синергетические методы управления сложными системами: теория системного синтеза: монография. Москва: КомКнига, 2006. 204 с.

72. Колодізєв О. М., Коцюба О. В. Зростання ролі банків як суб’єктів первинного фінансового моніторингу на етапі мінімізації ризиків відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом. *Банківська справа*. 2018. № 1-2. С. 7–21.

73. Колодізєв О. М., Плєскул І. В Систематизація практичних рекомендацій щодо пошуку моделей оцінки, контролю та ефективного управління ризиками для забезпечення протидії легалізації «брудних

коштів». *Управління стійким розвитком економіки: теоретичні та практичні аспекти*: Колективна монографія за ред. д.е.н., проф. Прохорової В.В. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. С. 264–278.

74. Колодізєв О.М., Лебідь О.В., Зуєва О.В. Фінансовий потенціал банку: сутність, методи оцінювання, інструменти протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 246 с.

75. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, ратифіковано Постановою Верховної ради № 1000-XII (1000-12) від 25.04.91. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096 (дата звернення: 23.01.2019).

76. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією № 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, ратифікована Верховною радою України із застереженнями і заявами Законом № 1433-IV (1433-15) від 04.02.2004 р. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 23.01.2019).

77. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=AFFBA78CB73D3E7A138061FED00E7E2B?id=72388> (дата звернення: 23.01.2019).

78. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, ратифікована Верховною радою України з заявами і застереженнями Законом № 54-V (54-16) від 31.07.2006 URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_712 (дата звернення: 23.01.2019).

79. Користін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні: монографія. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 448 с.

80. Кривонос Л. В. Державне регулювання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: сучасний стан і шляхи розвитку. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drdu_2014_1_6.pdf (дата

звернення: 23.01.2019).

81. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 19.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 19.12.2019).

82. Кузьменко О. В., Бойко А. О., Полюхович В. М. Моделювання ризику банківської установи щодо використання її послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в ході інспектування. *Економіка і держава*. 2017. №2. С. 46–56.

83. Кузьменко О. В., Доценко Т. В. Моделювання ефективності фінансового моніторингу банків в розрізі оцінювання ризиків легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. *Інвестиції: практика та досвід: науково-практичний журнал*. 2017. №15 (серпень). Київ: ТОВ «ДКС Центр», 2017. С. 32–41.

84. Куришко О. О., Гланц В. Н., Пожар Т. О. Ризики в системі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Управління ризиками банків*: монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій. За ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012.

85. Лазебник Л. Л. Управління ризиками відмивання незаконних доходів у комерційному банку. *Економіка та держава*. 2012. № 11. С. 4–7.

86. Лебідь О. В., Вейц О. І. Запобігання та протидія легалізації доходів у системі фінансового моніторингу банку. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*. 2019. С. 19–20.

87. Леонов С.В., Куришко О.О. Ризики в системі "банк–клієнт" при здійсненні фінансового моніторингу. *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. 2010. №1. Т.2. С.173–181.

88. Лисенок О. В., Мелоян О. Г. Управління ризиками банку в системі внутрішнього фінансового моніторингу. *Вісник Житомирського державного*

технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2015. № 3 (73). С. 145–151.

89. Лямец В. И., Тевяшев А. Д. Системный анализ: Вводный курс. [2–е изд. Харьков: ХНУРЭ, 2004. 448 с.

90. Лямец В. И., Успенко В. И. Основы общей теории систем и системный анализ: учеб. Пособие. Харьков: БУРУН и К; Киев: КНТ, 2015. 304 с.

91. Малярець Л. М. Економіко-математичне моделювання конкурентоспроможності банків. *Математичні методи і моделі в управлінні економічними процесами*. Монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. С. 7–139.

92. Мельник Л. Г. Тайны развития (не очень серьезная книга об очень серьезном): монография. Сумы: ИТД "Университетская книга", 2005. 378 с.

93. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития: монография Сумы: Университетская книга, 2003. 288 с.

94. Модельний закон про протидію легалізації («відмиванню») доходів, отриманих злочинним шляхом, СНД, Закон від 08.12.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/997_e57. (дата звернення: 23.01.2019).

95. Москаленко Н. В. Досвід США щодо побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Фінанси, облік, банки*. 2014. 1(20). С. 209–214.

96. Москаленко Н. В., Климчук Н.Я. Управління ризиками легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2017. №1. С. 183–194.

97. Національний банк роз'яснив причини застосування заходу впливу до банку "Конкорд", 01.06.2018: Заходи впливу до порушників законодавства у сфері фінансового моніторингу. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=70848713&cat_id=1103935. (дата звернення: 23.05.2019).

98. Національний банк роз'яснив причини застосування заходу впливу до банку "Південний", 30.08.2018. Заходи впливу до порушників законодавства у сфері фінансового моніторингу. URL:

https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=76661355&cat_id=1103935
(дата звернення: 23.05.2019).

99. Оборотно-сальдовий баланс банку відповідно до Додатку 1 до постанови Правління Національного банку України від 31 серпня 2017 року № 85 “Про опублікування окремої інформації про діяльність банків України” за даними статистичної звітності за формою №10 (файл 02) та даними, що подаються до Національного банку України згідно з Інструкцією про порядок складання та оприлюднення фінансової постановою Правління Національного банку України від 24 жовтня 2011 року № 373 (зі змінами). Національний банк України / Статистика / Наглядова статистика / Балансові звіти банків. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#4> (дата звернення: 28.08.2019).

100. Огляд правил та процедур з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та «Знай свого клієнта» Публічного акціонерного товариства «Державний експортно-імпорتنний банк України» URL: https://eximb.com/upload/app_links/review-rules-and-procedures-ukr.pdf. (дата звернення: 23.07.2019).

101. Олексюк О. С. Системи підтримки прийняття фінансових рішень на мікрорівні: монографія. Київ: Наукова думка, 1998. 507 с.

102. Омельченко О. І., Рац. О. М. Нівелювання фінансових ризиків банківської системи з використанням інструментів моніторингу. *Бізнес Інформ*. 2018. № 12. С. 379–385.

103. Омельченко О. І., Островський Д. М. Шляхи мінімізації ризиків легалізації доходів клієнтів банку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 6. С. 239–245.

104. Ортинський В. Л. Характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: криміналістичні аспекти / *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць. 2016. № 850. С. 533–540.

105. Офіційний сайт ФАТФ. URL: <http://www.fatf-gafi.org/faq/moneylaundering>. (дата звернення: 23.11.2019).

106. Петрук О. М., Левківська К. Д. Особливості розвитку фінансового моніторингу. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 2. С. 288–293.

107. Пивоваров В. М., Сокол С. В. Результативність запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу: збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Харків, 23 листопада 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТОВ «ТО Ексклюзив», 2018. С. 82–85.

108. План заходів на 2017-2019 роки з реалізації Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року, затверджений Розпорядженням Кабінету міністрів України від 30 серпня 2017 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/601-2017-%D1%80> (дата звернення: 27.11.2018).

109. Плєскун І. В. Комплаєнс-контроль як ключовий елемент протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у вітчизняних банках. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу: збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Харків, 23 листопада 2018 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТОВ «ТО Ексклюзив», 2018. С. 85–87.

110. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономическом моделировании. Москва: Финансы и статистика, 1989. 175 с.

111. Політика ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» з питань дотримання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. URL: https://static.privatbank.ua/files/politics-new-16_06.pdf (дата звернення: 18.09.2019).

112. Політика протидії відмиванню кримінальних доходів, фінансуванню тероризму та зброї масового знищення ПАТ «КРЕДОБАНК».

URL:

<https://kredobank.com.ua/public/upload/f463af1b16670fe332a0571502816c5c.pdf>
(дата звернення: 18.09.2019).

113. Пономаренко В. С., Колодізєв О. М., Лебідь О. В., Вейц О. І. Оцінювання системи запобігання та протидії легалізації сумнівних доходів клієнтів банку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Vol. 3. № 26. С. 17–28. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.143845>.

114. Пономаренко В. С., Малярець Л. М. Аналіз даних у дослідженнях соціально-економічних систем: монографія. Харків: Вид. "ІНЖЕК", 2009. 432 с.

115. Поченчук Г. М. Фінансові технології: розвиток і регулювання. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 13. С. 1193–1200.

116. Приймак В. М. Управління проектами. Навчальний посібник. – Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2017. 464 с.

117. Примостка Л. О., Диба М. М., Краснова І. В. Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів: монографія. Київ: ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". КНЕУ, 2012. 459 с.

118. Притула Н. І. Кредитно-рейтингова оцінка як інструмент ринку цінних паперів: автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08; Укр. акад. банк. справи Національного банку України. Суми, 2008. 20 с.

119. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. Дата оновлення: 20.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. (дата звернення: 18.11.2019).

120. Про визначення критеріїв, за якими оцінюється ризик суб'єкта первинного фінансового моніторингу – професійного учасника фондового ринку (ринку цінних паперів) бути використаним для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення: рішення НКЦПФР, 31 травня 2016 р. № 617. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0871-16/paran24#n24> (дата звернення: 28.11.2019).

121. Про внесення змін до Положення про порядок організації та проведення перевірок з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Постанова Правління Національного банку України від 23 грудня 2015 року № 920. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0920500-15> (дата звернення: 12.01.2019).

122. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 31.10.2019. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page> (дата звернення: 02.12.2019).

123. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII. URL. Дата оновлення: 19.09.2019. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 28.11.2019).

124. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Проект Закону України № 2179 від 25.09.2019 р., Акт 361-IX від 06.12.2019 р., поданий до другого читання другої сесії Верховної Ради України IX скликання. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66949 (дата звернення: 28.12.2019).

125. Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, фінансування розповсюдження зброї масового знищення: Наказ Міністерства фінансів України від 08.07.2016 №584. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1047-16> (дата звернення: 28.11.2019).

126. Про затвердження Критеріїв, за якими Міністерством фінансів України оцінюється рівень ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу бути використаним з метою легалізації (відмивання) доходів,

одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення: наказ Мінфіну, 26 січня 2016 №

17. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0481-16> (дата звернення: 18.11.2019).

127. Про затвердження Критеріїв, за якими оцінюється рівень ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу бути використаним з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення: Наказ Мін'юсту, 06 жовтня 2015 № 1899/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1217-15> (дата звернення: 18.11.2019).

128. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: постанова Правління НБУ від 26.06.2015 р. № 417. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15> (дата звернення: 18.11.2019).

129. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. Редакція від 07.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (дата звернення: 14.01.2019).

130. Про схвалення Стратегії реформування системи звітності у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: розпорядження Кабінету Міністрів України, 23 серпня 2016 р. № 608-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249263966> (дата звернення: 18.11.2019).

131. Ризики використання суб'єктів з непрозорою структурою власності у схемах відмивання кримінальних доходів: типологічне дослідження; Державна служба фінансового моніторингу України. К.: Б/в, 2018. 71 с. URL: http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/12/fiu_typology-2018.pdf (дата звернення: 18.11.2019).

132. Ризик-орієнтований підхід у фінансовому моніторингу. Презентація начальника управління комплаєнсу департаменту фінансового моніторингу.

І. Пряженцева. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=92259314> (дата звернення: 18.11.2019).

133. Річні звіти Нацкомфінпослуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Richni-zvity-Natskomfinposlugh.html> (дата звернення: 18.11.2019).

134. Романько П. С. Національна система фінансового моніторингу: шляхи становлення та перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2014. Випуск 3. Том 2. С. 224–228. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_2/47.pdf (дата звернення: 28.11.2018).

135. Самородов Б. В., Уткіна О. В. Класифікаційні ознаки ризику банківської установи у сфері відмивання коштів або фінансування тероризму. *Вісник Університету банківської справи*. 2018. №2 (32). С. 47–51.

136. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovnky/slovnky_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 28.01.2019).

137. Смагло О. В. Оцінка ризику легалізації злочинних доходів суб'єктів первинного фінансового моніторингу. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2015. № 4 (74). С. 201–212.

138. Смирнов Е. Н., Лукьянов С. А. Формирование и развитие глобального рынка систем искусственного интеллекта. *Экономика региона*. 2019. Т. 15. Вып. 1. С. 57–69. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/formirovanie-i-razvitie-globalnogo-rynka-sistem-iskusstvennogo-intellekta> (дата звернення: 18.11.2018).

139. Сошникова Л. А., Тамашевич В. Н., Уебе Г., Шеффер М.; Многомерный статистический анализ в экономике: учеб. пособие для вузов / Под. ред. проф. В. Н. Тамашевича. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 598 с.

140. Статистика. Національний банк України. URL:

<https://bank.gov.ua/statistic> (дата звернення: 21.11.2019).

141. Статистичні дані щодо отриманих Держфінмоніторингом повідомлень про фінансові операції. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk (дата звернення: 18.11.2019).

142. Статистичні дані. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (дата звернення: 18.11.2019).

143. Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року, затверджена Розпорядженням Кабінету міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1407-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80/paran9#n9> (дата звернення: 18.11.2017).

144. Терехова А. Г. Трансформация комплаенса и риск-менеджмента в системе внутреннего контроля. Внутренний контроль в кредитной организации. 2011. № 1. URL: http://www.reglament.net/bank/control/2011_1_article_3.htm (дата звернення: 23.01.2018).

145. Тесленко В. І. Становлення національної системи фінансового моніторингу та її роль у боротьбі з організованою злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1 (29). С. 280–287.

146. Ткачова Є. О. Організація роботи банків щодо протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Тенденції економічного розвитку України в умовах нестабільності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 29–30 травня 2015 р.). Київ, 2015. С. 67–69.

147. Уткіна О. В. Зарубіжний досвід протидії легалізації злочинних доходів із застосуванням ризик-орієнтованого підходу в банківському секторі. *Вісник Університету банківської справи*. 2017. № 2. С. 34–38.

148. Уткіна О. В. Проблема належного виявлення ступеня ризику відмивання незаконно отриманих доходів банківськими установами України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. №2 (23). С. 68–74.
149. Хвалінський С. О. Оцінка критеріїв ризику відмивання коштів та фінансування тероризму в Україні в умовах глобалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. №7 (Ч.1). С. 156–159.
150. Хмельюк А. А. Фінансовий моніторинг у системі державного фінансового контролю України. Автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Чернігів. нац. акад. технолог. Ун-т. Чернігів: [б. в.], 2017. 22 с.
151. Худокормова М. І. Методика оцінювання ризику клієнта при використанні ним послуг банку для легалізації кримінальних доходів. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 6. С. 283–289.
152. Чаки Ф. Современная теория управления: нелинейные, оптимальные и адаптивные системы / пер. с англ. В. В. Капитоненко и С. А. Анасимова. Москва: Мир, 1975. 424 с.
153. Черевко О. В. Вдосконалення методології моніторингу ризиків легалізації доходів у банківській системі. *Стратегічні пріоритети детінізації економіки України у системі економічної безпеки: макро та мікро вимір: монографія* / За ред. Черевка О.В. Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А., 2014. 442 с.
154. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності: навч. посіб. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
155. Чернышов В.Н., Чернышов А. В. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. 96 с.
156. Чмутова І.М., Ткачова Є.О. Фінансова стійкість банку як індикатор ризику відмивання коштів та фінансування тероризму. *Економіка та суспільство : електронне наукове фахове видання*. 2018. Вип. 14. С. 867 – 875. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-14>.
157. Ямпольський Л. С., Ткач Б. П., Лісовиченко О. І. Системи

штучного інтелекту в плануванні, моделюванні та управлінні: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 544 с.

158. Andriichenko Zh. O., Smoliak V. A. Advantages and disadvantages of outsourcing procedure of clients identifications and Verification in financial monitoring. *Сучасні проблеми фінансового моніторингу: збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 23 листопада 2018 р.)*. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТОВ «ТО ЕКСКЛЮЗИВ», 2018. С. 30–35.

159. Artificial Intelligence in Finance: Current state, challenges and opportunities in Finland. URL: https://tekoalymentor.it.fi/wp-content/uploads/sites/41/2018/10/final_artificial_intelligence_in_finance.pdf (Last accessed: 14.03.2018).

160. Astarita C., Capuano C., Purificato F. The macroeconomic impact of organized crime: A post Keynesian analysis. *Economic modelling*. 2018. No 68. P. 514–528.

161. Azulay D. Artificial Intelligence in Finance: a Comprehensive Overview. Last updated on April 10, 2019. URL: <https://emerj.com/ai-sector-overviews/artificial-intelligence-in-finance-a-comprehensive-overview/> (Last accessed: 14.10.2019).

162. Bachinskiy A. The Growing Impact of AI in Financial Services: Six Examples. Published on February, 2019. URL: <https://towardsdatascience.com/the-growing-impact-of-ai-in-financial-services-six-examples-da386c0301b2> (Last accessed: 08.11.2019)

163. Banking regulatory outlook 2018. Anticipating updated compliance requirements. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/regulatory/articles/banking-regulatory-outlook.html> (Last accessed: 19.07.2019)

164. Banking Regulatory Outlook 2017. New trends in regulatory compliance. URL: <https://www2.deloitte.com/ky/en/pages/risk/articles/banking-regulatory-outlook.html> (Last accessed: 18.07.2019).

165. Banks and the FinTech Challenge: How disruption has been a catalyst

for collaboration and innovation 2016. URL: <https://www.currencycloud.com/files/2016-Banks.and.the.Fintech.Challenge.pdf> (Last accessed: 22.02.2018).

166. Basel Anti-Money Laundering (AML) Index 2012-2017. URL: <https://index.baselgovernance.org> (Last accessed: 13.12.2018).

167. Basel Anti-Money Laundering (AML) Index 2018. URL: <https://www.baselgovernance.org/asset-recovery/basel-aml-index/public-ranking> (Last accessed: 07.09.2019)

168. Cambridge Business English Dictionary. Cambridge University Press. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/money-laundering> (Last accessed: 11.10.2019).

169. Corruption Perceptions Index 2016. URL: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016 (Last accessed: 15.01.2018).

170. Corruption Perceptions Index 2017. URL: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017 (Last accessed: 16.01.2018).

171. Corruption Perceptions Index 2018. URL: <https://www.transparency.org/cpi2018> (Last accessed: 17.01.2018).

172. Demetis D. S. Fiting money laundering with technology: A case study of Bank X in the UK. *Decision Support Systems*. 2018. No 105. P. 96–107.

173. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/843/oj> (Last accessed: 23.05.2019).

174. Failed States Index. URL: <http://fundforpeace.org/fsi/excel> (Last accessed: 17.01.2018).

175. FATF – Egmont Group (2018), Concealment of Beneficial

Ownership, FATF, Paris, France. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF-Egmont-Concealment-beneficial-ownership.pdf> (Last accessed: 24.12.2017).

176. FATF Guidance Transparency And Beneficial Ownership, October 2014. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Guidance-transparency-beneficial-ownership.pdf> (Last accessed: 24.12.2017).

177. FATF Report to the G20 Finance Ministers and Central Bank Governors July 2018. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF-Report-G20-FM-CBG-July-2018.pdf> (Last accessed: 16.06.2019).

178. FATF Report. Specific Risk Factors in the Laundering of Proceeds of Corruption: Assistance To Reporting Institutions, June 2012. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Specific%20Risk%20Factors%20in%20the%20Laundering%20of%20Proceeds%20of%20Corruption.pdf> (Last accessed: 26.03.2018).

179. Gaievskyi I. Anti-money laundering data protection in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. No 5/1. P. 13–17.

180. Gilmour N. Preventing money laundering: a test of situational crime prevention theory. *Journal of Money Laundering Control*. 2016. Vol. 19, Issue 4. P. 376–396.

181. Global Competitiveness Report 2014–2015. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2014-2015> (Last accessed: 17.01.2019).

182. Global Competitiveness Report 2016–2017. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1> (Last accessed: 27.08.2019).

183. Honcharenko I. H., Berezina O. Yu., Shevchenko A. M. The problem of corruption and legalization of money laundering. *Scientific Bulletin of Polissia*. 2017. № 3 (11). Part 1. P. 127–135.

184. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. FATF, Paris, France, 2012-2018. URL: www.fatf-gafi.org/recommendations.html (Last accessed: 11.11.2019).

185. Jaara O. O., Kadomi A. M. Factors related to the Central Bank instructions on money laundering. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. Vol. 20, Issue 3. P. 274–291.

186. Kolodiziev O. M. , Chmutova I. M., Lebid O. V., Kotsiuba O. V. Risk Assessment Of Using Banks For Money Laundering. *Strategies For Economic Development: The Experience Of Poland And The Prospects Of Ukraine*: Collective monograph. Edited by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce, Poland, 2018, Volume 1, P. 157–182.

187. Kolodiziev O., Chmutova I., Lesik V. Use of causal analysis to improve the monitoring of the banking system stability. *Banks and Bank Systems*. Vol. 13, 2018. Issue #2. P. 62–76.

188. Kordik M., Kurilovska L. Protection of the National Financial System From the Money Laundering and Terrorism Financing. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2017. Vol. 5, No 2 (December). P. 243–262.

189. Kuzmenko O., Berzin, P., Shyshkina O., Yarovenko H. Innovations in the Risk Management of the Business Activity of Economic Agents. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. No 4. P. 221-233. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-20>.

190. Kuzmenko O.V., Koibichuk V.V. Econometric Modeling of the Influence of Relevant Indicators of Gender Policy on the Efficiency of a Banking System. *Cybernetics and Systems Analysis*. 2018 Vol. 54, Issue 5. September 2018. P. 687–695.

191. Lebid O. V., Chmutova I. M., Zuieva O. V., Veits O. I. Risk Assessment of The Bank's Involvement to Legalization of Questionable Income Considering the Influence of FinTech Innovations Implementation. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. Issue 2. P. 232–346. DOI: [10.21272/mmi.2018.2-19](http://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-19).

192. Lebid O. V., Veits O. I. Foundation of elements of a bank's system for prevention and counteraction of the money laundering. *International Scientific Conference From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: Conference Proceedings* (Riga, Latvia, August 24th, 2018.). Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 109–113.
193. Lester J., Roth J. Criminal Prosecution of Banks Under the Bank Secrecy Act. *United States Attorney's Bulletin*. September 2007. P. 54–71.
194. Levi M., Reuter P., Halliday T. Can the AML system be evaluated without better data? *Crime Law and Social Change*. 2018. Vol. 69, Issue 2. P. 307–328.
195. Lyeonov S., Kuzmenko O., Yarovenko H., Dotsenko T. The Innovative Approach to Increasing Cybersecurity of Transactions Through Counteraction to Money Laundering. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. Issue 3. P. 308–326.
196. Malyarets L., Dorokhov O., Koybichuk V., Dorokhova L. Method of constructing the fuzzy regression model of bank competitiveness. *Journal of Central Banking Theory and Practice*. 2018. Vol. 7. No. 2. P. 139–164.
197. Malyarets L., Dorokhov O., Koybichuk V., Dorokhova L. Obtaining a Generalized Index of Bank Competitiveness Using a Fuzzy Approach. *Journal of Central Banking Theory and Practice*. 2019. Vol. 8. No. 1. P. 163–182.
198. McCarthy Niall. The Countries with The Largest Shadow Economies [Infographic] Forbs, February 9, 2017. URL: <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2017/02/09/where-the-worlds-shadow-economies-are-firmly-established-infographic/#5bc8703b742c> (Last accessed: 11.05.2019).
199. Methodology for Assessing Technical Compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT Systems. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/methodology/FATF%20Methodology%2022%20Feb%202013.pdf> (Last accessed: 11.05.2019).
200. Nguyen C. L. Preventing the use of financial institutions for money

laundering and the implications for financial privacy. *Journal of Money Laundering Control*. 2018. Vol. 21., No 1. P. 47–58 .

201. Omelchenko O., Dorokhov O., Kolodiziev O., Dorokhova L. Fuzzy Modeling of the Creditworthiness Assessments of Bank's Potential Borrowers in Ukraine. *Economic Studies*. 2018. Vol. 27. Issue. 4. P. 100–125.

202. Ponomarenko V. S., Vnukova N. M., Kolodiziev O. M., Achkasova S. A. The Influence of Governmental Regulation and Supervision on the Development of The Risk-Oriented System of Financial Monitoring of Ukraine. *Financial and Credit Activity: problems of theory and practice*. 2019. 2 (29). P. 419–429.

203. Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money-laundering. Basel Committee publications. 1988. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbasc137.pdf> (Last accessed: 11.05.2019).

204. Procedures for the FATF Fourth Round of AML/CFT Mutual Evaluation. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/methodology/FATF-4th-Round-Procedures.pdf> (Last accessed: 11.05.2019).

205. Risk-based Approach. Guidance for the Banking Sector. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/risk-based-approach-banking-sector.html> (Last accessed: 11.05.2019).

206. Schneider Friedrich, Buehn Andreas, Montenegro Claudio E. Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Poverty and Inequality Team, Development Research Group, and the Human Development Economics Unit, Europe and Central Asia Region, July 2010. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf> (Last accessed: 11.01.2018).

207. Schneider, Friedrich, und IAW (2017), IAW: Prognose zur Entwicklung der Schattenwirtschaft 2017, Pressemitteilung des IAW. URL: <http://www.iaw.edu/index.php/aktuelles-detail/622> (Last accessed: 11.01.2018).

208. Schroeder W. R. Money Laundering: A Global Threat and the Interna-

tional Community's Response. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 2001. May. P. 1–7.

209. The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing Terrorism and Proliferation / Adopted by The FATF Plenary in February 2012, updated June 2017. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html> (Last accessed: 11.01.2018).

210. Tylchyk O., Dragan O., Nazymko O. Establishing the ratio of concepts of counteraction to legalization (laundering) of illegally-obtained income and counteraction to the shadow economy: the importance for determining performance indicators of the European integration process. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4, No 4. P. 341–345.

211. United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto : UN General Assembly, Resolution 55/25, 15 November 2000. URL: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf> (Last accessed: 21.01.2019).

212. United States President's Commission on Organized Crime: The Cash connection: organized crime, financial institutions, and money laundering. President's Commission on Organized Crime: Washington, D.C., 1984. URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/001541027> (Last accessed: 21.01.2019).

213. Vnukova N., Hontar D., Andriichenko Zh. International Preconditions for Development the Basics of a Concept of Risk-oriented System on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation. *Modern Management: Economy and Administration*: Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. P. 37–44.

214. Vnukova N., Kavun S., Kolodiziev O., Achkasova S., Hontar D. Determining the level of bank connectivity for combating money laundering, terrorist financing and proliferation of weapons of mass destruction. *Banks and Bank Systems*. 2019. Vol. 14, Issue #4. P. 42–54 DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.14\(4\).2019.05](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.14(4).2019.05).

215. What is Money Laundering? *The International Compliance Association (ICA)*. URL: <https://www.int-comp.org/careers/a-career-in-aml/what-is-money-laundering> (Last accessed: 11.01.2019).

216. World Justice Project: Rule of Law Index 2017 – 2018. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2018-June-Online-Edition_0.pdf (Last accessed: 22.01.2018).

217. World Justice Project: Rule of Law Index. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016> (Last accessed: 22.01.2018).

218. World Justice Project: Rule of Law Index: Previous Editions. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/previous-editions-wjp-rule-law-index> (Last accessed: 21.01.2018).

219. Xue Yao-Wen, Zhang Yan-Hua (2016) Research on money laundering risk assessment of customers – based on the empirical research of China. *Journal of Money Laundering Control*. 2016. Vol. 19, Issue 3. P. 249–263.

220. Zhuravlyova I., Berest M., Poltinina O., Lelyuk S. Detection of financial risks at macro-, mezo- and microlevels of economy. *Економічний часопис-XXI*. 2017. № 5-6. P. 31–35. URL: <http://soskin.info/userfiles/file/EconomicAnnals-pdf/DOI/ea-V165-07.pdf>.